

СУЧАСНІСТЬ

ГРУДЕНЬ 1974 — Ч. 12 (168)

М. ТАРНАВСЬКА: ТРАВЕЛОГ

**Л. РУДНИЦЬКИЙ: Р. Л. СТВЕНСОН
І ЮРІЙ КЛЕН**

**О. ТАРНАВСЬКИЙ: МАЙСТЕР
КАРИКАТУРИ — Е. КОЗАК**

**В. ШАНДОР: КАРПАТСЬКА
УКРАЇНА І УГОРЩИНА**

**М. ПРОКОП: НАКЛЕП, ЯК ЗАСІБ
ПОЛІТИКИ**

“SUČASNIST” — DEZEMBER 1974
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III

Читайте журнал *Рецензія!*

Рецензія — дає можливість розглянути і оцінити сучасні наукові видання в Україні, з багатьох галузей українських досліджень.

Рецензія — одинокий фаховий журнал, що спеціалізується в оцінюванні наукової продукції Радянської України в ділянці гуманістичних наук.

Рецензія — друкує оглядові праці з історії, архівних досліджень, літератури, літературної критики, етнографії, лінгвістики, фонології тощо. Серед авторів статей можна назвати такі широко відомі в науковому світі імена як: Г. Лант, О. Прицак, Ю. Шевельов, а також ряд молодих здібних вчених.

Журнал дістав схвальні відгуки в наукових колах. Про перші номери *Рецензії*, журнал *Slavonic and East European Review* — писав:

"Всі огляди на високому науковому рівні. *Рецензія* заслуговує на тепле прийняття з боку науковців, які цікавляться українською тематикою".

Рецензія — конче потрібна для всіх, які серйозно цікавляться східноєвропейською проблематикою.

Видавана Семінаром Українських Студій при Гарвардському Університеті англійською мовою, *Рецензія* виходить двічі на рік: восени і весною під редакцією докторантів українознавчих кафедр.

Наступний номер *Рецензії*, осінь-зима (том V. ч. 1) присвячується 400-літтю книгодрукування на Україні. В ньому відомі науковці як: Е. Кінан (Гарвардський Університет) та М. Раєв (Колумбійський Університет), розглядатимуть праці про українські стародруки, які були видані останнім часом на Україні. Один київський стародрук (т. зв. Агапит) буде репродукований з коментарями професора Ігоря Шевченка.

Цей спеціальний номер *Рецензії* можна буде одержати по звичайній ціні — якщо замовите перед його появою. Річна передплата приватні особи 4 дол., установи 5 дол.

Замовлення слати на адресу:

RECENZIIJA

Harvard Ukrainian Research Institute

1581-83 Massachusetts Avenue

Cambridge, Massachusetts 02138

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ГРУДЕНЬ 1974
Ч. 12 (168)
РІК ВИДАННЯ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Вольфрам Бургардт, Іван Кошелівець, Богдан Кравців, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Марта Скорупська.

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою ватора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкується і реєструється в "Historical Abstracts"

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 30 und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e. V.
8 München 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

ТРАВЕЛОГ

Марта Тарнавська

1. ПРИЧАСТЯ

Алупка молиться Ай Петрі
зеленими обелісками кипарисів.
Мавританські вежі палацу
ростуть у небо, мов готика.
Ливанський кедр підносить чашу суплікацій
у жертву сонцю.
Причащаюся.

В Ялті, 3 липня 1974

2. ТОСТ

Упиймося мускатом білим із Масандри —
красою гір,
напиймося з алупкинського фонтана,
що повертає молодість,
випиймо із ялтинської мінеральної
тривалість духа,
і будьмо вічні й молоді,
мов Чорне море.

В Ялті, 4 липня 1974

3. КУПІЛЬ

Купайся у Чорному морі
і слухай: не хвиль прибою,
а ніжного вод дзюрчання,
чудесної гри стакатто,

4 коли відступає вже хвиля
і море говорить із рінню.
Надслухуй, вслухайся уважно:
такої музики моря
не почуєш ніде у світі.

Купайся у рідній мові.
Вона не шумить прибоєм,
вона — ледвечутне дзюрчання,
скрите чудове стакатто —
розмова моря із рінню ...

Цілюща, п'янка ця купіль
у рідному морі, у мові.

В Ялті, 5 липня 1974

4. ПРОЩАННЯ

Кипарисів шпалір провоняє шосе на північ
і дроком жовтогарячим розцвітає прощання жаль.
Чатир-Даг заступає дорогу.

Кам'янистий лицар Демерджи
простягає руку до моря.

— Не зупинянь.

Мандрівним птахам
шлях щоразу у вільний вирій.
Та десь тут залишаються гнізда
повні туги, любови, надії ...
— Як це добре, що гори ці — вічні,
що краса — незнищенна, безсмертна.

В дорозі з Ялти до Симферополя, 6 липня 1974

5. БУРЯ

Від хмар, що грозою нависли,
сховайся в старому Ринку
у браму середньовічну
і слухай, як дощ на бруку
вистукує жалобні марші:
це плаче камінне місто.
Сховайся в старинну браму

від бурі, від блискавиці,
щоб серце поразене громом
не розколось надвоє.

Чи чуєш заліза скрегіт?
Це ковані двері скрегочуть,
мов зуби стиснуті з болю.
У дверях — старий львів'янин
(немов зійшов із портрета
сивобородий Корнякт)
вежею показує в небо.

І справді: між хмарами бачиш,
що йде від Високого Замку
малесенький клаптик блакиті.

І віриш, і ждеш на сонце.

У Львові, 9 липня 1974

6. МОЛИТВА

Молися за нас, безвірних,
премудрості божій, Оранто.
Молися, щоб ми тривали,
як ти триваєш віками,
щоб станув суворий Панкратор
на сторожі нашої долі ...

Молися за нас, Оранто.

Були віки лихоліття,
заглади, воєн, руїни,
а ти піднімалась щоразу
свята, велична, безсмертна.

Молися за нас, Оранто.

Твоя золота авреоля
блистить, мов надія, мов віра
у незнищенне прекрасне,
у невмирущість народу,
у чудотворність мистецтва.

В Києві, 13 липня 1974

6 7. VAE VICTIS

Торкнись заліза цих старих гармат:
вони розгромили найбільшу нашу шансу.
Тут монументи слави промовляють
усмішкою іронії й погорди:
для переможених немає місця,
вимазують їх кров'ю і болотом
з історії, із пам'яті людської ...
Невже на віки вічні?

Глянь довкола:
на полі битви — золота пшениця:
це дозріває щедрим урожаєм
насичений полтавською землею
анахронізм двадцятого століття —
живий тріумф останньої з імперій.

В Полтаві, 15 липня 1974

ПОЛТАВА (IV)

Олекса Ізарський

У мистецтві й у житті найпридатніша людська властивість — дійсно терплячість. Усе треба витримати й задовольнитися малим, усвідомити частковість навіть найбільшого й важливість удатної дрібниці.

Угледівши бабусю, Віктор нашвидку перекреслив олівцем і заново переписані абзаци. В одну мить збагнув, що їх треба буде переписувати багато разів. Лінивий розум задовольняється легко, а от рука, молодець, коверзує. І знає, що робить, навіщо.

Отже: перша спроба. Слава Богу, ще цілий день у його розпорядженні. Тільки й пляну — відштовхнутися від берега, нарешті попрацювати. Та ще, як Льока повернеться з школи, з міста, сходити на річку, в Нижні Млини.

Вітаючися з бабусею, потягуючися, Віктор слідкував за собою. Щойно написані речення залишили його наче в спокої. Лише думка про терплячість прагнула розгортання, ступенювання чи обговорення. Хотілося до найпридатнішого в житті й мистецтві додати ще найгарніше — це або людська вдячність, або доброзичливість, звичайно, це щирість, суворий відбір складників у мистецтві. Звичайно? Справді, звичайно?!

Несподівано з'явилися "бджоли". Звідки взялося бажання пригадати автора несподіваного образу. "Der Himmel wurde zu einem duenen Maeuserpelz"?! Головне тут — барва неба, знахідка мистця чи спогад про вечір у Києві, у бібліотеці університету?! Раптом цілком ясно стало: Київ і Полтава це півкулі його, Вікторового, однодумства. Та дослівно: півкулі! Такі, фактично, різні, вони творять єдність!

Але всі помисли його затьмарило чи радше — засліпило

8 сонце несподіваного відкриття. Початкова сцена його книги символічна. Значення її "вселенське", — дублюватиметься й поширюватиметься та поглиблюватиметься від тому до тому цілої серії романів. А що автора привабив її своєрідний драматизм, її психологічний момент — то добре. На подібній сліпоті виросла світова література.

На першу сторінку Вікторової книжки вибіг манюсінький хлопчик, кинувся батькам навперейми і дуже впевнено заявив — досі він ще не куштував ніяких сумнівів! — що піде з ними... І розгубився, не повірив почутому, оступів. Відмовився збагнути несусвітню революцію. Не помітив, як батько й мати вийшли з подвір'я на вигін і пішли собі попід містечковими кам'яничками та мазанками.

Щойно тоді, як Дунька помітила аварію корабля й взяла Вітю на руки, чмокнула в щоку, він, глибоко ображений, розридався.

Досі порядок на світі був краший: батьки завжди охоче брали його з собою. А тепер хлопчик нікому не потрібний. Ніхто його не любить.

Точно на сніданок повернувся додому Льока. З ним прийшов, щоб побачитися з Віктором, учитель обох Лисенків — Німченко.

Віктор дуже зрадив гостеві, хоч несподівані відвідини збентежили його також. Бо це вдруге в житті Микола Григорович зайшов до Лисенків. Перший раз приніс він чудову новину про Вікторову перемогу на випускних іспитах, про атестат відмінника. Та от тепер?!

Німченко відразу пояснив, що прийшов глянути на Віктора й поговорити про такі надзвичайні події. Він, мовляв, усе це передбачав, але на дещо пізніший час. Щоб Гітлер зараз кинувся на Росію — ніколи не думав. Маючи за плечима Англію й Америку... Ну, знаєте! Отакий він сліпий чи отакий він зрячий? Справді розраховує на Blitzkrieg?! Росія, правду кажучи, мало надається для подібних експериментів. Адже тепер певно: як не потоне в небуття Росія, то Німеччина!

Так приємно було запросити до стола такого дорогого гостя! А шкільний географ, за освітою він філолог і історик, так просто насолоджувався сніданком, ретельно намазував хліб маслом і їв з відвертим апетитом. Як завжди, Микола Григорович охоче, надзвичайно уважно, майже проникливо слухав, а як говорив, то цілком відверто, цілком безстрашно.

Німченко помітно висох, здрібнів. Але часом міг ще нагадати роз'юшеного бика. В засмаглому на кримському сонці обличчі з сивими вусиками, в тембрі владного голосу проглядав і вчувався гранітний характер, безстрашна прямота. Не по цьому сухенькому дідусеві вишита сорочка на випуск, на російський кшталт підперезана плетеним шнурком, не по ньому ця узбецька шапочка, зелене блюдо на червоній лисині. Йому б дійсно порякувати у справжній гімназії. Йому б пасував шкільний однострій, мундир.

Навіть під час війни, Микола Григорович не замовчував своєї давньої симпатії до німців, згідно з його словами, найкультурнішої нації світу, пристрасних трударів і т. д. На цю тему говорив Німченко з Віктором часто. Спростовував безсоромні обвинувачення Німеччини в імперіялізмі, заперечував "німецьку загрозу", вигадку Франції, Англії та Росії. Між іншим, доводив Микола Григорович, відповідно настроює читача й "пречиста" російська література.

Так запам'яталася Вікторові лють, з якою Микола Григорович захищав Німеччину, історичну й сучасну. Чи не Національні збори Франції уперше в історії запровадили військову службу, всенародну армію? Кому ж дісталися найбагатші колонії? Німеччині припали жалюгідні рештки Африки. Інше діло, що німці зразково використали їх, вклали в них не лише капітал, а й працю. Натомість французи, англійці...

А в двадцятому сторіччі Європа "оцінила" німців! Німеччина так і не об'єднала всіх своїх земель у єдиній державі. Після війни через її територію прокопали ще й Польський коридор, відірвали у бідної Данції...

Щодо нас, України... У вісімнадцятому році були ми жалюгідні. Та ще наш "соціалізм" крутив німцям у носі... Проте з німцями прийшов на Україну порядок. А ми, мрійники, не побачили в Німеччині живий зразок розумної державности, держави.

Про сучасну Німеччину, про теперішню війну Микола Григорович сказав теж відверто й щиро. Все це до дна проясниться в Києві, на Україні. Зрозуміло: він обійшов питання про фашизм-комунізм. Бракувало певности, знання.

Микола Григорович від Льоки, в школі, довідався, що Віктор уже тиждень тому повернувся з Києва. Йому ж треба було відверто поговорити з молодістю і свіжою людиною

10 про своє розпачливе становище, про лист від сина, після Соловків поселеного в Казакстані, неподалік Алма-Ати.

У Вікторівій кімнаті розмова зразу пішла в цілком іншому ключі. Зразу вияснилася причина відвідин. Потреба була не так порадитися, як пожуритися.

Що думає з цього приводу Віктор? Тяжко було радити своєму вчителю. Справді, розумно сидіти в Полтаві й не рипатися чи краще втікати від розгардіяшу на Україні в Азію? Натякнути синові, щоб він з родиною пробирався додому?!

Де чекає на нас загибель якщо не від кулі, то від голоду й холоду? Загибель отже тут і там? А може, визволення, зоряна година нашої історії?!

Віктор преясно відчував і розумів настрої своїх людей, земляків, але не велетенські події всесвітнього масштабу, не задуману в німецькій столиці, здійснювану тепер на Україні — війну.

10

Бабуся — Льока залишився в коридорчику — примружила очі: в долині, під горою, вирувало й клекотало сонце. Партерові будиночки в провулку підібгали тіні свої попід дерев'яні й асфальтові тротуари, попід вікна.

Глянула вслід. Німченко й Віктор то поринали у світлі, то запливали в присмерк. Природно напрошувалося порівняння: як зруб, — заокруглені плечі й спина, запалі груди літньої людини, як паросток — гнучке тіло, прудкі рухи молодика.

Сам Віктор усвідомив уже свої відкриття. — За півроку Німченко розгубив фізичну й духову міць. Подібний занепад тяжко було передбачити. Миколі Григоровичу бракувало тепер властивої йому ясности, притаманної йому однозначности, характерної для нього твердості.

Обсїпався, так би мовити, тиньк, зазіяли грубі обвали й глибокі щілини. Микола Григорович подобрів і розгубився. Наосліп шукав підтримки й порятунку. Попрохав Віктора заходити до нього, старого, "во время люте". Бо він фактично сам, як палець. Дружина бо в нього воістину безглузда людина. Віктор напевне і сам помітив, що прекраснодухність у неї по сусідству з несусвітнім панікерством і затемненням її від природи дрібноюсінського розуму. Ну, а донька — божевільна.

У мешканні Німченко випромінював і настрій, і силу. Легко впорувався з простором кімнат. А під полтавським небом, у провулку, Микола Григорович дріботів поруч Віктора, кульгав. Ніколи було козиритися його підпорі, бамбуковій палці.

У провулку й на Садовій вони майже поспіль мовчали. Аж до лікарень на Стрітенській — ані слова. Віктор, щасливий і сумний, обережно поглядав на вченого дідуса. У надутих щоках, у насупленому обличчі колишнього інспектора гімназії проглядала вже дитячість.

Мовчанка не дивувала ні його, ні їх. Адже багато людей — все одно мало. А мало, часом, це вже так багато! Недоговореність і самота вдвох буває справжньою знахідкою і благом. Бо слова надто глибоко каламутять настрої і на двобій розставляють думки. Вони не так просто розкривають, як приховують душу.

Зустріч з учителем оправлена була в клясичну рамку. Під будь-яким кутом зору, з усіх боків. Одначе вона стурбувала Віктора. Не так обрадувала, як засмутила. Разом з війною для Миколи Григоровича настала непідробна й глибока старість. Неміч шукала підтримки, опертя. На такий вік припав найбільший у житті іспит. Немов у північних країнах, докупи зчепилися місяць і сонце, вечір і ранок, сумнів і надія. Кадр через кадр ввижалося наше вроджене рабство й плазування перед чужинцем, марилося розростання нашого незадоволення в національну революцію. Отакі події на самому кінчикові життя!

Віктор дуже радо подавав руку, підставляв плече. Проте в ньому щезло зацікавлення ідеями свого рідного Миколи Григоровича. В такому випадку знадобився б хоч свіжий відтінок роздуму, коли не ланцюговий спалах мислей давнього знавця Європи. Адже різноманітність у світосприйнятті й у світогляді людей за певних умов не лише об'єктивно багатша за мертву чи закостенілу єдність, а також суб'єктивно приємніша та щасливіша.

Микола Григорович обізвався на розі Садової й Стрітенської. Згадав, що в молодості любив побувати в костьолі, щоб поспостерігати польське товариство й послухати орган. І показав паличкою, кивнув на пустир.

Дідусь уже підтоптався. Щоб якнайшвидше насамоті поплавати своїм Мертвим морем, він зупинив Віктора рукою, попросив, майже наказав, повертатися додому... А

12 молодик розсміявся, проте вулицю перейшов. На гранітному пішоході попід білим муром і зеленими списками ґратів, під головатими каштанами, шкандибала з міста додому давня приятелька, шкільна піяністка Лебеденко.

Лідія Яківна схожа на черницю. І на манекена. Коли вона захвилювалася, полуда її очей відразу потепліла й забризкала на щоки, заворушилися штучні щелепи, з горла вирвався клубок зворушення й правдивого здивування.

Як безліч разів досі, Лідія Яківна не дала Вікторові своєї важезної теки з нотами, зате без бою відступила нитянку з книгами. Крім праці в кількох школах, вона ще каталогізувала іноземні видання в Міській бібліотеці й підробляла також у клубі працівників освіти. Звідусіль зносилися додому книги.

Віктор охоче пішов провести бабусю. І глянув на знайомі з дитинства місця.

На Стрітенській відомий йому кожен камінець, кожна гілка, кожен просвіт у небо. Навіки викарбувано в пам'яті Любину браму над рогачем вулиць і доріг. Стрітенська в цьому місці нагнулася до греблі, а потім зідралася на гірку. Ліворуч відчахнулася від неї й понад ярмом побігла в долину зацьвохкана глиною і припорошена піском дорога на Нижні Млини й Зінці. Праворуч сивів бур'ян у Познанському провулку: вузенька бруківка й пил. А далі дімки помаліли й дугою стали понад дротяною огорожею лікарняних маєтностей.

Познанський провулок — ниточка. На одному кінці її — давня Вікторова зваба: напівгребля, напівміст з високим поруччям, розлогий вибалок, потік у трав'яному річищі, городи й оранжерея в саду. Романтика. На другому — фортечні мури в'язниці, облуплені, притрушені цегляною потертю дерев'яні дахи на сторожових вежах і, селом діло, Кобеляцька вулиця. Час Катерини II і приземкувате сучасся. Під небесною макітрою непомірної глибини височіла довгов'яза церква на старому цвинтарі. На цілі гони порозвішували тіні велетенські осокори понад невблаганним шляхом і метушливими стежками. Розсунувся, розступився цілий бік мазанок і низеньких кам'яниць: розчахнулася вулиця. Густо затушували обрій гінкі кущі й круглоголові вишники. Посеред них травинками стирчали в розмаї тополі.

Враження блискавично порівнювалися до своїх попередників, досліджувалися. Пам'ять уважно сортувала болючі висновки, нестерпні прогнози, натяки образів, ризики алегорій, багатонадійні символи. Надавалося значення куркульському паркану посеред руїни. Осмислювалася доля білої кам'яниці посеред запустіння: двадцять років пореволюційного життя чи лише животіння?!

Здавна мешкали в ньому Лебеденки та бездітні господарі. Лідія Яківна, весело посміхаючися, називала їх базарною аристократією або бурбонами. Не забувала додати: "Не Бурбони, а бурбони". З малої літери.

Віктор запевнив Лідію Яківну, що прийде на розмову ввечері, не сьогодні, так завтра. Цими днями, одним словом. Але господиня не могла збагнути, повірити: "... у неї ж ні дітей, ні приятелів!, а час настав...! дном догори, перекидом пішов цілий світ! Лідія Яківна, сивий ведмедик, від збудження смішно тупцювала посеред кімнати, від радості смішно пирхала. Рвалася на кухню готувати чай. Намірювалася добре наговоритися.

Віктор знав її жалі й страхи, її передбачення й поради. За десять років знайомства вони розрослися в його уяві й нагадували вулиці дивовижних хмаросягів в американському місті. Стіни їхні стискали плечі. Шукали просвітів очі.

Лідію Яківну дивувало зухвальство земляків. Сама вона, з дня революції в Петрограді, боялася не тільки думати, боялася й дихати. А найбільше турбувала її Вікторова прихильність до українства. Бо на цьому шляху — кожен знайде смерть. Ідея ця бита. Україні переломано хребець.

Це справжнє кіно. Кадр — полтавська околиця, занедбана й романтична одноразово. Кадр — неймовірна коштовність посеред життєвого смітника! Кімната з скляними дверима, залишок від просторого й зручного мешкання. — Віктор, за печерицею слідом, переступив поріг й опинився серед давніх-давніх знайомих.

На передньому пляні, понад вікном, заблестів чорний росяль. У вітальні, зменшеній до розміру закутка, живим сріблом майнули паски тіней по широких рамах Шопена й Чайковського. Теж чорних, лакових. Це Вікторів обшир: від темно- і світлозеленої канапи, навіки обшитої шнуром, оздобленої китицями, до полиць з альбомами й багатомовною збіркою книг про малярство італійського

14 ренесансу, від боком поставленого до дверей писемного стола покійного капітана Лебеденка до його архіву, — антикварної комоди під стіною.

Другий плян однокімнатного мешкання. Знайома парада на обідньому столику: мережана скатерть витіюватої й багатой роботи; плетена хлібниця, зовсім примітивна; грушевого дерева пюпітрик для книг. На ньому — Анатоль Франс. Уже до дірок зачитаний *Злочин Сильвестра Боннара*. Вівтар їдальні — Сезанн у світлій рамі, талановита копія.

Чверть кімнати відгороджено під спальню "загальною бібліотекою". У проміжку між шафами проглядав сутінок, а на червоному дереві ярів відбиток барвного світла. В кутку спальні горіла лампадка, полум'яніло обличчя Спасителя.

Вікторові з дитинства доводилося безнастанно підмальовувати "портрети" Лідії Яківни, заново трактувати образ бабусі напрочуд доброї, проте допитливої й кусливої. Вистачало одного її жеста, одного слова. Вона ж славилася своїми антиукраїнськими тирадами, дуже пристрасними, дуже гіркими.

Спалахувала неприязнь. Мобілізувалася, так би мовити, національна самооборона. Згодом протест улягався, бо під певним кутом зору він схожий на нерозуміння, на непорозуміння. Бо на свій лад Лебеденко ціле життя любила Україну. Її просто втомили суцільні невдачі й невезіння, споконвічно нездійсненні мрії. Беззглядність на всі боки. Могила, кінець. Її дратував нещасливий, так би мовити, від'ємний біг нашої історії, бентежила убогість — чи неповноцінність? — нашої національної субстанції. Їй набридли застереження, пояснення, збіги нещасливих обставин, люті вороженьки, холуйство, гризня, містечковість духових зацікавлень, невилазне рабство земляків.

Завжди жевріла в пам'яті сто разів виявлена бабусею особиста приязнь до Віктора. Лідія Яківна надіялася побачити його в сідлі. Вважала, що на нього чекала слава, ймовірно наукова. Дуже хотілося — літературної, письменницької.

Зустріч на Стрітенській затьмарила напрочуд тяжка хмарка: за тиждень Віктор не забіг до неї, не поспішив... Зворушення, таке гаряче, раптом прохололо, навіть примерзло. Водянисті очі піяністки зацікавилися каштаном-

вою алеєю, та зразу ж і передумали — глянули в очі 15 Вікторові.

Мить і ледь жива від завсідної перевтоми, наскрізь просушена бабуся проснулася, щасливо пирснула, глухо засміялася:

— От так розбійник! Та знай, що я не стерплю зради. О, я жорстоко помщуся своїм суперницям! Ха-ха-ха!

Сміх відразу й ушух. Виринули найнабридливіші з думок, найстрашніші, найогидніші. Лідія Яківна проскрипіла стражденно:

— Ти в Полтаві!.. Ти з родиною... А доведеться відступати з росіянами! Як і в першу війну, університет буде, звичайно, евакуйований. Закінчи, Вітю, навчання!.. Бо станеш конторщиком, бухгалтером. Усе прахом піде... Не хочу вже конторщиків і вчителів! — засміялася. — Буде, Вітю, ось як: Росія втече за Волгу, за Урал, проте війну виграє, назавжди переможе Німеччину. Це — доля. Це — признайся чесно! — відчутно, ясно... Невже в годину такої загрози — кому загрози? — ти думаєш інакше? Невже ти такий глухий, такий засліплений, сліпий? Невже ти чекаєш від німців добра? Невже тебе звабить міт про повстання з мертвих України?!

І додала вже за греблюю, в Познанському:

— Сам себе не підмани!.. Не приймай України в розрахунок. Загада нас як нації це справа вирішена. Це справа часу, близького майбутнього. В нас, Вітю, єдиний вихід, природній: триматися Росії, зливатися з Росією. Стань, Вітю, росіянином, російським ученим, російським поетом!..

— Мовчиш? Чого ти замовк? — і, відмикаючи двері своєї кімнати, Лебеденко хижо зиркнула на гостя. — Чи ти не думаєш, що росіяни знищать нас як націю, а німці — взагалі?! Німцям потрібна наша земля, не наша держава. Вони бо трудівники, не політики. Вони знищать нас, побачиш!..

— То німці переможуть?

— Ні, війну вони програють. Зруйнують Україну й власне майбутнє. А Росія тоді розкидає рештки нас по своїх азійських просторах і прибере до рук саму Німеччину... От до чого йдеться!

Відомо: Лідія Яківна вміла ошелешити Віктора. Часто траплялося, що він, ображений, поспішав розпрощатися.

16 Виринав намір назавжди припинити таке дивне знайомство. Згадувалося мамине незадоволення його приятелюванням з полтавською старизною. Та за кілька днів Віктор заспокоювався й поспішав до Лідії Яківни. Мовляв, нічого в них не сталося. Бабуся ніколи так не чекала на юнака, як після прикрих розставань, чудернацьких сварок.

— Ти дивуєш мене! Обурюєш!.. Скажи мені, по який бік барикад ти стоїш?! Не віддам же я тебе в руки чекістів, дійсно! Чого ти боїшся?!

— Мені нічого ставати, ніяк вибирати. Я по українському, по українському боці! По єдино можливого й найприроднішим чином! — ледве стримуючи крик, відповідав Віктор. Для України небезпечна як перемога, так і поразка німців. Для майбутнього України й дослівно кожного з нас... Про німецькі наміри ми нічого не знаємо, про російські — чудово. А розраховувати на волю й силу власного народу теж ніяк... Чи не трагедія? Що ж тоді трагедія?!

Віктор ледве перемагав ридання. Ладен був знепритомніти.

— Отже я мовчу. Мовчу! Бо що ж я можу сказати? Що нашу долю на сотні років, назавжди вирішать Німеччина чи Росія? Що ми розчавлені, здезоровані, а самоплив у такий час теж згубний?!

— Воляча шпертість українця! За триста років не вріс у російську державу! Не хоче жити, воліє мучитися... Фантасмагорія!

Лідія Яківна ще раз спробувала заговорити. Та ворухнулися тільки її брови та очі.

Брунатна сіточка на поріділій сивині, крейдяне обличчя й навіть відблиск чорної сукні в білу крапинку нагадували в цілому гриб під сніговою шапкою, печерицю. Віктор встав з фотеля й навмання взяв з полиці, з-під вікна, один з численних фоліантів: *Альбрехт Дюрер*. Розгорнув і довго розглядав "Ієроніма". Лев і цуцик на передньому пляні. Схилений над рукописом самітник.

— Думати нам треба безжально, а говорити відверто! — сказала Лідія Яківна на прощання.

Потім ще виглянула з скляних дверей на колишній квітник, на пустир, і спробувала весело розсміятися:

— На випадок голоду, я приготувала фунтову баночку варення, слоїк меду! Он як! А найголовніше — нікого з

друзів не залишилося, ні душі!.. Мені, ти знаєш, так страшно тепер. Я боюся проминулих років, єжовщини, і боюся майбутнього. Російського терору боюся й німців. Заходь тепер до мене частіше!

■
З греблі на Стрітенській Віктор звернув у долину. Заманулося пережити давні враження: роз'їжджена дорога над глинистим яром, зелені гори обабіч, невпізнаний знизу провулок. Паркани в трав'яних заростях, виставлений напоказ мотлох кооперативних будинків посеред розхристаних садіб і фірточки таємничих хаток у садах.

Дома на нього чекав не так Льока, як дорогий гість, шкільний товариш Сьома Крижанський.

Льока відчинив братові двері й хитнув головою, показав рукою: "На тебе чекають".

Віктор від несподіваного щастя закричав. У клясі вони дружньо заправляли братвою. У Сьоми на Дворянській, за лазнею, збиралися після занять шкільні футболісти...

Зіна Пава щоразу, щороку, розповідала Вікторові й Ніні про Сьомине одруження з їхньою шкільною товаришкою, Рахілею Левіною, донькою дамського кравця, про народження їхньої дитини, дівчинки, про навчання обох Крижанських у Харківському фармакологічному інституті. Хто б подумав, хто б повірив, що з Сьоми буде провізор, аптекар!

Сьома вже з годину то присідав до столу, то бігав по їдальні. Безнастанно то запалював, то гасив цигарку. І запитливо поглядав на Льоку. Він і в дитинстві був непосидьком і диваком. Цілими годинами Сьома тільки "булькав", кліпав безбарвними очима, рвав свої ніжні пальчики, обкушував нігті та підтирав рукою завжди мокрий ніс. Але Сьому, пустуна і штукаря, любили всі товариші й усі вчителі. Була в ньому велика доброта, була надзвичайна чуйність. І сліду не було зла. Не було жорстокости.

Віктор засявав і кинувся до приятеля. Сьома — розгубився, ледь посміхнувся. Його очі встигли заглянути в товариша й розм'якли зразу, відступили, знітилися. Сьома залишився Сьомою. Ще змужнішала в ньому мужність. Ще соромливішою в ньому стала соромливість. Ще поступливішою — поступливість.

Кожен з них закріпив, що пріпра між ними

18 поглибилася, була вже бездонна. Але міст через безодню — їхнє дитинство — назавжди залишиться проїзним. Цілком ясно: їм приємно зустрічатися. Обоюдно була доброзчливість. І ні тіні — заздроси.

Сьома потребував виговоритися. Віктор ціле пообіддя охоче слухав товариша. Припрошував ні про віщо не турбуватися й пригощав татовими цигарками.

З відвертістю й щирістю, гідними подиву, Сьома пояснив свій вибір професії й розповів історію свого одруження.

Отже: медицина йому страшна й гидка. Фу! Фу! Щодня порпатися з хворими!.. Інженерна справа йому чужа. Математика — його "камінь спотикання"! Педагогіка, вчителювання це безвихідна мізерія. Тут би треба хоч трішки покликання. Того, що в нього й сліду немає... А тут Рахіль, його кохання з сьомої класи, подає документи до фармакологічного інституту...

Сьома додав, що так воно саме на добре вийшло. Тепер і він, і дружина йдуть у фронтіві шпиталі. В Полтаву вони привезли — нікому не потрібну в такий час! — їхню дівчинку. Півтора року їй. Донечка, розмалював Сьома, вдалася не в матір, красуню, а в батька, потвору. Такий же носяра римським гаком, такий же туман очей, такий же неспокій.

Розповів, що дівчинка шаліє від щастя, як побачить свого тата. У Харкові вона жила з матір'ю в родичів. А Сьома всі роки мешкав у студентському гуртожитку. В Полтаві Сьома зупинився на Дворянській, у брата. Дружина з донькою — у своїх батьків, за банком, над Малопетровським садком. Їхні вікна й балькон виходять на парк точно насупроти Земства, тепер музею.

Раннє одруження їхнє це не так любов з дитячого віку, як нещасливий випадок і незбагненна дурість. Не дарма від кохання залишилися вже лише рижки та ніжки. А Левіни по сьогоднішній день не обмовилися з Сьомою й словом. Йому відчиняються двері, проте старі негайно ховаються в спальню.

Найголовніше в житті Сьоми полягає тепер ось у чому:

— Вітю... Вітю, серед нас ширяться поголоски про масове винищення жидівського населення німецькою армією. Як Левіни, так і Крижанські не знають, що робити,

бояться відповідальности за життя неповинного маляти, 19
відмовляються, фактично, взяти дівчинку!..

Сьомин палець витер сльози на правій, потім на лівій
щоці.

— Знаєш, Вітю, хто береться — як би це назвати? —
переховати маленьку до кінця війни? — і він глянув
товаришеві в очі. — Зіна Пава! Не проти цього також її мати.
Уяви собі!... Вони, в разі чого, залишаться, звичайно ...

З порогу дімка завернули Віктора й Сьому назад у хату
— батьки. Гостя вони пам'ятали добре: розпізнавати не
довелося.

Разом пообідали. Сьома дуже розхвилювався й
вивернув тарілку борщу на скатерть і собі на штани.

Потім Віктор і Сьома, — так закортіло гостеві, — на
п'ять хвилин зайшли до Ніни Бондарчук. Розпрощалися
друзі на Келінському проспекті. Сьома хотів ще
"проканати" до Левіних і побачити дружину, приголубити
манюсіньку дівчинку, доньку.

ПЕТРАРКА

1304-1374

Борис Олександрів

Він пережив її на цілих двадцять сім,
На двадцять сім печаллю критих років.
І в самоті, у затишку німім,
Він чув луну її останніх кроків
По авіньйонських плитах кам'яних,
Роздзвіння слів, малі уривки речень,
І в храмі, між уквітчаних святих,
Тремкі слова прохань і заперечень.
Канон. Закон. Заказана межа.
Тривожний сон у ранньому розсвітті...
О, чарівна, єдина і чужа,
Для мене ти — одна на цілім світі!
Одна, одна... Осяяним чолом,
Очима, голосом, поставою — назавше!
І так умер, в сутані, за столом,
На книгу віршів голову поклавши.

Петрарка, Франческо (1304-1374) — італійський поет і вчений. Нар. в Арецо. 1313 р. переїхав з батьками в Авіньйон (фр. Прованс), де студіював право. Багато подорожував. 1327 р. був висвячений. З молодих років, виявивши небуденні здібності, був протегований духовними і світськими вельможами, працював на дипломатичній службі. В 1341 р. в Римі був коронований як найславніший поет. Автор серії біографій видатних людей античності (Про знаменитих мужів) та ін. творів. Найбільшу славу, однак, принесла йому Книга пісень — збірка сонетів і канцонів, у якій він оспівував Лауру, вродливу жінку одного авіньйонського вельможі, яку він в молоді роки (1327 р.) випадково побачив у церкві й захопився нею на все життя. Помер у Аркве біля Падуї. Коли 18 червня 1374 р. слуга зайшов у кімнату Петрарки, він знайшов свого пана мертвим, за столом, з головою покладеною на книжку віршів його улюбленого поета Вергілія. — Б.О.

Хотів її пригорнути
серцем короткозорим,
очі її збагнути,
руки торкнутися зором.

— Чом ти ближче не станеш? —
думок снується низка, —
— Серце нехай розгляне
очі твої зблизька!

Та огорнув туман
образ її пеленами
і сховав обман
очей її зеленавих.

Дні простягнуть тіні
через покоління,
і моє "тепер"
десь піде луною —
сміхом чи сльозою.

Знаю, мій нащадку,
знайдеш в своїй долі
слід моїх тривог,
болей, перемог,
як я гаптувала
днів моїх рядок.

І за тіль мою
на отім шляху,
що тобі іти,
наперед — прости!

Шукаєш?

Шукаю

і я.

24 розсипавши букви,
розкинеться слово
зористим пунктиром
на небі бузковім.

Я поміряла б кулю земну —
та де земля починається?

Порахувала би хвилю морську —
та куди ж вона ховається?

Зазирнути б мені за неба край —
але ж небо де кінчається?

Шукала би я дорогу в рай —
та як вона називається?...

РОБЕРТ ЛЮЇС СТВЕНСОН І ЮРІЙ КЛЕН

ДО ГЕНЕЗИ ОПОВІДАННЯ Ю. КЛЕНА "ЯБЛУКА"*

Леонід Рудницький

Освальд Бурггардт (Юрій Клен) відомий в українській літературі головно як поет-неоклясик, автор монументального поетичного твору *Попіл Імперій*, поеми *Прокляті роки*, як драматург, перекладач літературних творів, автор спогадів, нарисів і як літературознавець та редактор. Та на схилі свого життя, Юрій Клен почав писати прозу і залишив по собі низку новел та нарисів, що творять хоч невелику кількісно, то все ж таки цінну й цікаву прозову спадщину цього великого українського поета нашої доби. У третьому томі незакінченого видання зібраних творів Юрія Клена за редакцією Євгена Маланюка¹ знаходимо, крім чотирьох нарисів автобіографічного та релігійного характеру й обширних спогадів про неоклясиків теж і чотири новелі, а саме: "Акація", "Яблука", "Пригоди архангела Рафаїла" і "Медальйон" — всі чотири з 1947 року, тобто з року смерті поета. Як прозаїк Юрій Клен дебютував у журналі *Літаври* (чч. 4-5), 1947, стор. 37-51 коротким оповіданням "Яблука". І саме це перше оповідання Юрія Клена, що є може найбільш українським прозовим твором поета, що в ньому так легко, так яскраво й прозоро виявляється його любов до України, до її козацького минулого, до її природи та її людей, розглянемо тут з допомогою порівняльної аналізи з опові-

---

*Габілітаційний виклад, виголошений на філософічному факультеті Українського Католицького Університету ім. святого Климентія Папи в Римі, 6 квітня 1974 року у приміщенні Ля Сала Коледжу, Філядельфія, США.

1. Юрій Клен, *Твори*, Фондація ім. Юрія Клена, Торонто, Канада. Том II (1957), т. III і т. IV (1960). Всі цитати з оповідання "Яблука" взяті з третього тому цього видання; сторінки подаємо у тексті.

26 данням Роберта Люїса Стівенсона (1850-1894) під наголовком "The Sire de Malétrait's Door" (1878). Згадане оповідання славного англійського письменника Стівенсона дало, на нашу думку, поштовх Кленові до написання новели "Яблука". Вже коротке, поверхове порівняння змісту обох творів виявляє їхню тематичну спорідненість. Ось резюме новели "Яблука":

Молодий, 22-літній козак Антін Перебийніс вертається після свого першого перебування на Запорізькій Січі додому. По дорозі він переїжджає повз довгий високий паркан, за яким дремає у місячнім сяйві чудовий сад. Душу молодого козака охоплюють далекі спогади про його дитинство, про батьківський сад і він піддається спокусі ароматів пахучих яблук. Підїхавши до паркана, він прив'язує коня і ставши на сідло, перескакує паркан у чужий сад. Назбиравши яблуку, він мимоволі поплазував у сторону дому, що білів наприкінці садової алеї і з якого лунали до нього звуки клявесина. Опинившись перед фронтоном високого дому, він почув не тільки звуки музики, але й уривки сумної любовної пісні, що її наспівував дівочий голос. Охоплений чаром цієї нічної симфонії та уявою дівчини-красуні, Антін Перебийніс і нестямився, як його раптово схопили два дужі козаки і не зважаючи на опір, завели чи радше поволокли до білого будинку. Його запроваджено до кімнати, де сидів пан дому, старий запорожець полковник Сагайдак. Тут, по довшій переслуханні, глузуванні та погрозах, молодий козак дізнався, що його беруть за якогось поляка Антона, який потайки залицяється до доньки старого Сагайдака, Оксани. Даремне він відмагається, що він козак, Антін Перебийніс, й що він доньки полковника й наочі не бачив — старий запорожець не вірить йому, вбачаючи в ньому коханця своєї доньки. Молодому козакові ставлять ультимат: або він стає під вінець з панною Оксаною на другий день рано, щоб рятувати честь дому Сагайдака, або його кинуть вовкам на здобич. Давши Перебийнісові цей вибір, його відводять до кімнати панни Оксани, щоб молодим дати нагоду поговорити перед шлюбом або перед смертю козака. Оксана, побачивши, що це не її Антось (до речі, тут дуже цікава гра слів: герой новели називається Антін, його суперника поляка, що залицяється до панни дому, звать Антосьом, тобто він теж Антін, і яблука, що заманили Перебийніса в сад і що їх Оксана та Антін після першого переляку їдять, називаються антонівки), та, переборовши свій перший страх, звірюється йому про своє кохання. Антін знову ж запевняє її, що радше піде вовкам на поталу, ніж змусить її вийти за нього заміж. Але вже під час їхньої зустрічі Антін зачарований вродою Оксани. Вона, як каже Клен, "цілком відповідала його вимареному ідеалові жіночої краси, (вона) не тільки була втіленням усіх мрій його юнацьких, а ще мала у собі щось нове, що й у мрії не мріялось, якийсь променистий блиск лежав на обличчі, немов світилось воно відсвітлом якогось внутрішнього вогню" (стор. 43). І тому Антін і не дуже то хвилювався, коли спроба втечі, до якої вона його підмовила,

не вдалась, і коли вартові знову завели його до її кімнати. З другого боку, Оксана все більш і більш захоплена постановою Антона, його відвагою, його досвідом, набраним у боях проти турків і поляків, про що він їй скромно оповідає, то його готовістю віддати своє життя для неї. Вона впадає в розпач перед неминучою його смертю, яку віщує люте скавуління вовків, що їх козаки приводять до приготованого місця. Та їх сумні думки нагло перебито: до кімнати козаки приводять якогось молодого хлопчину з переляканим обличчям. Вони підозрівають, що це помічник Антона Перебийноса, бо його впіймали під парканом. Антін, очевидно, заявляє, що він "того добродія" не знає і що "якби потребував помочі, то певно добрав би собі когось дужчого, а може й відважнішого". Оксана теж холодно стверджує: "Вперше в житті своєю бачу цього пана" (стор. 52) і козаки випускають його на волю. Щасливий хлопець краде Перебийносового коня й тікає. Довідавшись про це, обурена та осоромлена Оксана признається Антонові, що це був її Антось. Вона гірко плаче і врешті заявляє йому, що покохала його, Перебийноса. Обоє молодих ідуть до батька і повідомляють його, що вони хочуть звінчатися. Новеля кінчається веселим походом усіх присутніх до церкви, де має відбутися вінчання.

Подане коротке резюме новелі "Яблука" протиставимо тут змістові новелі Стівенсона:

Молодий, яких 22 років, французький шляхтич, Дені де Боле, ветеран численних боїв, вертається увечері з відвідин в одного приятеля. Він іде вузькими вулицями мало знаного йому міста, Шато Ландон, до гостиниці, у якій він перебуває і де залишив свого коня. Воєнний час — вересень 1429 року, був дуже непевний. По цій частині Франції вешталось тоді чимало всякого війська, бургундів і англійців, і ходити вечорами по місті було досить небезпечно. Темрява скоро огорнула місто і Дені згубився в лабіринті вуличок. Він ішов навмання довший час однією вуличкою, аж доки не дійшов до великого дому, який своїм розміром, своєю дивовижною комплексною архітектурою, прикрашеною всякими різьбленими фігурами включно з двома гаргулями, що звисали над великими дверима, які вели з веранди до середини дому, мав вигляд резиденції якоїсь визначної родини. Цей дім нагадав Дені його батьківський дім у місті Бурже, і зупинившись він призадумався над майстерністю архітектів, що будували обидва дома, і над родинами, що їх замешкують. Нагло йому стало моторошно. Він почув, як із другого кінця вулички надходить юрба підпитих вояків зі смолоскипами у руках і відразу зрозумів, що зустріч із ними для нього дуже небезпечна. В цих часах було дуже правдоподібним, що, як каже Стівенсон, "вони швидше, як ні, заб'ють його як собаку і покинуть там, де він впаде" (стор. 320).² Та на лихо, коли Дені кинувся тікати перед

2. Всі цитати з "The Sire de Maletroit's Door" взяті з видання: Robert Louis Stevenson, *Novels and Tales*, Charles Scribner's Sons, New York, 1924, vol. I. Сторінки подаємо в тексті; переклад мій — Л. Р.

28 юрбою, яка швидко наближалася, він спотикнувся об камінь і впав, причому його шабля голосно забряжчала. Зразу почувлися за ним голоси — французькі й англійські — і вояки пустилися за ним у погоню. Дені схопився і побіг швидко вперед, скочив на згадану веранду, та, витягнувши шаблю з піхви, став плечима до дверей, щоб краще могли боронитися. Але на його превелике здивовання, великі дубові двері, на які він сперся, тихо відчинилися. Він швидко увійшов до середини, щоб сховатися від напасників. Зараз же по його вході, двері, з невідомих йому причин, самі замкнулися, вирвавшись йому з рук, немов потягнуті якимсь невидимим механізмом. Постоявши тихо в пітьмі, Дені почув, що небезпека минула. Він поспробував відчинити двері, але всі його спроби були даремні. Двері були цілком гладкі і він не міг їх відчинити. Знову його огорнуло почуття небезпеки: він почувався, як миша у пастці. Не залишалось молодому чоловікові нічого іншого, а йти далі в середину дому. Він пішов поволі вперед в темряві, наткнувся ногою на сходи і зараз же пішов ними вгору. Нагорі було світло і в його сьвітлі Дені пізнав герб родини де Малетруа, що його дещо заспокоїло. Ідучи далі, він зайшов до однієї кімнати, де за столом сидів малий сивоволосий старець, обличчя якого мало щось звіряче в собі, щось бруталне та небезпечне. "Його верхня губа ненормально повна, немов би він терпів від болю зуба, а його усмішка, його насуплені брови і малі пронизливі очі були дивовижно і майже комічно злющі своїм виглядом" (стор. 324). Цей старець був шляхтич де Малетруа. Він, на превелике здивування Дені, заявив йому відразу, що його вже цілий вечір очікує, і що двері, які самі замкнулися, були для цього особливо змайстровані. По довшій розмові Дені довідався від старого, що він вважає його за секретного любовника його сестринки і що він, з уваги на честь свого роду, вимагає, щоб Дені з нею одружився. Даремно молодий чоловік протестує — Малетруа недвозначно дає йому до розуміння, що він є в'язнем в його домі і кличе священика, який веде Дені до каплички, де у шлюбній сукні жде свого любовника Блянш племінниця шляхтича де Малетруа. Молода дівчина з соромом перед незнайомим та з сльозами в очах благає свого дядька, щоб не змушував її виходити заміж за цілком незнамого їй чоловіка, і Дені, очевидно, теж потверджує, що вперше бачить панну Блянш; та старий шляхтич настоює на шлюб, щоб рятувати свою честь. Сказавши своє, Малетруа і його капелян виходять і залишають молодих самих. Блянш, підбальорена лицарським ставленням Дені, який запевняє, що не візьме її за жінку проти її волі, сповідається перед Дені про свою аферу з молодим капітаном, якого вона пізнала в церкві і який мав цієї ночі її відвідати. Дені зворушений сповіддю вродливої дівчини і підбальорений її довір'ям до нього. Він рішає піти разом з нею до її дядька, вяснити справу та вийти з халепи з честю. Але Малетруа мов закам'янілий. Він далі настоює, щоб відбувся шлюб і дає молодим ультимат: або вони погодяться пібратись до двох годин, або накаже своїм слугам (які стоять з великими шаблями у сусідній кімнаті), Дені повісити. З цими словами він залишає молодих самих у кімнаті, щоб дати їм можливість переговорити їхню долю.

По відході дядька, Блянш заявляє Дені, що вона вийде за нього заміж, щоб його врятувати, але він холодно відповідає їй, що не боїться смерті. Відтак Дені оповідає їй своє життя, а вона, слухаючи, дізнається, який він добрий та благородний чоловік. Згодом Дені заявляє їй, що він не може з нею одружитися, бо вона дала своє слово другому, а він є шляхтич і не бажає рятувати себе таким негідним способом. Їхню розмову перебиває двократний спів півня, що нагадує їм обом про його неминучу смерть. Блянш запевняє Дені, що коли вона йому освідчається, то робить це тільки тому, що його поважає та любить. І врешті, коли починає світати, Дені признається Блянш, що її кохає і що воліє з нею жити, як для неї вмерти. А коли вона звертає йому увагу, що він знає про її аферу і навіть виявляє йому ім'я свого колишнього любовника, то він, загорілий любов'ю, не хоче нічого чути, бере її у свої обійми та обцілює. Новеля кінчається задоволеним сміхом старого де Малетруа, який бажає своєму новому племінникові доброго ранку.

Вже саме зіставлення резюме цих двох новель виявляє багато спільних мотивів та тематичних споріднень і тому не може бути жодного сумніву про вплив Стівенсона на творчість Клена. Найперше, головний мотив — змішання осіб — що творить підставу обох оповідань, є майже ідентичний в обох творах. В обох новелях герой опиняється несамохіть у ситуації, з якої не може вийти, бо батько (дядько у Стівенсона) героїні думає, що він є любовником його доньки чи племінниці. В обох творах наявна загроза смерті: у Клена вовки, у Стівенсона — шибениця. На цьому місці треба ствердити, що зміна шибениці на вовків надає оповіданню "Яблука" українського характеру. Шибениця, це інтернаціональний мотив, вовків натомість, у козацькій Україні часто вживали, як сторожів, або, як це й доводить оповідання Клена, для інших цілей. Обидва твори мають спільну розв'язку ділеми — тобто, згоду молодих одружитися. Крім того, в обох творах наявне теж певне майже клясичне обмеження та єдність дії, часу і місця. Дії обох новель відбуваються впродовж однієї ночі і на обмеженому місці (сад і дім Сагайдака і дім де Малетруа) і в обох є одна т. зв. *Unerhoerte Begebenheit* — нечувана історія, вживаючи вислову Гете, що творить базу оповідання. Є теж майже той сам тип героя: і Дені й Антін із шляхетського роду, обидва мають 22 роки, обидва з бойовим досвідом, далеко від рідного дому й обидва ідеалісти, що живуть згідно з лицарським кодексом. В деяких випадках навіть їхні думки такі самі: вже на початку нічної пригоди, наприклад, оглядаючи садибу Сагайдака, Антін Перебийніс лине думками до саду свого батька, а Дені де Боле, оглядаючи дім де

30 Малетруа, думає про батьківський дім в Бурже. Також, їхні реакції на ситуацію дуже подібні, хоч не ідентичні. Антін говорить більш природно, як випадає українському козакові; Дені натомість, грає подекуди роллю репрезентанта французької шляхти, роллю шляхтича-шевальє. Але обидва готові на жертву й тим переконують своїх майбутніх суджених, що вони правдиві лицарі.

Також типи жінок в обох творах дуже споріднені: обидві жінки є дуже гарні; обидві мають таємні любовні пригоди, обох викривають. Треба тут ствердити, що в обох новелях старі переловлюють кореспонденцію між любовною парою, але Клен, пререймаючи цей мотив, дещо пристосував його до українських козацьких обставин. У Стівенсона, любовник Блянш секретно передає їй листа, а де Малетруа змушує її його показати. В Клена натомість, молоді порозуміваються прутиками, що їх вони кладуть в дупло одного дерева. В додатку, обидві жінки відрікаються своїх первісних любовників та виходять заміж за випадково зловлених героїв. Як це було і з чоловіками, перші реакції жінок в ставленні до незнайомих теж досить подібні; різниця тут хіба в тому, що Блянш більш істерична ніж Оксана. І врешті, в обох новелях, дівчина перша освідчається і тим самим запобігає трагедії.

Між шляхтичем де Малетруа та полковником Сагайдаком теж багато спільного. Обидва твердо, невідклично рішені одружити дівчину з її любовником і тим врятувати честь свого дому. Обидва побоюються, щоб дівчина не зробила мезальянсу, й обидва дуже горді на свій рід. Ось що каже де Малетруа, коли Дені заявляє йому, що не може одружитися з його племінницею:

— Вашому родові, Мус'є де Боле, очевидно, нічого не бракує. Та коли б ви навіть походили від самого Карла Великого, то все одно ви не могли б відкинути безкарно руки представниці роду де Малетруа навіть, якщо б вона була такою доступною як паризька вулиця, навіть якщо вона була б така погана як ці фігури гаргулів над моїми дверми. Ніщо не може змінити мого становища в цій справі — ані моя племінниця ані ви, ані мої особисті почування. Честь мого дому є заторжнена. Я думаю, що ви є в цьому винні; принаймні ви знаєте тепер мою тайну, і тому нема вам чого дивуватися, коли я вимагаю, щоб ви стерли цю пляму. Коли ви цього не хочете, тоді кров ваша на вашу голову. Не велика мені сатисфакція з того, що ваші інтересні рештки повиснуть у вітрі під моїми вікнами, та пів бохонця краще ніж бути без хліба взагалі і коли я не зможу направити зневагу, то тоді бодай запобіжу скандалові (стор. 334-335).

Подібно й полковник Сагайдак грізно гримить на Антона, 31 коли цей відмовляється дати свою згоду стати з Оксаною під вінець:

— То ви вважаєте, що Перебийноси стоять надто високо, щоб своячитися з Сагайдаками! Не минути вам, сто чортів, вовчого зуба, хоч би й батько ваш звався Палій чи Дорошенко! І доки ви мене, старого, будете дурити байками! Дивно мені, що ви, син поважаного батька, якого я особисто знаю, пішли манівцями, а не простою дорогою, засилаючи сватів з рушниками. Не люблю я ласунів, які тягнуть снопи з поля, якого не орали й не збираються орати (стор. 42).

Як бачимо, та сама гордість на своє ім'я, на свій рід, пливе з уст обох. Кожний з них підкреслює, хто він є й стверджує, що відмови від нікого не стерпить: Малетруа тут натякає на Карла Великого, а Сагайдак на Палія і Дорошенка. В обох творах імена цих славних історичних осіб сповняють однакову функцію, а саме, підкреслення почуття гордості обох шляхтичів на свій рід і своє походження. І врешті: і Малетруа, і Сагайдак догадуються ще перед закінченням оповідання, що зловлений юнак невинний, але вони все таки настоюють на шлюбі. Роблять це вони з тих же самих людських причин. Малетруа й Сагайдак хочуть віддати дівчину, щоб позбутися клопоту — і саме це викликає нотку комізму в обох творах, хоч ця нотка далеко сильніша у новелі "Яблука". Як приклад, вказуємо тут на останній параграф з "The Sire de Malétoit's Door". Молоді вже погодилися, Блянш навіть виявила Дені ім'я свого колишнього любовника, а старий Малетруа задоволено сміється, що справа наладнана (стор. 344).

Полковник Сагайдак теж свідомий того, що наречений Оксани не той, про кого він спочатку думав. Це явно виявляють останні рядки новелі. Хлопець Макар, який слідкував за полем Антоном, доганяє полковника та його ентураж, коли всі гуртом ідуть до церкви і захеканий говорить:

— Пане полковнику, пане полковнику! Тож той молодий, що з панночкою до вінця йде, то ж не є той самий, що заходив до неї в садок. Та старий кинув на нього погляд з-під насуплених брів і мовив: — Та, може, я вже без тебе дещо розкумекав. А ти, дурню, не встрявай у чужу справу, коли тебе ніхто не питає!" (ст. 56).

Всі ці паралелі між обома творами доводять, що Юрій Клен запозичив згаданий мотив від Стівенсона та переробив його, перекладаючи дію новелі на український ґрунт та в українську історію. Дальше порівняння обох творів виявляє, які зміни увів

32 Клен, пишучи свою новелю і які нові та оригінальні елементи він вніс до неї. Крім вже згаданих змін, треба найперше вказати на одну й може головну зміну, що вже впадає в очі при порівнянні обох наголовків, чи докладніше, при порівнянні іменників, що їх знаходимо в наголовках. У Стівенсона домінує іменник дверей: "The Sire de Malétrait's Door"; в Клена цілий наголовок лиш одне слово — "Яблука". Це вже суттєва зміна цілого мотиву. У Стівенсона функція дверей створити пастку, в яку герой попадає, як миша. Як це сказано в одному з його листів з серпня 1877 року, Стівенсон мав намір назвати своє оповідання "The Sire de Malétrait's Mousetrap",³ отже мишоловка замість дверей, що підкреслює елемент пастки.

У Клена функція яблук — створити приману, спокусу. Іншими словами, у Стівенсона домінує інтелект (пастка) та продукт цивілізації (хитро змайстровані двері, що самі замикаються), а у Клена емоції (спокуса) та природа (сад, яблука). І тим же самим, що яблука мають тут функцію примани і вводять героя в біду, в яку він попадає через дівчину — наявний тут певний відгомін біблійного епізоду Адама і Єви, забороненого овоча, що надає новелі універсальности та легкого еротизму. Підкреслено це вже з самого початку поетичним порівнянням, що насувається на думку молодому козакові ще заки він скаче в сад: "Яблука, що їхня прохолодна округлість, на дотик ще невідчута, а для ока невидима, поки лише вгадувалась у темному галуззі, як жіночі округлості грудей під чорними шатами — вабили його zarazом і неприсутністю, і близькістю" (стор. 35), як і цинічним висловом старого полковника, який, коли Антін запевняє його, що він перескочив паркан, бо йому "схотілося покуштувати" яблук, цілком вульгарно стверджує: "Захотілося тих яблук, що достигли за пазухою у доньки моєї" (стор. 40).

Є теж і сильна еротична течія у "The Sire de Malétrait's Door", та вона надається більш до інтерпретації згідної з теоріями сексуальної психології⁴ і своєю суттю далека від природної та легкої концепції Клена. Яблука і пов'язаний з ними еротичний мотив цілком оригінальний, український додаток до сюжету Стівенсона новелі, чому твір Клена набирає цілком українського характеру. Яблука мали для Клена певне особисте значення, пов'язане з Україною. В осені 1947 року, приблизно в

3. Див: Robert Louis Stevenson, Letters and Miscellanies. Charles Scribner's Sons, New York, 1924, vol. XXIII, Letters I, 137.

4. Саме таку розвідку написав Eric LaGuardia в журналі The American Imago, vol. 15 (Spring 1958), No. 1, 411-423.

тому часі, коли він писав цю новелю, тобто в повоєнних роках, під час яких поет дуже бідував, він часто був змушений нелегально переходити границю між Австрією та Німеччиною і харчуватися поголовно яблуками. Лист з цього часу, написаний ним до його сестри, Йозефіни Бурггардт, розкриває нам дещо про можливу генезу цього ж твору. В цьому листі Клен пише між іншим таке: "Ich lebte die ganze Zeit da (тобто в Німеччині) von Früchten, die man einfach auf dem Landweg aufsammeln konnte. Soviel Äpfel wie in diesen zehn Tagen habe ich vielleicht nur in Witowzy (Ukraine) einst gegessen, als ich im Garten schlief..."⁵ Ось саме тут, мабуть, і прихований т. зв. "Зіч ім Лебен" оповідання "Яблука".

Цей оригінальний український характер новелі Клена ще яскравіше віддзеркалює порівняння, чи то радше контраст атмосфери, яка панує на початку обох новель. В Стівенсона домінує темрява. Пригнітливий, майже несамовитий лябірінт вулиць надає творові почуття небезпеки та жаху, які обгортають героя:

Вітер знову ж ушух; ніч була темна як гріб; ні одна зірка, ні сяйво місяця не проковзувались крізь гущу хмар. Неознайомлений із крутими стежками Шато Ландон, Дені не міг навіть у денному світлі найти без труднощів правильного шляху; а в цій кромішній темряві він швидко цілком згубився. Він був певний, що повинен йти вгору... його гостиниця була на самій горі недалеко церковної вежі. Маючи це на думці, він спотикався, ідучи вперед з простягненими руками, то свобідніше дихаючи на відкритих місцях, де виднівся клапоть неба, то мацаючи мури в задушливих закутках. Це несамовито й таємно опинитися потонулому в густій темряві в майже чужому місті. Тиша є жахливою у своїх можливостях. Дотик простягнутої руки до віконних ґрат, лякає людину неначе дотик ропухи; нерівності хідника потрясають серце аж до горла; кусок густої темряви грозить засідкою або пропастю на стежці; а там, де повітря ясніше, будинки набирають дивовижного та бентежного вигляду, так як хотіли б звести його з дороги. Для Дені, який мусів незапримічено вернутися до гостиниці, ця дорога була не тільки небезпечна, але і прикра і він йшов рівночасно обережно і завзято затримуючись на кожному розі, щоб зорієнтуватись (стор. 318-319).

В Клена, натомість, панують мир, спокій, краса природи та додають героєві охоти до життя, бажання поласувати яблуками:

Тепер саме Антін їхав повз довгий паркан, що обгороджував велику садибу: густий, тінявий садок з овочевими деревами, а десь у глибині його — дім з білими колонами. Повний місяць стояв уже високо, і світло його, немов з-під піднятих небесних лотоків, рясними струмками лилося на церкву, яка, скидаючись на наречену в адамашковій сукні,

5. Josefine Burghardt, Oswald Burghardt — Leben und Werke, Verlag Ukraine, München, 1962, 51.

34 біліла під горбом, і стікало сріблом на темнозелене шатро, що його тварили яблуни, груші і вишні. Там, у привабливій гушавині, мусили висіти велика, ядерна антонівка, ніжнобіла паперівка, шаршава ренета, що пахоші їхні зливалися в гаму таких невловних відтінків і переходів, що треба було бути справжнім знавцем ароматів, щоб (як знавць музики) розрізнити найтонші переливи і нюанси, які творять симфонію вечірнього саду на Україні.

Антін спинив коня, зазираючи за високий паркан. Він змалку ріс у батьківськiм садку і спав у курені. Ті спогади дитячі повинні хлинули в його душу, схвилювали, вичаклували із п'тьми видиво власної, родинної садиби. Від самого обіду не мав він ані кришки в роті, шлях був курний, сонце пекло цілий день. Хотілося передусім вгомонити спрагу (стор. 34-35).

Ту саму різницю в атмосфері можна відчути в дальших розділах, що описують розвиток дії. Стівенсонова картина довкілля, в якому опинився герой, включає напевність природи і грізний, готичний вигляд архітектури дому, до якого Дені наблизився; саме ці елементи надають атмосфері його твору таємничого духа, який віщує недобрим:

Довший вже час він пробирався такою вузькою стежкою, що йому було можливо дотикнутися мурів однією чи другою рукою. Згодом стежка почала поширюватись і скрутила гостро в діл. Очевидно, це вже не було в напрямі його гостиниці, але надія на трішки більше світла манила його вперед, щоб розвідати терен. Стежка обірвалась на терасі з охоронним муром, з якого можна було дивитися проміж високі доми, неначе крізь амбразуру, в долину, що лежала темна і безформна, кількасот стіп нижче. Глянувши туди, Дені міг розпізнати декілька верхків дерев, що хилились на вітрі, й однуку пляму світла, там, де ріка плила через греблю. Прояснялось: небо стало легше, так що можна було бачити обрис густіших хмар та темний обрій горбів. В цьому непевному мерехтінні дім, що стояв ліворуч, виглядав багатшим будинком; він мав декілька башт та вежечок; округла корма каплиці з обвідкою крилатої підпори висувалася сміливо з головного зрубу; а двері були скриті у глибині під ганком, прикрашеним всякими різьбленими фігурами, а над ними звисали дві довгі гаргулі. Вікна каплиці блищали складними візерунками, неначе тьмяним полум'ям багатьох воскових свіч і висували підпору і гострокінчастий дах у глибину п'тьми проти неба. Очевидно, це мусів бути осідок якогось вельможного роду в цій дільніці; все це нагадувало Дені його рідний дім в Бурже і він довго стояв зазираючи вгору і подивляв вміння архітектів і спосіб життя обох родин (стор. 319-320).

В українськомu тексті натомість, далі панує гармонійний, погідний етос, майже клясичний у своїй шляхетній простоті та тихій величі:

За десять кроків далі ріс під парканом явір. Козак, під'їхавши, прив'язав до нього коня, а тоді, знову зіп'явшись на сідло, легко пересмикнувся через огорожу і скочив у високу росяну кропиву. З хвилину стояв, прислухаючись; чути було тільки, як то тут, то там яблуко з коротким стуком падало в траву. Намацав у темряві і знайшов під деревами з півдесятка. Яблука були просякнуті похолоддю місячною і, гамуючи спрагу, наливали солодкістю, яка є вдвоє солодшою, коли спивається її з забореного овочу.

Далекі спогади заройлися в душі козака: великий баштан за батьківським садком; ставок з високим очеретом, в якому він бродив, по груди в воді; качки, що їхні гнізда він видавав; тужливий крик чібиса над болотом, — усе це миготіло барвами соняшних днів такого ще свіжого в пам'яті дитинства і в легкому танку закружляло навколо нього.

У цю мить із дому, що білів наприкінці алеї, долинули звуки клявесина. Зацікавлений, Антін наважився вийти з-під широкого намету дерев і почав обережно, травою, яка глушила кроки, вздовж і обіч алеї посуватися до будинку (стор. 35-36).

Цитовані уступи мають декілька спільних елементів: думками обидва герої линуть до своїх дитячих літ і в одного і в другого автора покладено наголос на архітектуру дому ("у глибині... дім з білими колонами" і "у глибині під ганком прикрашеним всякими різьбленими фігурами..." й ін.), хоч, Стівенсон, згідно з духом епохи та обставинами подає це обширніше; а далі, і в одного і в другого автора згадана церква, що вказує на шлюб, яким кінчаються обидва оповідання. Але зокрема останні два уступи ясно виявляють, як глибоко й суттєво відрізняється етос цих двох творів.

Створена Стівенсоном атмосфера надає його творіві фантастичної, уявної, можна сказати, недійсної якості, що відбивається на постатях його новелі. Постаті його твору є менш реалістичні і більш надумані ніж типи осіб у Клена. Дені інколи має у собі щось із Гоголевого Хлестакова, він більш грає, удає лицаря, ніж він ним насправді є, що не можна сказати про Антона. Старого Малетруа схарактеризовано майже гротескно у його лютості та злобі, що його суттєво відрізняє від полковника Сагайдака, а Блянш, у своїй шлюбній сукні та своїм нахилі до істерії, сильно відрізняється від погідної та практичної Оксани.

Підсумовуючи ці наші порівняння атмосфери та постатей обох творів — можна ствердити, що для "The Sire de Malétoit's Door" характерні поголовно прикмети фантастичної недійсності сна чи казки (недаремно назвав Стівенсон свою збірку, що включає це оповідання New Arabian Nights. Це вже вказує, що сам автор бажав надати творіві згаданій екзотично-фантастичної

36 якості казки) Новеля "Яблука" знову ж, хоч й інколи виявляє прикмети ідилії, є порівняльно, більш реалістичним твором. В обох новелях є певний чар: погідність та краса нічної природи козацької України характеризують "Яблука"; нічна таємничість, дух загадковості та непевності притаманний архітектурі та людям французького містечка 15 століття, домінує в оповіданні "The Sire de Malétoit's Door".

З контрасту атмосфери та характерів дієвих осіб випливає закономірно контраст між якістю ритму оповідання обох творів. Стівенсона герой майже весь час попадає з безпеки в небезпеку і навпаки. Його ситуація впродовж цілої новели дуже нестійка, аж доки він не погодиться одружитися з Блянш. І тому й ритм оповідання Стівенсона нерівномірний та бурхливий. Ось що пише про ритм оповідання "The Sire de Malétoit's Door" критик Ерік Ляґвардія:

The most striking quality of this Stevenson story is its rhythm: there is a continuous and repetitious movement from the safe to the dangerous, the dangerous to the safe. Denis de Beaulieu is at first confident and happy; his life becomes endangered: he retreats to safety: he finds himself in danger again: and again he attempts to escape, only to involve himself in more danger. Finally he is relieved of all threats, and the reader is released from the tensions of this rhythmic narrative.⁶

У Клена натомість, ритм оповідання рівномірний та плавний. Герой твору попадає тільки раз в небезпеку, але навіть тоді вона не є дуже грізною. Притаманний новелі дух з її чудовими описами української природи, викликає почуття оптимізму та легкого гумору, що нівелює всяку атмосферу непевності чи небезпеки. Ця рівномірність ритму оповідання віддзеркалюється, між іншим, теж і поступовим розбудуванням примани, що заманює молодого Перебийноса в сад Сагайдака. Спершу вдаряє його запах овочів, потім звук падання яблук; далі: акорди клявесина ваблять його до дому, що біліє на прикінці алеї, а врешті доходить до нього тужлива мелодія дівочої пісні. Все це викликає відповідні асоціації в молодому козакові й такий постійний, легкий плив стимулів доводить героя до дівчини, а врешті до денумон — завершення всього оповідання.

Реасумуючи, бажаємо ще раз підкреслити, що Юрій Клен запозичив головний мотив свого оповідання з творчості

---

6. E. LaGuardia, я. в., стор. 411.

Стівенсона. Це, з уваги на паралелі між обома творами, що їх тут устійнили, не підлягає жодному сумнівові. Але рівночасно треба додати, що своїм опрацюванням цього мотиву та додатками, взятими з українського світу та власних переживань, Юрій Клен створив новий, оригінальний і сутоукраїнський твір. Це вже відчули і його найперші критики, що ще не знали про джерело цього оповідання. Богдан Николин, наприклад, у своїй розвідці про Клена пише, що "оповідання "Яблука" міг би йому (тобто Кленові) позавидувати і не один письменник-українець з крови і кости."⁷

Кінчаючи нашу аналізу треба ще коротко зупинитись над генезою твору Стівенсона "The Sire de Maletroit's Door", і тут виявляється ще одна цікава й важлива паралеля. Стисло беручи, цей Стівенсонів твір теж не цілком оригінальний. Подібно як Клен, Стівенсон дуже цікавився творчістю чужих поетів і під час своїх частих відвідин у Франції (нам ідеться тут головню про його перебування там 1875 року), він багато читав із французької літератури середніх віків, студіював дух її доби та обширно проаналізував життя та творчість великого французького поета цього часу — Франсуа Війона (1431-к. 1463). Одним із вислідів цих студій була саме обговорена новеля, так що і Стівенсон перейняв цей мотив з інших літературних джерел.⁸ Крім того, Стівенсон, у листі з 16 жовтня 1882 року, сам ствердив, що більше як половина його ідей запозичена з творів інших письменників, і що на таке позичання кожний має право.⁹

Оповідання "The Sire de Malétrait's Door" виросло з суто-літературного ґрунту та історичної основи з домашкою творчої фантазії автора. "Яблука" натомість, крім літературного ґрунту, історичної основи, уяви письменника та його глибокого відчуття української психіки, мають теж певний автобіографічний

7. Б. Николин, *Літаври*, Зальцбург, 1947, ч. 6, 6.

8. На літературне джерело Стівенсонової новелі вказує, між іншими, і науковець Richard Aldington в творі *Portrait of a Rebel: The Life and Works of Robert Louis Stevenson*, London, 1957, ст. 97. Є теж деяка подібність між мотивом пастки у "The Sire de Maletroit's Door" та пригодою Франсуа Війона з однією кокеткою Катериною де Восель, яка разом із своїм дядьком спричинила йому чимало горя, і про яку він писав у своїх поезіях.

9. Див.: Robert Louis Stevenson, *Letters and Miscellanies*, XXIII, Letters I, 293. Крім того, як дедикацію до своєї збірки *New Arabian Nights*, Стівенсон написав такі рядки: "I must prefix a word of thanks to the gentleman who condescended to borrow the gist of one of my stories, and even to honour it with the addition of his signature. This mark of appreciation emboldened me to make the present collection." Ці слова Стівенсона могли б, *mutatis mutandis*, відноситися теж і до Юрія Клена.

38 елемент. Тим же самим, твір Клена становить собою тонке естетичне поєднання літератури й життя, певну симбіозу літературних впливів та власних переживань. І саме цей елемент робить "Яблука" Клена оригінальним, сутоукраїнським твором і рівночасно надає йому універсального, загальнолюдського значення.

МАЙСТЕР КАРИКАТУРИ — ЕДВАРД КОЗАК

Остан Тарнавський

Микола Зеров писав про "золотий народний гумор" у нас, та все ж у статті про Володимира Самійленка дорікав, що "наші гумористичні журнали, що колинебудь виходили, справляють вражіння убоге і сумне; і багато наших гумористичних письменників видаються грубими і часто безпорадними".¹ Зеров, критикуючи українську гумористичну літературу, мав за перовзвір першорядного майстра Беранже і підходив до оцінки української гумористичної творчости з тими вимогами, що їх могла репрезентувати творчість того французького поета. Опінію Зерова можна віднести до стверджень французького клясициста Буальо,² що у своїй славній книзі *Мистецтво поезії* засуджував низькі форми комедії і бурлескної поезії, чи англійського поета-лауреата Драйдена, що був більше вибачливий і визнавав дві кляси комедії: природну і фантастичну, значить гротеск. Та при всій пошані для клясицистів і їхньої манірної опінії про високоякісну літературу, само життя визначило місце для гротеску і він став невід'ємною частиною літератури. Вже Арістотель признавав, що для того, щоб викликати сміх у глядача або читача, треба деформації, що її в літературі знаходимо у фарсі, а в картині у гротеску. Томас Манн просто заявляє, що з появою модерного мистецтва перестали визнавати категорії трагедії чи комедії, а трагедію і комедію в житті сприймаємо, як трагікомедію, у висліді чого маємо гротеск — найбільше відповідальний стиль, що його бачить той німецький письменник — лауреат Нобеля в

---

1. Микола Зеров, *До Джерел*. Історично-літературні та критичні статті (Львів: Українське Видавництво, 1943).

2. Nicolas Boileau-Despreaux, *L'art poetique*; (Paris: Hachette, 1946).

40 англосакській новій літературі. Нова критика знаходить гротеск у творах Конрада і Кафки, Джойса і Кері, у Йонеско, Беккета, Дженета й інших. Гротеск став повноцінним атрибутом літератури й мистецтва. Сприймався гротеск, як samozрозумілий вияв творчості у готиці, він живе у ренесансі, у мистців Боша, Бройгеля, Веляске й інших, як також у поезії Чосера, Шекспіра, Рабле, Колріджа, Свіфта і Діккенса.

А що таке гротеск? Якщо виходити із заперечливого погляду клясицистів, тоді у гротеску мусимо бачити все неприродне і надумане, значить, з погляду клясицистичної орієнтації — це немистецький прояв у творчості, бо — як сказав Буальо в цитованому вже вище творі — "мистецьке це те, що наслідує природу, і тільки такі твори можуть задовольнити мистецькі смаки людини; все інше — це низькі формою комедії і бурлескні поезії і вони можуть лише заспокоїти вульгарний смак".

Сама назва гротеску випадкова. Слово виводиться від "гротти", що в нашій мові означає печеру. У шістнадцятому сторіччі Рафаель віднайшов цілий цикл настінних малюнків у розкопаних підземеллях Риму. Це були фрески і стукко, що зображували сатиричні постаті: купідонів, фантастичні краєвиди і різний фоліаж — відповідні для декорації стель і стін "дому Нерона", чи "лазні Тита". Гротеском заінтересувалися, ним почали захоплюватися мистці, що — можливо — бачили тут більше свободи, відхід від перфектної математичної пропорції. Рафаель використав гротеск для Ватиканської льоджії, а Мікель-Анджель почав свою кар'єру від гротеску. В сімнадцятому сторіччі гротеск вже загально відомий: його завдання викликати сміх і він йде в парі з фарсом у письменстві.

Фарс — це вже ціла ділянка літератури. Комедія масок вивела довгий ряд комічних гротескних масок: арлекіна і куртизану, Пантальоне і Кольомбіну, шарлатанів, зводників, самодурів й інші смішні чи гідні сміху фігури. Згодом фарс звульгаризувався, перетворився у популярний бурлеск, що вже не підходив під поняття літератури і часто вважався витвором божевільної уяви.

Яке визначення дала гротескові критична література? Англійський критик Клейборо³ будує своє визначення гротеску на психологічних дослідженнях Юнга. Він вважає, що бурлеск — це витвір відсталих імпульсів людини, що створюють постійний конфлікт між людським практичним-раціональним і вічним. На

---

3. Arthur Clayborough, *Grotesque in English Literature* (Oxford, 1965).

зразках англійської літератури (Свіфт, Колрідж, Діккенс) він знаходить різні види гротескного вияву і кожний починається в підставовому людському конфлікті, що існує між сприйманням людиною довколишнього світу та його уявою про нескінченість.

Знову ж американський критик Ван О'Коннор⁴ пише про американський гротеск і каже, що в Америці антипоетичні елементи зв'язані з поетичними: боягузство показується як геройство, нечесне як чесне, реальне як романтичне, погане як гарне. Такі характери створюють дивний світ, але той дивний світ є упорядкований за їхнім специфічним порядком і для них він є дійсним світом. Це знищує норми упорядкованого світу в читача, але в деякій мірі задовольняє потребу читача творити більше гнучкий і поступливий порядок світу.

Італійський письменник Піранделло⁵ уважає гротеск мистецьким виявом гумористичного погляду на світ. Гуморист має спеціальний дар бачити речі: всі суперечності, протиставлення, утруднення, непевності — якийсь викривлений стан сумління. Герой Піранделло діє на кількох протилежних площинах: так, як його бажає бачити публіка, так, як він сам себе бачить, і так, як він дійсно виглядає — його справжнє обличчя, що його він сам не свідомий і його не знає.

У німецького критика Кайзера⁶ гротеск — це гра з абсурдом. Гротеск це руйнування реального, введення надзвичайних речей, ставлення несумісних елементів, і найважливіше: відчуження від існуючого світу. Наприклад, у Кафки маємо чужий уявний світ, де звичайні життєві події мусять вийти незвичними. У Томаса Манна перебільшення реальності має виявляти правдиву природу речей. Як і в сюрреалізмі. Гротеск в загальному — за Кайзеровим визначенням — це естетична категорія, що відноситься до творчих концепцій змісту і будови твору (сміх, несмак, здивування). Світ творчих процесів мистецтва і його сприймання у викривленій формі, де існують монстри, і демони, і звірі, де спостерігаємо механічне і небезпечне знаряддя. Людське тіло в невідповідній також для людської подоби формі: ляльки, роботи, маски, божевільні типи, ідіоти. Головна тема — це неспромога віднайти себе у природному світі (фантастичний

4. William Van O'Connor, *The Grotesque: American Genre* (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1962).

5. Luigi Pirandello, *Umorismo* (1908).

6. Wolfgang Kayser, *Das Groteske, seine Gestaltung in Malerei und Dichtung* (англійський переклад: *The Grotesque in Art and Literature* (Bloomington: Indiana University Press, 1963).

42 гротеск), чи ущипливий цинізм, як у сатиричному гротеску. Головна ціль — це страховище, але воно має викликати сміх; і це дозволяє Кайзерові ствердити, що гротеск — це вияв демонічних сил.

При всій цій різnorodності думок різних критиків (різних за національністю, до того ж — їхні критичні оцінки базовані на дослідах різних національних літератур) визначення гротеску можна схопити в загальну формулу, що її легко підтримати твердженнями філософів-критиків, від Арістотеля до Сантаяни, а саме: гротеск — це частинний вияв поганого з нереальним (в осередку), що радше зроджується в думці людини, ніж може бути заобсервоване в житті. Гуморист намагається побачити смішне у реальній картині.

Тут ми вже в області карикатури, що в дев'ятнадцятому сторіччі почала замінювати поняття гротеску. Реальні, живі постаті — зображені у викривленій формі, навіть у спотвореному вигляді для самого перебільшення, щоб викликати сміх. Тут уже немає нічого фантастичного; це не гротеск сімнадцятого сторіччя, де в осередку страховище-химера — дика фантазія, але реальний світ неморальних, вульгарних, злих характерів, відданих під обстріл насміху і сатири; навіть природні деформації, щоб створити карикатуру. Ніби та сама людина, та сама сцена і зовсім реальний опис, але все це викликає настрій пригожий для сміху. Тепер також і критика почала ширше і докладніше говорити про гротеск, що виродився у карикатуру. Американська критика вісімнадцятого сторіччя вважала мистецтво моральною формою і явно заперечувала перебільшення, що в її розумінні впливало на низькі інстинкти людини. Але публіка любила розвагу, її захоплював бурлеск. То ж клясичні закони естетики вісімнадцятого сторіччя поволі падали; група молодих критиків почала йти радше за інстинктом, ніж за приписами античних чи французьких клясицистичних форм.

Німецький критик Мезер⁷ заявляв, що гротеск у творах Сервантеса, Стіфта, Дефо, Фідлінга, Попа, Вольтера й інших має моральне значення, а саме: розкрити дію до крайніх меж; він домігся того, що гротеск стали сприймати як маніфестацію природного смаку людини. За ним поет Хрістоф Мартін Вілянд, славний редактор журналу *Тойчер Меркур*⁸ устійнив дефініцію

7. Justus Moeser, *Harlekin oder Vertheidigung des Grotteske komischen* (в англійському перекладі: *Harlequin, or a Defense of Grottesque Comic Performances* (London, 1766).

8. (Neuer) *Teutscher Merkur*, herausgegeben von Ch. M. Wieland.

гротеску як тип карикатури і визначив три роди карикатури: 1) природна (натуралістична), 2) перебільшення і 3) фантастична, чи по-давньому — гротескна. 43

Карикатура скоро здобула собі право громадянства у суспільстві. Сьогодні — це невід'ємна частина нашого життя, щоденного життя; друковані публікації повні карикатур, карикатурних ілюстрацій, цілих серій ілюстрованих карикатурних розповідей — різної техніки і стилів, найрізномодніших тем і сюжетів. Карикатура — це відповідальна і характеристична частина нового мистецтва і літератури.

А як воно у нас? Нав'язуючи до турбот Зерова, ми з короткого перегляду бачимо, що шлях до гротеску-каркатури не був такий простий не тільки в українському світі. І в нашому давньому мистецтві можна говорити про карикатурні зображення на деяких іконах, ще в сімнадцятому сторіччі, саме в той час, коли Рафаель віднайшов зразки старовинного гротеску в Римі. Але ті наші карикатурні спроби не були наслідком свідомого ставлення мистця до гротеску, то ж і розвиток цього роду мистецтва у нас непослідовний. Якщо мова про карикатуру у слові, що як і мистецька карикатура вкладається в сатиру, то — за Чижевським⁹ — єдина сатира, що дійшла до нас з шістнадцятого сторіччя, це "Промова каштеляна Смоленського Мелешка". Цей твір має всі ознаки карикатури і проф. Чижевський твердить, що в деякій мірі — це паралеля сатир західного ренесансу на середньовічну культуру, з більшою увагою для побуту. Якщо йти за Чижевським і шукати порівняння з глумливою сатирою Ульріха фон Гуттена *Листи темних людей*¹⁰, то це зразок німецької сатири в обсягу політично-моральної думки. Правда, цитований Зеров знову ж нагадав би нам про грубість і вульгарність, але і гротеск, і шарж — як ми це бачили з приведених цитат у літературі — починали з вульгарности, щоб у нових часах у формі карикатури — як це справедливо стверджує навіть *Енциклопедія Британіка* під гаслом "сатира" — опинитися в тісній єдності з літературою.

Саме про такого літературного карикатуриста хочемо висловити кілька наших думок. Едвард Козак, що популярно відомий під псевдонімом ЕКО — це *par excellence* карикатурист. Він не тільки мистець карикатурного рисунку, чи ілюстрації, але

9. Дмитро Чижевський, *Історія української літератури* (Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1958).

10. *Epistolae obscurorum virorum, von Ulrich von Hutten, Rubianus Crotus (Johannes Jaeger) et al., 1515-1517.*

44 й довголітній редактор гумористичних журналів (близько 50 років редакційної праці, починаючи від львівського *Зиза*. Правда, були в нас давніші зразки гумористичних видань: *Страхопуд*, *Комар*, *Шершень*, *Кропило*, *Зеркало*, *Будяк*; були і давніше талановиті автори карикатурних портретів (навіть Шевченко і Труговський залишили карикатури), як Федір Красицький, В. Різниченко, Струхманчук, Пстрак, але зорганізована і послідовна гумористична преса зв'язана тісно з прізвищем Едварда Козака. Мистецький гумористичний журнал *Зиз* почав виходити у Львові 1924 р., спершу за редакцією Лева Лепкого, а згодом Едварда Козака, що від 1927 р. був постійним ілюстратором того журналу, та 1928 р. став його редактором. Той журнал — це й перший постійний український журнал карикатури в рисунку і слові, а між авторами бачимо — крім Козака — ще такі прізвища, як Ковжун, Бутович, Сорохтей, Холодний мол., Лісовський, Курилас, Чорній, як також Бабій, Вороний, Гірний-Триндик, Голіян, Т. Крушельницький, Купчинський, А. Курдидик, Рудницький. *Зиз* визначався високим рівнем, і у змісті, і в оформленні, та й був живим відгуком майстрів мистецької і літературної сатири на події в тодішньому нашому суспільному і культурному житті. В 1933 р. журнал за тією ж редакцією Едварда Козака змінив назву на *Комар* і виходив до 1939 р. Можна спостерігати, яку сильну печать витиснув непересічний талант карикатуриста Едварда Козака на українську гумористичну сатиричну творчість. Війна перервала це буйне творче життя Едварда Козака, хоч і під час воєнних років він не переставав працювати, поміщуючи свої карикатури в літературних журналах. Та негайно після війни, вже на еміграції у Німеччині, Козак знову починає видавати сатиричний журнал з 1948 р. під назвою *Лис Микита*, що — перейшовши різні переміни, включно з переїздом до Америки, появляється щомісячно до сьогодні. Ніхто й не сумнівається, що без Едварда Козака такого сатиричного журналу, що його часто — без насміху — називають найповажнішим українським виданням в еміграції, ми не мали б, хоч і є в Козака талановиті співробітники, які не перестають з ним співпрацювати по лінії його карикатурного світогляду ще від львівських часів.

В цій статті ми не будемо розглядати Козакової карикатури у формі ілюстрації, чи рисунку. Творчий доробок Едварда Козака в ділянці карикатурного портрету й карикатурної ілюстрації вже давно переріс творчість усіх інших наших карикатуристів і кількістю (їх можна вже рахувати на тисячі), і

мистецьким оригінальним виконанням. Хочемо приглянутися ближче Козакові, як карикатуристові у слові ще й тому, що недавно вийшла друком його книжка фейлетонів *Гриць Зозуля* в Детройті.¹¹

"Гриць Зозуля — пише автор у короткій передмові до цієї унікальної книжки — гумористичний персонаж, зв'язаний тісно з сатиричним журналом *Лис Микита*. Появився він зараз у першому числі, що вийшло в Німеччині 1948 р. Відтоді, перейшовши різні переміни, в тому переїзд до США, появляється до сьогодні в кожному числі *Лиса Микити* у формі листів до 'чесної еліти' ". І далі Едвард Козак ще докладніше вияснює нам постать Гриця Зозулі у тій же передмові до своєї книжки: "Гриць Зозуля за наміром автора мав би бути уосібленням "хлопської філософії", чи — як дехто з нас називає — "хлопського розуму". Цим дуже примітивним, але дуже правдивим розумуванням він мав би розглядати різні наші громадські, політичні та побутові справи і болячки".

Стільки від самого автора, від Едварда Козака. Найперше, треба встановити, що книжка Едварда Козака — це вибір фейлетонів, надрукованих у гумористичному журналі на протязі чверть сторіччя. Ми вже цитували думку Зерова про наші гумористичні журнали та й не збираємося сперечатися з цим визначним критиком з двох причин: це була думка висловлена ще перед 50 роками, а за той час і наша література, і наша журналістика, а з нею і гумористична література зросли і розвинулись і — може — тепер думка Зерова була б інакша. Друга справа — як ми вже це подали в першій частині цієї статті — гротеск і карикатура здобули повне громадянство в літературі шойно в останньому півсторіччі, то ж і цей факт мусів би мати якийсь вплив на зміну думки Зерова.

Має вже свою довгу традицію в нашій літературі і фейлетон. Осип Маковей випрацював стиль короткого гумористично-сатиричного фейлетону, що його потім з успіхом продовжували і Степан Чарнецький (Тиберій Горобець), і Роман Купчинський (Галактіон Чіпка), і Василь Гірний (Федь Триндик), і тепер Іван Керницький (Ікер), а в УРСР Іван Ковтун (Юхим Вухналь) та інші і передусім Павло Губенко (прославлений Остап Вишня), що підняв фейлетон на позиції літературного твору. В цю традицію вкладається і творчість фейлетоніста Едварда Козака. Короткий розміром твір, де в дотепній формі розказується про події

11. Едвард Козак, *Гриць Зозуля*. (Детройт; Видавництво "Лис Микита", 1973).

46 суспільного життя з думкою піддати під обстріл сатиричного насміху, чи саркастичної іронії неполадки й недоліки та й взагалі всякі недотягнення нашого життя, став під пером сатирика Едварда Козака майстерним. Автор обрав героя — за зразком згаданого у *Листах темних людей*, чи навіть Тіля Уленшпігеля Шарля де Костера — клясика сатиричної літератури. Якщо нав'язувати до історії української літератури, карикатурна постать каштеляна Смоленського Мелешка з його пародійною мовою, побудованою на тогочасному побуті, тут найближче підхожа. Під обстріл своєї сатири бере Козак наш побут, головню наш побут на еміграції. Автор сам каже, що його герой розглядає всі наші громадські, політичні і побутові справи своїм "хлопським розумом", що є вислідом "хлопської філософії", що її автор не вагається називати примітивною. Та чи справа тут у примітивізмі? Зовсім ні! Бо — хоч Едвард Козак сатиричний мистець — він не тільки карикатурист; також у так званій поважній тематиці його мистецьких картин переважає сатирична нотка. Карикатура визначає також його письменницький стиль. Якщо прийняти запропоновані Віляндом три роди карикатури, тоді Козакова карикатура природна (натуралістична) з деяким застосуванням перебільшення, але без відхилення від природного образу. Немає у Козака ніяких познак на фантастику, чи докладніше на гротескну карикатуру. Тут він іде по шляху традицій нашого письменства.

Шукаючи Козакового родоводу в нашій літературі, мусимо повернутися до нашої "Покутської трійці": Мартовича, Черемшини і Стефаніка. Це саме від цієї "трійці" Едвард Козак перейняв нового героя українського села — селянина не тільки письменного і заінтересованого подіями поза його рідним селом, але й збагаченого "радикальним" думанням. Це той новий герой нашого галицького села, що — як в автобіографічному оповіданні Черемшини "Бо як дим підоймається" — думає про те, щоб дітей якось витягнути від тяжкої роботи на ріллі. Сам батько Черемшини Юрій Семанюк — це живий представник тієї нової породи українського селянина, що має свою власну "хлопську" філософію і хоче її примінити у житті. Він учився у маляра, потім у дяка, згодом сам став сільським дяком і одна думка не сходила йому з голови, щоб своїх дітей вислати до шкіл, вивести у люди, для легшого хліба. Це ж та філософія життєвої зарадности, що характеризує Козакового Гриця Зозулю.

Є ще інша спільність, чи залежність Едварда Козака від

перший атрибут літературного твору. "Мова — як справедливо висловив Дмитро Чижевський у згаданій вище *Історії української літератури* — це передусім засіб мистецького оформлення змісту твору". Спеціально важлива мова для гротеску-карикатури, що легко — як це завважив Зеров — може скотитися у вульгаризм. "Покутська трійця" має своєрідну мову: це запашна народна мова, повна галицьких діалектизмів. Хоч і стиль у трьох покутян різний, то всі вони виплекали свою мову на мові народній, на мові селян, між якими виростили, винесли її із своїх сіл. У Мартовича — це проста, стисла, майже лаконічна авторська розповідь, осяяна обильно народним гумором. У Черемшини народна мова збагачена вже поетичним словником самого письменника, що залюбки впадає у ліричний сантименталізм — правда, простий і природний, далекий від такого піднеслого романтичного образу, що його маємо у Федьковича, що його він мусів добре знати, бо Федькович не тільки улюблений письменник його батька, але й батьків приятель. Стефаник ще цупкіше тримається народної мови. Його стиль — це не розповідь автора, а безпосередня мова самих героїв; письменник примушує своїх героїв самих розповідати їхньою власною мовою, він наводить їх власні слова і вислови.

Мова Едварда Козака своєрідна. Автор сам — у вступному слові — трьома реченнями заторкує питання мови своїх фейлетонів, хоч і добре розуміє, що мова — це головний атрибут мистецького твору. Козак каже (цитуємо із слова "Від автора"): "Окрема справа — це мова, яку уживає Гриць Зозуля. Автор не має претенсії, щоб до неї підходити, як до діалектичного матеріалу. Мова Гриця Зозулі є теж подекуди тільки жартом". Це правда, але правда також в тому, що цю свою мову Козак стилізує — свідомо, чи несвідомо — на зразках письменників-покутян, хоч і без претенсій притримуватися точно діалектичної системи. Мова Гриця Зозулі сповняє свою стилістичну роллю й уповні індивідуалізує героя. Це признака народности, тим більше в гумористичних творах, бо вся наша народна мова багата на гумор; різні казки й анекдоти, прислів'я і приказки, жарти і дотепи, всі гумористичні оповідання повні народних діалектизмів, що так сильно позначились на творчості "Покутської трійці".

Хтось може сказати, що і Мартович, і Черемшина, а спеціально Стефаник — це письменники, що в осередку їхньої творчости не гумор, а тим більше не карикатура, але неідеалізо-

48 ваний дійсний побут українського галицького села, списаний не в стилі давньої ідилії, а в реалістичній, точніше натуралістичній картині з життя, що стоїть на грані трагедії. Та тут саме і близькість Едварда Козака до покутян. Гротеск, головню в новій літературі — це перехід на грані трагічного і комічного. Такі картини трагікомедії творить Кафка, коли виводить чужий нереальний уявний світ, в якому події виходять незвичні. Ми можемо навести приклади з творів Стефаніка, де картина, відірвана від цілоти, може викликати усмішку саме завдяки стилістичній манері, хоч сюжет запланований у пляні трагічного.¹²

Ось фрагмент з оповідання "Май", що його сюжетом селянська нужда, яка загнала сільську бідоту найматися на працю до пана; слухаймо самої розповіді:

"Тоді всі запихають руки в пазухи і засувають свої скрутки з-переду пазухи аж за плечі, бо ануж яка нужда пошукає. Шепоти стихають, лица деревіють, слина випливає з губів, а голови падають удолину. А як лучиться між ними який нетерплячий, то він так як той крайній не дасть всім спокійно на підлозі посидіти. Бо або рука йому затерпне, або якась біда його в сам хребет так ушпилить, що він не видержить і порушиться. За ним заворушаться сусіди і гармонія взаємного натиску пропадає. Починається уклад ніг і рук наново, і знов якась біда її руйнує".

Картина, що її так у відірваному виді можна просто сприймати в іронічному тоні, ще й з такими мовними асоціаціями, як "якась біда його в сам хребет так ушпилить" або "гармонія взаємного натиску".

Наведім іншу картину з оповідання "Сама-саміська": "У хатині бриніли мухи. Сідали на хліб та й їли, залізали у збани та й воду пили. Як понаїдалися, то сідали на бабу. Лізли в очі, в рот. Баба постогнувала, але мух не могла відогнати". Картина радше робить враження карикатурне, хоч і читач повний сентиментального співчуття для героїні цього в натуралістичному тоні змальованого переживання.

Ще одно оповідання — "Побожна". Тема трагічна, але стилізація розповіді просто в гротеску. Ось почнімо:

"Семен та Семениха прийшли з церкви та й обідали — мачали студену кулешу у сметану. Чоловік їв аж очі вилазили, а жінка почтиво їла. Раз-по-раз втиралася рукавом, бо чоловік

12. Всі цитати із Стефанікових творів із книжки: *Василь Стефанік: Твори*, за редакцією Ю. Гаморака (Регенсбург: Видавнича Спілка "Українське Слово", 1948).

кидав на неї цяточками слини. Таку мав натуру, що цьмакав і 49 пускав слиною, як піском, у очі.

— Не можеш ту башту трохи приперти, не мож хліба з'їсти...

Семен їв і не прилирав башти. Трохи його жінка вколота отим словом, але він возив далі сметану з миски.

— Чмакає, я штири свини. Боже, Боже, таку маєш гамбу нехарапутну, як у старої конини”.

Просто початок веселого фейлетону, а письменник зовсім не задумав писати фейлетона: це реальна картина живцем знята з сільського побуту і її темою подружня сварка, що закінчується просто бійкою.

Та всі ці "фейлетоністичні мовні засоби", як "чоловік їв аж очі вилазили, а жінка почтиво їла" (просто надзвичайна мовна знахідка для гротеску), "башту приперти" — і далі: "чьо ти собі гудза зо мнов шукаєш", "не стій у церкві як слуп", "очі вілупиш, як цибулі", "у церкві гаптах стій" — все це мовні засоби, що їх не відкине ніякий фейлетоніст, що його метою дати веселий фейлетон для легкого читання.

Для точнішого наświetлення варто звернути увагу на стилістичне оформлення Стефаникового оповідання "Давнина". Самий початок оповідання в давньому, навіть сантиментальному стилі:

"Вони всі вже на могилі, вже давно над їх гробами вишні цвітуть і родять, і хрести дубові в їх головах похилилися. Померли давно: дід Дмитро, баба Дмитриха і дяк Базьо”.

Та, читаючи далі це оповідання, побачимо, що в ньому багатий атрибут гротеску. Дід Дмитро маркантна постать, навіть карикатурна. Це тип сільського господаря-багача, може і дійсний, знятий із життєвого побуту тип, але весь він вкладається у форму карикатури. Ось така картина:

"До церкви ходив що другої неділі, бо перепускався зі старою, вона на першу Богородицю, він на другу, вона на Великдень, а він на Різдво. У свою неділю вилізав на хатній стрих і скидав відти до сіней великі чоботиська і маленькі. Великі були його парубоцькі, шлюбні, ще з молодих літ газдування, маленькі були його синів, як ще у нього росли хлопцями. З тими чобітьми він сідав на приспу і витирив їх шматиною від пороху і смарував дьогтем. Одні вбирив до церкви, а решту складав рядочком проти сонця, аби масть зайшла. А бабі наказував, аби вона не лишень чесала воли, але аби давала позір на чоботи, бо десь пес може затягнути”.

І далі:

”Як вернувся додому, то їв або хліб з часником або солониною, як не було посту. Солонини в коморі стояли три бочки. В одній трилітня, жовта і м'ягка як масло: це дідова бочка, в другій дволітня, півжовта: це бабина бочка, а в третій сьогорічна, біла як папір, це була дитяча”. А характеристика баби Дмитрихи:

”Видно діло, що вже постарілася: і лице, як шкіра на старім чоботі, і волосє, як молоко, а язик не постарівся. Сто корців на днину перемолола би та й ще би дивилася, чи нема де других сто...”. Не можна заперечити, що стиль гідний фейлетону.

В цій сільській картині, що її легко міг би віддати карикатурний талант Козака, є ще третя особа: дяк Базьо, п'яниця. Ось як він пояснює бабі Дмитрисі свій наліг:

”Бабцю Митришко, як я не маю пити, коли мені книжки в голові, як заяці, бігають. Кождий стих, кожда титла преси, аби її співати або читати, а мені голова розскакується. Всі зберуться як хмара малих дітей і хотять у одні вузенькі двері пропхатися і дати себе чути. А моя голова от яка маленька, ще й обстрижена та й де їх подіти. То мушу їх горілкою напоїти, аби вони попилися та й міні дали трошки спокою”.

І репліка баби в тому ж самому карикатурному стилі:

— Ото яка наука страшна, то не щіпом махати...”.

А сам опис смерти:

”... Базьо заслаб, кинуло його в дрощі, потім у горячку, потім, уповідають люди, що з рота вийшов маленький, синій вогник... Відай горілка в нім запалилася. Баба Дмитриха не довго банувала, бо сама вона пішла за дяком. Дід Дмитро таки не попасава довго без баби, бо й собі на весну помандрував на могилу...”.

І врешті капітальне закінчення: спочатку немов би реторичний фрагмент із посмертної згадки і далі кінцівка, гідна доброго фейлетону:

”... Люди за них давно забули, бо то вже не нині, як вони померли. Лише читальники нераз їх згадують, як зговоряться про початок читальні.

— Бо сам почеток читальні заходит ще від старого діда Митра, і від баби Митрихи, і дека Базя. У їх хаті зачев дек перший раз читати книжечки. Ще й тепер дес попід сволоками заткнені ”Божі листи” та ”Луці Заливайки”, але тепер ніхто вже їх не читає, минулося...

— Ой, минулоси.

— І тотя трояка солонина минуласи.

— Ого, конем не доженеш...”.

Тут спеціально докладніше передано деякі фрагменти цього оповідання, щоб звернути увагу на стиль, де такі вислови, як ”давала позір на чоботи”, ”дід не попасає довго без баби” і головню це закінчення з підкресленням характеристичним для побуту, та ще більше характеристичним для народної дотепної розповіді, на зразок гротеску, відкликом до солонини (”і тотя трояка солонина минуласи”) знайдемо у Козака, хоч і більше викривлені у карикатуру.

У тому ж оповіданні також і прототип Козакового героя. Він не то дід Дмитро, не то дяк Базьо — на всякий випадок це виходець з того самого села, тип хлопського філософа, як його назвав сам автор, людина збагачена життєвим досвідом, що має свої навики, має свій розсудок, що ним кермується в житті і згідно з тим розсудком пояснює всі події, що йдуть із ним, і відбуваються побіч нього в орбіті його заінтересувань на його життєвому шляху. Зрештою й Козак у першому оповіданні під назвою ”Гриць Зозуля, що він за один і звідки взявся” точно виявив родовід і особовість свого героя.

Як у Стефаниковому оповіданні ”Вона-земля” буковинські емігранти представляють себе на новому поселенні: ”Ми буковинські, война вігнала нас з дому”, таким емігрантом є і Гриць Зозуля.

Козак так починає свою розповідь про Гриця Зозулю:

”У горах стояла гора.

За горою — ще гора.

За тою горою — ще одна гора.

Там стояла хата, а в хаті — жив не жив, був не був — Гриць Зозуля. Щодня ранком ще сонце добре не показалося з-поза другої гори, як Гриць Зозуля виходив поза поріг хати і говорив сам до себе...”.

І тепер пригляньмося, як і що говорить Гриць Зозуля. Коли у ”Покутської трійці” можемо знайти діалектизми, а ще більше вульгаризми, що їх часто зустрінемо у фейлетоні, у гротеску, тут Козак нагадує нав'язну сентименталізмом цими письменниками стилізацію. Ось що говорить Гриць Зозуля, коли він сам між рідною природою у рідному селі:

”— Так тоті пташки співають, якби їх хто наймив. Кожда на инакший голос: воробці по-воробечому, щиглики по-щиглицькому, синиці по-синицьки. Достаментни єк і в людей, кождий гатунок має свою екстра мову і свій правопис”.

Родовід Козакового героя можна виводити від героїв

52 "Покутської трійці". Сам Стефаник з повагою говорив про батька свого приятеля Марка Черемшини — Юрія Семанюка, освіченого селянина, сільського дяка, що не тільки читав книжки, але й близько жив із поетом Федьковичем.

Козаків Зозуля "вечором приходив додому, вечеряв, що Бог дав, а відтак або читав екус стару газету, або йшов до читальні". Ось той сільський філософ Зозуля у висліді війни виходить на еміграцію, спершу опинюється в Німеччині, у "леграх", а звідтам далі їде в Америку.

Хоч і вийшов Козаків герой із того ж покутського села, що герой Стефаника, чи взагалі герої "Покутської трійці", Козак уміщує його на еміграції. У книжці вміщено 107 фейлетонів-гуморесок і майже всі мають темою еміграційний побут. Правда, Козак повертається часто у своїх гуморесках до побуту в краю, але головню для порівняння, інколи й тихого спогаду, хоч і той сантиментальний спогад переданий також під кутом карикатурного перебільшення. Цікаво тут насвітлити фейлетон "Найменший брат". Подаю початок, бо він зразу з'ясує, як просто і до теми починає свою розповідь Едвард Козак: справді по-Стефаніківськи:

"Тарас Шевченко, то так написав у Кобзари:

"Обніміте, брати мої,
найменшого брата"...

(Аж напрошується прирівняти цей початок Козакової гуморески до початку Стефанікового оповідання "Серце", а воно починається так: "Моя матір Оксана казала мені: Хіба я покритка, а ти байстрюк, що тікаєш від мене...". Зразу ж автор схоплює тему — сказати б — "за роги" і вже це перше початкове речення визначає її спорідненість і тісний зв'язок з темою).

Після цього першого сильного речення Козак коротко, лаконічно, дібраним стилем розгортає тему гуморески:

"До війни, як ще смо були дома, то кождий того розумів досконально, котре білший, а котре менший брат. Білший мав краватку на шії, дзигарок з вісьорком при камізеліці і срібну палічку в руках.

Менший то нич з того не мав, ані краватки, ані срібної палічки, хіба звиклий коштур".

Майстерна лаконічність вислову й повна, просто подивугідна, економіка слова. Та ще й дібраного слова. Кілька фраз, забарвлених тими словними атрибутами, що зразу малюють побутову картину передвоєнного міщанства в карикатурному насвітленні: краватка, дзигарок, ще й з вісьорком при камізеліці,

і палічка. Слова, взяті з побуту, жаргонізми, що їх вживав галицький мішух, що тут зображує "білшого брата" та й бистро підхоплені предмети, що характеризували мішуха і відрізняли його від інших, тут "менших братів". Тут і вияснення для мовної конструкції Козакових творів — конструкції, що визначає мовну територію, в якій автор рухається, а головню, де уміщевлює він свого героя, чи героїв. Сам Козак турбується питанням мови у своєму слові "Від автора", побоюючися, щоб у творчій роботі не впасти у "вulgарність і неестетичне спрощення", що їх він бачить у деяких авторів. Але — якщо пригадуємо початкові навітлення у нашій статті — знаємо, що не вся справа у vulgаризмах. Vulgаризмів уживали й великі автори. Багато їх у Шекспіра. Вживав їх і Шевченко. Свідомо вводили у свої твори vulgаризми реалісти, а ще більше натуралісти. Ці vulgаризми мають своє спеціальне завдання; вони характеризують те оточення, про яке говорять автори, відтворюють мовну територію, в якій встановлений сюжет твору.

Наведені цитати із Стефаніка показують, як свідомо вживав vulgаризмів той майстер побутової картини нашого села. На нашу думку Козак вийшов переможно в мовній конструкції своїх гуморесок-фейлетонів. Вживаючи діалектизмів, чи радше мішаного сільсько-мішанського жаргону з-перед війни, він уміщевив свого героя і за місцем походження, і за часом, і за суспільним станом, і зв'язує його з тим світом, що і для самого автора, і для його читачів є спільним власним світом. Цікаво, що Козака не дуже кортить увести у свої фейлетони вже тутешній американський жаргон, що його герой-емігрант за двадцять кілька років мусів бодай частинно перейняти, з усіма "порчами", "джабами", "бойсами", а що частенько намагались увести у свої твори навіть ті автори, в яких немає гумористичних засновків. Правда, тут і там проскочить у Козака якесь слівце з американсько-українського воляпюку. На 107 гуморесок маємо дві, тема яких побудована на жаргоні, що його вживають давніші українські поселенці в Америці, а це: "Англіки з Коломиї" і "Важна річ — спелінг".

Тема Козакових гуморесок — це наш еміграційний побут, бачений, як це висловився колись Осип Маковей, "прижмуреним оком", сатира на наші власні слабості, громадські недоліки і непорозуміння. Багато уваги присвячує автор політичній сатирі. Тут навіть і точні імена наших діячів, і їхні вислови, і їхня діяльність під обстрілом критики Зозулевої "хлопської філософії" — це значить простого здорового глузду. Гуморески Едварда

54 Козака — це не звичайні фейлетони для щоденного вжитку, написані на скору руку для газети. У Козака завжди тема, що у своїй актуальності жива і важлива постійно і тому не втрачає своєї актуальності. Зрештою сама книжка Козакових фейлетонів найкращий доказ тієї постійної актуальності його гумористичних писань, що не втратили свого значення після двадцяти років і тому вони залишаються тривалим вкладом у нашої літератури.

Насувається порівняння з Остапом Вишнею, що посів визначне місце в українській гумористичній літературі. Хоч стилістично Козак досить далекий від Вишні. У Вишні літературна мова, а його жаргонізми зв'язані головно з прямою мовою деяких персонажів, для повнішої їхньої характеристики. І стиль Вишні більше розповідний — тоді, коли Козака характеризує економічність мистецьких засобів гумористичного вислову, він — як ми це намагалися показати на порівняннях із Стефаником, обмежений, майже скупий на слова. Він шукає найвиразнішого і найбільше вдалого вислову, на даючи себе втягнути в довгі, часто практиковані балакучими гумористами, навіть інколи дотепні і смішні розповіді й описи; і це найкраща прикмета Козакової творчости.

Дозволимо собі тут звернути увагу на такі твори, як "Найліпша музика на світі", чи краще "Історія для науки". Весь твір — одна неповна сторінка, всього двадцять кілька рядків друку, а всіх слів у фейлетоні яких сто тридцять. Просто — дотеп, а як він добре сказаний. Нагадуються дотепи з "Тисячі й одної ночі", чи дотепи Боккаччо, правда, без забарвлення еротизму, що характеризує ті давні зразки новелістичної літератури, бо Козакові чужа еротичність. В них є інший чар: це смішна історія з пуантою, що не тільки збуджує усміх, але й застановляє і повчає. Наведемо одну з них повністю, щоб показати композиційну завершеність, і стилістичну послідовність, і лаконічну, просту, але кольоритну мову Козакового стилю:

"Скажу Вам історію, а Ви послухайте.

Йшло два чоловіки попри воду. Що оден, то йде сухим, а що другий, то чуй-чуй попри саму воду.

Перший каже:

— Куме, вважайте, аби сте ніг не замочили.

— Ба, чи я дурний!

Ледви того сказав, а вже з ходаками у воді.

— Куме, та ви вже ногами у воді...

— Ба, чи я того не виджу...

Щос єго, чи засліпило, чи єкас инакша мара очи заступила, бо лізе кум у воду, і то ув щораз білшу.

— Ба, єк бо маю йти, єк усюди вода.

— Куме, заверніт си!

— Ба...

Махнув руков і лізе далше. Вже вода по пояс, вже по підпахи, вже шиї сєгає.

— Куме, заверніт си!

А по кумі вже йно бульки на воді...

— Буль... буль.... буль...".

Зєров, у своєму розгляді гумористичної літератури, не підкрєслив, що для того, щоб бути сатириком, треба мати вироблений світогляд, філософію життя та й із позицій цього філософічного світогляду дивитися на світ, оцінювати людей і події. Не диво, що найкращі сатирики — це філософи: Люціян і Петроній у старовині, далі Вольтєр, Анатоль Франс, Шов, навіть Томас Мор. Пойнятий народним гумором, Козак оцінює людей і події з позицій здорового глузду, що його репрезентує Козаків герой Гриць Зозуля — уосіблення народної хлопської філософії. Філософський світогляд Зозулі — це світогляд простої людини нашого побуту, збагаченої життєвим досвідом, від рідної стріхи аж до хмарочосів Америки. Він підходить до подій світу з простою оцінкою, логічним думанням "хлопської філософії", це значить, бачить світ у карикатурному викривленні, що його малює йому його здоровий глузд, базований на традиційному народному гуморі. Тут і сила Козакової сатири-карикутури, що не має рівної в нашому письменстві.

Книжка Едварда Козака багато ілюстрована самим автором: рисунками і карикатурами. Найцінніші тут окремі картини (їх є у книжці 21) із серії "Типи галицького села". Це шедеври карикатури, не тільки в самому рисунку, але і в тій спостережливій вникливій обсервації цього майстра, що зумів підібрати для цих творів маркантні побутові картини, які змальовують наш давній сільський побут у формі гротеску. До кожної ілюстрації доданє коротке пояснення, знову у тому ж гротескному тоні, що є також у своєму стилі своєрідним шедевром. Для прикладу візьмим ілюстрацію "Сиромудрці": дві постаті, одна лиса із зморшками на чолі від глибокого думання, в окулярах, заглиблена у сторінку *Народної справи*, що її читає голосно, з відкритим широко ротом. Друга постать — вища, з

56 задертим угору носом, що означає, що їй це читання зрозуміле, та й тут же і непотрібне (бо я все знаю), з примкненими очима, що вказують на переживання прочитаного, та ще й із підпертим правою долонею підборіддям, що підкреслює увагу і замисленість, хоч скручені пальці другої, лівої руки, що вистає з-поза піджака, говорять, що все це читання для нього відоме і знане. Для цієї ілюстрації пояснення — дотепна історія з натиском на іронію і дотеп:

”Сиромудрці — це так, ек би сільські науковці. Були межі ними письменні алфавети, але трафив си чесом тиж такий, жи хоч письма не знав, вічитував всьо, що було в газеті написано, навіт, ек тримав єї догориногами.

Ек два таких зійшло си, то оден читав щос на голос, а другий слухав і казав, жи то не так. На всьо мав свій розум і своє ліпшезнавство.

Сиромудрців тепер тут наїхало доста. По білшій части сидет по ружних барох і працюют науково; що оден надумає щос мудре, то другий моминтально заперечує”.

Книжка Едварда Козака — це перший вияв його майстерности в ділянці карикатури в окремому виданні. Вибір творів у книжці — це тільки частина його праці в останніх двадцяти і п’яти роках на еміграції. В журналах надруковано багато більше цих писань і — якби зібрав усю карикатурну творчість Едварда Козака — то вийшов би великий та й імпазантний том.

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК І ЙОГО БІОГРАФІЯ

ДО 65-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЮРІЯ СТЕФАНИКА-ГАМОРАКА

Богдан Кравців

Зустрічаючи Юрія Стефаніка шість років тому, під час його відвідин у Нью-Йорку в листопаді 1968 року, підписаний у своїй доповіді, що була надрукована згодом п. н. "Юрій Стефанік — біограф 'Поета твердої душі' " у *Свободі* від 15 лютого 1969 року, підкреслив конечність написання великої й доброї біографії Юрієвого Батька — великого письменника Галицької Землі Василя Стефаніка — створення правдивого й вірного портрету цього "Поета твердої душі", як його називав Дмитро Донцов, чи "Володаря дум селянських" — за визначенням Василя Косташука (в біографії під такою ж назвою і цього ж автора, що була видана 1959 року у Львові; друге доповнене видання — Ужгород: В-во "Карпати", 1968). Треба повторити і підкреслити сказане тоді, що "покликаний виконати це завдання тільки єдиний — Юрій Васильович — той, що унаслідував Батькову любов до землі і слова і прізвище матері Гаморак. Цього чекаємо і ми тут і сподіваються на здійснення цього великого почину наші земляки на Україні, для яких Василь Стефанік завжди, не зважаючи на все — живий, великий і могутній, як його герої селяни — Іван Дідух з 'Камінного хреста' чи старий Максим із Стефанікових 'Синів'."

Поставлене Юрієві Стефанікові-Гаморакові завдання сьогодні більш своєчасне, як будь-коли, не зважаючи на всю ювілейну літературу про Василя Стефаніка й видання його творів, в тому й переклади англійською мовою, що появились у зв'язку з відзначуванням Стефанікового сторіччя з дня народження 1971 року, не зважаючи й на те, що була видана тут на Заході, поза Україною велика монографія д-ра Луки Луцева п. н. *Василь Стефанік — співець української землі* (Нью-Йорк — Джерзі-Ситі: В-во "Свобода", 1971, 488 стор.).

Всі ці праці й видання, зокрема радянські, тільки посилюють вимогу й конечність створення правдивої біографії Василя Стефаника, забронзування у свідомості сучасних і майбутніх українських поколінь справжнього Василя Стефаника — такого, як він був у своєму житті й у своїх творах.

Монографія радянського літературознавця й дослідника Стефаникової біографії і творчости Василя М. Лесина *Василь Стефаник — майстер новели* (Київ: В-во "Дніпро", 1970, 328 стор.) є тільки другим доповненим і поширеним виданням книжки цього ж автора *Творчість Василя Стефаника (Ідейно-творчі шукання письменника. Новелістична майстерність* (Львів: В-во Львівського Університету, 1965, 211 стор.). Написана монографія ґрунтовно й із знанням матеріалу, проте ж автор, сковааний вимогами й рамками соцреалістичного літературознавства, не зміг дати ні доброго літературного портрету Василя Стефаника, ні виявити справжній імпресіоністичний характер його мистецьких засобів. В силу панівних в УРСР умов, монографія В. Лесина в багатьох своїх частинах, зокрема в розділі про "Стефаникові традиції" в ... радянській літературі, вийшла досить таки тенденційною.

Цілком тенденційно складене видання *Василь Стефаник у критиці та спогадах* (Київ: В-во "Дніпро", 1970, 481 стор.), що його упорядником й автором увідної статті був кандидат філологічних наук Федір Погребенник. Абстрагуючи від того, що тексти вмішених у цьому виданні статей, досліджень, висловлювань та спогадів про Василя Стефаника надруковані подеколи в дуже скороченому вигляді і з численними купюрами, до збірника не включено статей і праць і спогадів цілого ряду авторів, що писали про Стефаника. Немає в збірнику ніже одного уривку із писань одного з найближчих Стефаникові приятелів — Богдана Лепкого, а він же був автором першого взагалі літературного нарису *Василь Стефаник* (Львів, 1903), статті про нього, вміщеної у збірці літературних нарисів *Незабутні* (Берлін: В-во "Українське Слово", 1922, стор. 78-82), поруч нарисів про Гавлічека Боровського, Достоевського, Мольєра, О. Турянського, Гр. Чупринку, і літературного портрету В. Стефаника, надрукованого у збірці *Три Портрети* (Львів: В-во "Діло", 1937, 162 стор.). Лепкий згаданий 5 разів тільки у статтях інших мемуаристів. Відсутність в упорядкованій Погребенником збірці писання таких авторів про Стефаника, як його приятель Володимир Дорошенко, літературознавці Сергій Єфремов, Микола Євшан, Остап Грицай, Микола Зеров, Михайло Івченко,

Борис Якубський, Микола Плевако, Андрій Музичка, Яким Ярема, не кажучи вже про західноукраїнських чи еміграційних С. Смаль-Стоцького, Д. Донцова, О. Луцького, М. Мухина, М. Бажанського, Л. Граничку (Л. Луцева), В. Блавацького, Б. Романенчука та інших. Не репрезентований у збірнику цілком рідний син Василя Стефаника Юрій, автор найбільш авторитетної і найповнішої досі спроби біографії Василя Стефаника, що її використовують щедро радянські літературознавці, надрукованої під псевдонімом Юрій Гаморак у виданні *Василь Стефаник: Твори* (Львів-Краків: Українське Видавництво, 1943; 2-е видання — Регенсбург: В-во "Українське Слово", 1948, 347 стор.), й автор статті "Перше кохання В. Стефаника" (у ж. *Наші Дні*, Львів 1942, ч. 7, стор. 7-8). У надрукованих у збірнику Ф. Погребенника матеріалах Юрій Стефаник згадується декілька разів, але ж здебільшого у спогадах його брата Кирила, і подеколи переплутаний він із братом Василя Стефаника ... Юрком Стефаником. На цьому місці варто пригадати, що не згаданий був Юрій Стефаник і його писання про Батька Василя також навіть у ... бібліографічному покажчику *Василь Стефаник* (Київ: В-во АН УРСР, 1961, 166 стор), що його склав радянський бібліограф О. П. Куш. (Про це видання, див. нашу статтю п. н. "Злидні радянської бібліографії" в ж. *Сучасність*, Мюнхен 1962, ч. 6 (18), стор. 110-116).

Не краша справа і з виданнями зібраних творів В. Стефаника в УРСР. Здійснене видавництвом художньої літератури "Дніпро" однотомне видання *Василь Стефаник: Твори* (Київ, 1964, 550 стор.) поправніше і повніше навіть у порівнянні до академічного *Повного зібрання творів в трьох томах* (Київ: В-во АН УРСР, 1949-1954), проте ж, і воно не охоплює всієї творчости Василя Стефаника. Не зважаючи на включення до нього низки неопублікованих досі в УРСР листів письменника, в цьому виданні відсутні деякі твори (як наприклад, вірш В. Стефаника з 1900 року "Вкриє мовчання й спокій", друкований в тижн. *Народна Воля*, Скрантон, 21 березня 1946, ч. 12) й листи (напр. лист до Вячеслава Липинського з 4 березня 1927 та інші). Стефаникова "Марія" надрукована у виданні 1964 року, як, до речі і в "академічному" з 1949 року!) із скандальним для радянського літературознавства скороченням — вилученням кінцевих уступів про розкидання могили москалями, про те, що вони "цілу Україну перерили, як свині" та про те, "як нас москалі з ярма випрегають". Новеля "Морітурі" надрукована без присвяти Володимирові Дорошенкові, "Межа" — без присвяти

60 Миколі Хвильовому. Так же само "оформлено" і ювілейне видання самих тільки творів (без листів) В. Стефаника з 1971 р. (Київ: В-во "Дніпро", 1971, 423 стор.) Просто й винахідливо, як і в випадку з Шевченковими творами, вийшли із ситуації упорядники (С. Крижанівський і В. Лесин) московського ювілейного видання *Василь Стефаник Избранное* (Москва: Изд. "Художественная литература", 1971, 222 стор.), замінюючи слово "москалі" в "Марії" словом.. "солдаты" (перекладач Н. Ляшко).

Нового академічного видання творів В. Стефаника не здійснено в УРСР навіть у ювілейному 1971 році. До речі, не спромоглася ні на академічне, ні хоч би на звичайне видання його творів також й українська еміграція: останнім залишається й далі регенсбурзьке видання 1948 року.

Позитивами в еміграційному рахунку можуть бути тільки, крім згаданої вище великої й цінної фактичним матеріалом монографії Луки Луцева, дві книжки про В. Стефаника з перекладами вибраних його новель англійською мовою Wasyl Stefanyk: *The Stone Cross* (Toronto: McClelland & Stewart Limited, 1971, 164 pp.) із 32 новелями В. Стефаника в перекладі Йосифа Візнюка та при співпраці й із статтею К. Андрусина та дослідження Данила Струка з Торонтонського Університету *A Study of Wasyl' Stefanyk: The Pain at the Heart of Existence* (Littleton: Ukrainian Academic Press, 1973, 200 pp.) із статтею Юрія Луцького та перекладами 13 новель В. Стефаника. В останньому виданні цінна спроба характеристики мистецької творчості В. Стефаника. Вміщені в обох виданнях переклади доводять, що на справжній еквівалентний англійський переклад його творів треба ще чекати.

З бібліографічного обов'язку треба ще згадати найновіше радянське поювілейне видання *Співець знедоленого селянства: Відзначення сторіччя з дня народження Василя Стефаника* (Київ: В-во "Дніпро", 1974, 197 стор.). Поза кількома статтями про творчість В. Стефаника чужими мовами в цьому виданні нічого нового для вивчення цієї творчості немає.

На тлі такого становища з виданнями творів Василя Стефаника і станом досліджень його біографії і творчості увиразнюється ще більше висловлена на початку цього огляду konieczність створення доброї біографії Василя Стефаника.

Предистинований створити таку біографію — літературний портрет свого великого Батька Юрій Стефаник-Гаморак не тільки тому, що він — рідний син Василя Стефаника, одна з найближчих до нього й найбільш ознайомих з його життям і

творчістю осіб, але й своїм унаслідуваним по Батькові письменницьким талантом, дослідницьким завзяттям і літературознавчими здібностями і зацікавленнями, доказом чого можуть бути опубліковані досі його літературні есеї, статті і дослідження, в першій мірі його писання про Василя Стефаника.

Крім згаданих вище "спроби біографії" В. Стефаника, надрукованої у здійснених Юрієм Стефаніком-Гамораком виданнях його творів 1943 і 1948 рр. основоположної для життєпису письменника, та статті "Перше кохання В. Стефаника" з 1942 року, Юрій Стефанік (він же Юрій Гаморак і Юрій Клиновий) є автором низки есеїв і статей, що без них годі й уявити собі правдиву біографію і справжній характер творчости Василя Стефаника. З цієї низки основних в цій ділянці писань Юрія Стефаника треба назвати статті: " 'Камінний Хрест' В. Стефаника. Передісторія цієї новелі та її героїв", надрукована в книжці Томи Кобзея *Великий різьбар українських селянських душ* (Торонто: НТШ і В-во "Снятинщина", 1966, стор. 117-126), "Франко і Стефанік" (в ж. *Нові Дні*, Торонто, травень 1971, ч. 256, стор. 1-4), "Герої В. Стефаника в дійсності" (друк. англійською мовою в ж. *The Ukrainian Quarterly*, New York, v. XXVIII, no. 1, 1972, стор. 28-36) й особливо ж великої мистецької сили літературний есей "Трагедія і і тріумф роду Стефаніків" (надрукований у журналі *Сучасність*, Мюнхен, червень 1971, ч. 6 (126) стор. 14-23). Тільки прочитавши ці писання й особливо ж останній есей, й сам Василь Стефанік і його герої уявляються у повній своїй українській козацько-селянській стихії й могутності. Тож предки Василя Стефаника були нащадками запорізьких козаків і цим фактом зумовлена не тільки творчість письменника, але й соборність його ідей, образів і характерів. З цього — глибоко українського — погляду не підійшов до життя і творів Стефаника ні один з радянських літературознавців. І ще треба додати, що тільки прочитавши писання Юрія Стефаника-Гаморака-Клинового, ближчими і зрозумілішими стають такі постаті героїв Стефанікових новель, як Іван Дідух з "Камінного хреста", чи колядники із нарису "Давня мелодія", чи й безсмертна Томиха із новелі "Басараби", що її прототипом була Стефанікова баба Марія і що її українську селянську стихію Василь Стефанік увіковічнив словами: "Вона стояла перед столом висока, і сива, і проста. Очі мала великі, сиві і розумні. Дивилася ними так, якби на цілім світі не було такого кутика, аби вона його не знала і, закотивши довгі білі рукави, не зробила би в нім того, що порядна господиня робить, аби вона не спрятала, не прихарила і не звела всього до порядку".

У своїй літературознавчій творчості Юрій Стефаник-Гаморак-Клиновий не обмежується тільки до життєпису і творів Василя Стефаника. Перу його належить і нарис про життя і творчість Леся Мартовича п. н. "Талант без середовища" (1943), як також нариси, статті й рецензії про Аркадія Любченка, Годося Осьмачку, Василя Симоненка, Григорія Косинку, Миколу Понеділка, Василя Софронова-Левицького та інших. Особливо ж багато уваги віддає Юрій Стефаник тим, що як Г. Косинка чи М. Понеділок, продовжують традиції Стефаникового слова.

Окрему увагу присвячує Юрій Стефаник життєвим шляхам і долі героїв Стефаникових новель, що як Стефан Дідух та його буковинські й інші земляки, були примушені покинути рідну землю, й виїжджати за море — в Канаду чи Америку. Ці теми і проблеми наświetлені ґрунтовно в статтях Ю. Стефаника про книжку *Вільні землі* Джеймса Дж. МекГрегора — J. G. Gregor, *Vilni Zemli (Free Lands). The Ukrainian Settlement of Alberta* (Toronto-Montreal: McLelland and Stewart Limited, 1969) та в блискучому дослідженні про біологічну силу і традиції українських імігрантів "Чи справді Шандровому роду не буде переводу?" (*Сучасність*, Мюнхен, червень 1969, ч. 6(102), стор. 75-86).

Стефаниковою творчістю і колом зацікавлень Юрія Стефаника зумовлена й тема й найновішого його нарису про — *Роман про добру людину* (Мюнхен: В-во "Сучасність", 1973) Емми Андієвської, найвидатнішої — за своєю мовною українською стихією і мистецько-поетичними засобами — із сучасних українських еміграційних прозаїків і поеток, авторки низки збірок поезій, в тому числі й готованої до друку збірки поезій *Наука про землю*. Був прочитаний цей нарис п. н. "Цілком інакший роман Емми Андієвської" на літературному вечорі Ю. Стефаника в Нью-Йорку, 5 жовтня 1974.

Народжений 24 липня 1909 року у Стецевій Снятинського повіту, Юрій Васильович Стефаник відзначає цього року своє 65-річчя. Закінчивши 1935 року правничий факультет Львівського Університету, виїхав 1936 р. до Едмонтону в Канаді. Повернувши в лютому 1938 р. до Львова, працював в українських редакціях й установах і свою літературну творчість започаткував 1938 р. статтею в Літ. додатку *Нового Часу* про О. Неприцького-Грановського п. н. "Невідомий поет і професор". В 1939-1941 рр. працював т. зв. науковим робітником Інституту

української літератури АН УРСР, в 1942-1944 редактором в "Українському Видавництві" у Львові. В липні 1948 року переїхав з Західної Німеччини разом з дружиною Оленою з Дрогомирецьких (одружений восени 1946) до Альберти в Канаді, де живе й досі. Має синів Василя та Корнеля. Бере активну участь в літературному процесі, очолюючи ОУП "Слово" в Канаді.

З 65-річчям Юрія Васильовича й із звільненням його від заробіткової праці (працював службовцем міністерства справедливости Альбертського уряду в Едмонтоні) треба побажати йому сил, снаги і здоров'я для дальшої вже виключно літературної діяльності, що її завершенням мала б бути книга про Василя Стефаника — шира і правдива, як його безсмертне слово.

НА ПОЧАТКАХ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ (VIII)

Юрій Лавріненко

Найбільший інтерес у журналі зберегли до нашого часу, на думку Багалія "Харьковские записки" — окремих відділ, присвячений місцевому українському життю. Провадив цей відділ в *Украинском Вестнике* сам Квітка-Основ'яненко. Тут матеріали про діяльність Харківського Університету, про близькі Квітці Харківський Інститут Шляхетських Дівчат, Допомогове Товариство, харківський театр тощо. Вживається часом форма особистого листа з Харкова про Харків, як український центр. Зокрема як явища "столичного" значення високо (і вперше в нашому друкованому слові) оцінено на сторінках *У. В.* акторський талант Михайла Шепкіна, що в 1816-18 роках грав у харківському театрі. Журнал відзначає як важливе досягнення постанову в Харкові найкращої п'єси Василя Капніста *Ябеда*, що її свого часу усунуто цензурою з російської сцени. На думку Федченка, "видавці журналу Р. Гонорський і Є. Філомафитський перші літературні і театральні критики в Україні" (стор. 41).

Філомафитський у статті "Письмо в Херсон" хвалиться перед приятелем культурним зростанням Харкова, зокрема заміною "похідного" колишнього ярмаркового театру ново-збудованим будинком театру. Цитую:

"Харків тепер цікавий: в ньому — в ньому"... "В Харкові тепер театр"... "і ми тепер тільки дивимось і всіміхаємось крізь сльози"... "не нудись, мій друже, подробицями"... "В Харкові є тепер театр і навіть балет — рідкість у провінційному місті! Дивуйся ще більше: сьому балетові поклали початок панове студенти на своєму домовому театрі"... "Якщо ти не занудишся, то я, залишивши тебе на місці, буду писати тобі про все, що мене вражати буде особливо" ("Письмо в Херсон", *Украинский Вестник*, 1816, ч. 1; без підпису. Передрук статті в Федченка, стор. 196- і 99).

У відділі "Харьковские записки" вміщено також статті про Г. Сковороду Гесс-де-Кальве та Івана Вернета, а також два листи Сковороди, промови на похоронах передчасно померлого талановитого редактора *Вестника* — Гонорського, список жертводавців на Харківський Колегіум та різні школи Харківської учбової округи. Розглядаючи Харків немов столицне місто, журнал містив у відділі "Харьковских записок" вісті й описи різних міст і місцевостей України: Полтава, Одеса, Чернігів (відвідини князя Репніна), Катеринослав. Насамперед відчувається Полтава в журналі, як ще один важливий центр українського життя, близький до Харкова не тільки географічно, а й духово. Два міста, як підкреслює журнал, мали одну спільну театральну трупу, виступи якої в Харкові тривали місяцями, і то щоденно та з успіхом у харків'ян. Фінансував їх, пише журнал, генерал-губернатор кн. Репнін. *Украинский Вестник* не раз приділяв увагу Котляревському, що його пізніше відвідував у Полтаві Ізмаїл Срезневський. У журналі подано опис відвідин великого князя Миколи у Котляревського в його хаті в Полтаві, коли майбутній імператор придбав собі два примірники книжки *Енеїда*.

Окремий інтерес являє в журналі стаття О. Шумана "Нечто о каменоугольной ломке в Бахмутском уезде". (*У. В.*, 1817, кн. 6). Це, мабуть, чи не перша українська друкована вістка про майбутній Донбас.

У кінці третього року виходу *Украинского Вестника* в ньому появився новий автор Петро Гулак-Артемовський (1790-1865), а з ним і твори українською мовою! Родом з Київщини, бурсак Київської бурси, потім студент Київської духовної академії, вчителював у польських поміщицьких родинах, прибув до Харкова закінчувати вищу освіту як вільний слухач (з 1817 року) на словесному факультеті Харківського Університету. У 1818 році Гулака-Артемовського призначено викладачем польської мови в спеціальній класі цього ж факультету. Пізніше в 1841-49 роках Гулак був і ректором університету. Можна сказати, що коли Харків дав Гулакові-Артемовському кар'єру, то *Украинский Вестник* — народження його як українського письменника. На сторінках *Украинского Вестника* у 1818-19 роках надруковано 14 перших творів Гулака, з них половина українською мовою, у тому числі найпопулярніший з його творів — байка "Пан та собака" (*У. В.*, 1818, кн. 12). До теми Каразіна має відношення байка "Солопій та Хівря, або горох при дорозі" (*У. В.*, 1819, кн. 10). Проф. М. І. Петров розкрив, що Гулак-

66 Артемовський, з властивим йому нахилом брати сюжети для байок безпосередньо з поточного життя, кепкує в байці "Солопій та Хівря" з свого знайомого Василя Каразіна, з його науководослідних захоплень, зокрема з його польових дослідів із культурою гороху у своєму Кручику.*

Бажаючи, мабуть, пом'якшити враження від байки, Артемовський додає до неї листа до редактора *Українського Вестника*. Зауваживши, що є такі помішки, які б'ють своїх селян, Гулак-Артемовський ніби протиставляє їм Каразіна, як інший тип пана, і пише:

"...та ще й пани не всі такі: бо інший паном родився, паном охрестивсь, паном і зріс, а далєбі і мужика клезнуть не вмє — от таке лихо! Такий у нас, бра, і під Харковом недалечко, ось хоч би й... не хочу, не хочу... ей-Богу не скажу, гріх! Я у нього хлїб-сіль їв, а ти хочеш, щоб я виявив, що він і в карти грать не тямить, ні мужиків лупить не вмє".**

Поява української мови на сторінках *Українського Вестника* в кількох числах журналу підряд майже збіглася в часі з шаленим натиском із Петербургу на цей журнал і урядовим закриттям його. А все ж українська мова, хоч була однією з причин закриття, але — аж ніяк не головною. Поперше, 1819 рік був роком натиску державної догми "офіційної народности" і державного терору "аракчєвщини". А подруге, з частих погрозових листів міністра освіти кн. Голіцина з Петербургу в Харків з перелїком гріхів *Українського Вестника* (див. огляд їх у Багалія, том 2, стор. 757-762) — видно, що верховному "інквізиторові" державно-духовної догми статті російською мовою Дудровича, Грибовського, Гонорського, Каразіна та навіть проста згадка в примітці редактора Філомафитського про "думку найславетнішого в сучасному світі латинїста, бувшого тут професора Шада", — здаються більш небезпечними, ніж писані українською мовою байки Гулака-Артемовського. Міністра "духовних справ і освіти" турбують кращі статті російською мовою, "щоб не поширювали вони між читачами розумовань і мрійного філософізму" (там само, стор. 760).

У Петербурзі міністер Голіцин особисто стежив і наглядав,

---

*Н. И. Петров, *Очерки истории украинской литературы XIX столетия*, Київ, 1884, стор. 65. Актуальна тоді проблема голодування українського села непокоїла Каразіна, і він шукав способів збільшення видаїности селянського поля.

**П. Гулак-Артемовський, "Писулька до того которий шо-Божого місяця українського гінця по всіх усюдах розсилає", *У. В.*, — 1819, кн. 10. Передрук тексту в Федченка, стор. 215-216.

куди і як іде з кожним своїм числом *Украинский Вестник*. Він чотири роки терпів і надіявся, що під його "тихим" тиском журнал помре сам собою, не здобувши передплатників і читачів (адже таке саме в той час траплялося навіть з багатьма російськими столичними журналами). Але коли редакція оголосила передплату *Украинского Вестника* на 1820 рік (п'ятий рік видання) — терпець міністра увірвався. В листі Голіцина від 24 грудня 1819 року про *Украинский Вестник* сказано ясно: "закрити негайно" (Багалій, том 2, стор. 761). Важливою причиною закриття журналу була поява в ньому не так української мови, як української думки і дії, сама живучість журналу, непровінційна солідність, стиль, тон і рівень праці, навіть зокрема фінансова самостійність (при незначному числі — 300 передплатників *Украинский Вестник* дав у 1819 році 790 рублів прибутку, див. цитовану працю С. Р. *Кіев. Старина*, 1892, VIII, стор. 185). А це свідчило про наявність соціального ґрунту і людей непровінційного культурного рівня, умілих, енергійних, солідних у праці (хоч би типу видавців-редакторів У. В. — Філомафитського і Гонорського). Між іншим, перший рік видання *Вестника* приватні видавці його, що жили з праці в університеті, розсилали більшу частину тиражу безплатно по всій Україні і скрізь по імперії, де тільки жили українці, але всі наступні роки журнал давав уже навіть прибуток (там само). Здається, все це і дратувало петербурзького міністра, адже він раніше прискіпувався до харківських періодиків формально за те, щоб вони не завдали фінансових збитків університетові. Спершу перечив за збитки — тепер за прибутки.

Українська мова до появи її генія Шевченка була для Петербургу хоч цілком небажана, принципово призначена на заборону, але ще не була головною небезпекою. Питання мови у відродженні націй належить до капітальних. Одначе, історія західноєвропейської цивілізації дає чимало прикладів відродження націй (включно з державним) при користуванні мовою нації-поневолювача. Українське Відродження теж почалося в умовах, коли країна вже не мала своєї власної літературної мови, була насильно позбавлена її. Початки Українського Відродження, як у своїй першій фазі "Української ірреденти", так і в своїй другій фазі — харківській, тим і цікаві та цінні для нас, що вони знайшли в собі силу витримати таку страшну рану, як втрата власної літературної мови.

Витримувати рани і втрати — закон життєздатности. Наказ Голіцина "прекратить немедленно" викликав новий опір.

68 Боротьба ще потривала; ще вийшло грудневе число *Українського Вестника* за 1819 рік, було повністю приготоване і перше новорічне число на січень 1820 року, і то з таким змістом, що його вже, мабуть, поліційно не допущено до університетської друкарні. Журнал, що завоював респект читачів незвичайною солідністю і акуратністю виходу кожного місяця, — цим разом таки вбито.

Але не знищено того ґрунту й сили, що за ним стояли. За журнальною справою стояла споруджена Василем Каразином твердиня університету.

Український Журнал (Харків, 1823-25, університетська друкарня). Дві книжки на місяць. Всього вийшло за два роки 48 книжок, тираж 600 примірників, майже вдвічі більший за тираж *Українського Вестника*. Редактором взялася бути нова людина з вихованців університету — Олександр Склабовський (1793-1831). Він щойно закінчив Харківський університет у відділі словесности, здобув тут і ступінь кандидата та став на працю ад'юнкта словесности при університеті. Типовий шлях тодішньої кращої молоді.

Цікаво, що цим разом ініціатором і видавцем нового журналу, що прийшов на зміну свого забитого попередника, став сам університет. Ректора Джунковського підтримав перед міністром освіти у цій ініціативі навіть новопризначений міністром і відданий йому куратор Харківської учбової округи. Правда, Склабовський мусів працювати редактором безплатно, бо міністер оплати не дозволив.

Ініціатива ректора університету і згода куратора округи відновити вже задушену журнальну справу — дивне явище на тлі терору "аракчєєвщини". Очевидно, вся попередня праця, як от: утворення Харківської учбової округи з університетом у центрі, вихід перших періодиків, підготовка в університеті все нових і нових кадрів освічених діячів — усе це витворило новий український життєвий факт, нову дійсність, свідомість свого краю, зокрема самозрозумілість того, що не може ж отакий новий Харків обійтися без свого журналу. Отже, куратор учбової округи розсилає по шкільних закладах округи 77 листів з проханням передплачувати запроєктований *Український Журнал* і писати до журналу про історичні й сучасні визначні особливості їхніх міст. Відповіді прийшли загалом прихильні, хоч часом дивні. Один смотритель школи писав, що їхнє місто ніяких особливостей не має і "никакого внимания не заслуживает". Але були й цілком інакші відповіді. Інспектор Прилуцької школи

Білецький-Носенко радісно привітав новий вітчизняний журнал, 69
обіцяв написати про Прилуку, але ставив умову, щоб бодай
частина журналу була українською ("малоросійською") мовою.
Він писав:

"Цілі *Украинского Журнала* будуть осягнені цілком, якщо
кілька сторінок його присвятяться для задоволення мільйонів
мешканців урожайної *України від гір Карпатських до тихого*
Дону. Я сміло можу запевнити, що казочки Артемовського-
Гулака читались з таким самим задоволенням, як *Енеїда*
Котляревського, що багато хто вивчив цілі тиради з них
напам'ять, що Петербург і Москва слухають із захопленням
наші пісні в театрах і що мова українська завжди буде
подобатися людям освіченим і вченим філологам... Чехи мають
свою широку літературу. Наша мова не менше до того здатна.
Якщо б у програмі журналу про це було згадано, то кількість
передплатників була б дуже велика на Україні, і навіть у самій
Росії та зростала б час-до-часу" (Багалій, том 2, стор. 773-774,
курсив мій).

Павло Галаган обізвався з Ніжена, що він "всіляко буде
сприяти розповсюдженню такого корисного для Південного
краю видання".

Надії прокинулися там і там, але міністер у Петербурзі
обумовив дозвіл на видання *Украинского Журнала*
застереженнями про офіційну благопристойність змісту, за яким
має стежити сам ректор університету, вимагав даних про
кількість можливих передплатників, застерігав перед готова-
ними новими (труднішими) цензурними обставинами.

Опинившись під таким тиском, редактор Склабовський
маневрував між вимогами Петербургу й українського читача та
власного сумління. Давав "кесарева кесареві, а Боже Богові". В
Украинском Журнале появились такі з угодних Голіцинові
статтей: "О вере", "О подражании", "Об отречении", "О
покаянии" і т. п. Склабовський старався зблянсувати цей
офіційний матеріал матеріалами відродженськими, про Україну.
У вступному слові редактора до першого числа *У. Ж.* сказано:
"Для мешканців України, хоч і які цікаві всі російські журнали,
але вони безумовно з більшою охотою і зацікавленням читали б
такі, що належали б власне Україні"; обіцяє давати "переважно"
усе, що стосується історії Півдня Росії і властиво так званої
України (Багалій, том 2, стор. 777). Проте цю обіцянку виконано
лише мірою змоги й обставин. Аж наприкінці 1824 року редактор
запровадив у журналі відділ "Малороссийская старина", що в

70 ньому надруковано універсали Юрія Хмельницького, Мазепи і Скоропадського з пояснювальними примітками редактора, листи Скоропадського до лубенського полковника, до сотника глухівського Андрія Марковича, цікавий лист із Петербургу писаря Стефана Якову Марковичеві про прийняття царем гетьмана, лист лубенського полковника Якову Марковичеві.

У 1825 році (рік повстання декабристів!) Склабовському щастить помістити в журналі статтю (без підпису): "Взгляд на поему под названієм Войнаровский". Стаття не робить критичного розгляду цієї поеми відомого декабриста Рилєєва про боротьбу Мазепи та його вірного племінника й товариша боротьби, а головне переповідає її зміст. Дослідник (С. Р.), що мав на руках це число *Украинского Журнала* (ч. 8, 1825), пише: "...видно, що авторові статті дуже подобається поема і що він співчуває вкладеній у неї любові до вітчизни, до України" (С. Р. в *Кіевская Старина*, 1892, VIII, стор. 194).

Невідомий автор статті сміливо і з піднесенням переповідає зміст поеми Рилєєва про боротьбу мазепинця Войнаровського за свободу козацької нації. Подаємо стисло словами автора цей виклад змісту славетної поеми:

Перша частина (поеми) починається змалюванням понурої і дикої природи в краях сибірських... Картина похмура але вірна. Короткочасна поява весни і літа... Безпосередньо за цим Рилєєв знайомить нас з своїм героєм-вигнанцем. Ми бачимо крізь вранішні тумани мужчину — вже посивілого — в козацькому одязі з довгою рушницею за плечима, тихо й задумано йде крутим берегом Лени. Ось він зупиняється, простягає руки свої на захід, погляд його спалахує, і він "з видом нестерпної муки" кличе до рідного краю, до полів рідних, до святих могил батьків! Які сильні і вражаючі два наступні рядки: "Горить даремно племіню ясний — не можу я корисним быть!" Далі стаття переповідає про випадкову зустріч у тайзі Войнаровського з історіографом Міллером. Довірливо сповідає історикові Войнаровський свою історію учасника козацьких визвольних воєн з татарами й поляками, а далі під кермою гетьмана Мазепи з москалями. "Все йшло звичайною чергою. Та раптом Карл XII прийшов". "Вся Україна ополчилась, всі радісно летіли в бій". Розповідь про шляхи боротьби і ось оце — запроторення на Сибір. Скарга на Долю, що не дала "корисним быть рідному краєві". І цим кінчається перша частина поеми *Войнаровский* (закінчення в наступному числі).*

*"Взгляд на поему под названієм Войнаровский", *Украинский Журнал*,

Обіцяне продовження не появилось ніколи. Цензура, звичайно, обірвала цю, сказати б, "мазепинську" вилазку *Українського Журнала*.

То був 1825 рік. Рік повстання декабристів на Сенатській площі в Петербурзі і повстання українських декабристів — Чернігівського полку в селі Трилісах на Київщині. Якась наче українська звага взяла ред. Склабовського, бо в тому ж році, що й статтю про поему *Войнаровський*, *Український Журнал* друкує ще одну видатну статтю на українську тему: огляд історії і характеру української поезії Івана Кульжинського.

Неначе в традиції *Історії Русов*, автор починає огляд від княжого Києва, звертає особливу увагу на козацьку добу (часи барокко!), високо підносить козацького поета Семена Климовського, Сковороду — кінчає Котляревським.*

Рух українських декабристів у першій половині 1820-их років (час, коли виходив *Український Журнал*) позначився на цьому журналі не тільки яскравою статтею про поему декабриста Рилєєва *Войнаровський*. В *У. Ж.* надруковано кілька поезій "одного з перших декабристів В. Ф. Раєвського, не зважаючи на те, що В. Раєвський ще від арешту його в 1822 році був у категорії "опальних" чи репресованих і що поезії його були позначені бурхливим романтичним протестом, наприклад, 1825, ч. 8. Передрук тексту в Федченка, стор. 225-228. Цікаво, що в 1817-20 роках Рилєєв жив у Слобідській Україні, бував у Харкові.

*"Багато є українських пісень, — пише Кульжинський, — але творці їх здебільша невідомі. Одно тільки ім'я Климовського славиться на Україні. Благословенний од природи рідкою чутливістю серця, живою полум'яною уявою і глибокою проникливістю розуму, він, улюбленець Аполлона, засідає між старшинами козацькими, і — між красивими дівчатами українськими. Всі слухали любого співця захоплено і ніхто не міг не слухатися.

"Після незабутнього Климовського Україна може похвалитись ще іншим генієм, Сковородою. Та цей співець був зовсім іншого роду. Маючи широку вченість і глибоке знання стародавніх мов, він мало зважав на мову природну українську і komponував свої (а втім, досить поетичні) *псалми* мовою слов'янською... Але взагалі можна сказати, що Сковорода славний для українців — більше поезією свого життя, ніж піснями... Нарешті, справедливості вимагає, щоб ми склали подяку п. Котляревському за його *Енеїду*. Ми певні, що ця прекрасна пародія дійде до найпізніших нащадків" (І. Кульжинський, "Некоторые замечания касательно истории и характера малороссийской поэзии", *Український Журнал*, 1825, ч. 5; передрук тексту в Федченка, стор. 224-225).

Іван Кульжинський (1803-1884), літературознавець і етнограф, родом із Сумщини, Слобідсько-Української губернії, викладач Ніженської гімназії Вищих наук. Вчителював у Харківській гімназії; правління університету, цінуючи знання Кульжинського, плянувало запросити його викладати в університеті. На основі багатих етнографічно-краєзнавчих записів із Сумщини склав працю *Малороссийская деревня* (1827), що мала вплив на ранню творчість Гоголя.

72 "Картина бури", "Песнь невольника" (*Украинский Журнал*, 1824, ч. 3).*

До декабристських відгомонів в *Украинском Журнале* належать і поезії В. Розальйона-Сошальського з їх "історично-національною героїкою в душі декабристів". Багато цього роду творів цензура не пропускала, і вони, замість іти до редакційного коша, поширювалися самвидавом, тобто в рукописних копіях. Склабовський мусів бути дуже обережним, бо сам Аракчєєв був передплатником *Украинского Журнала*, а також і харківський губернатор Муратов (Федченко, цитована праця, стор. 56, 61). Поему Розальйона-Сошальського "Рылеев в темнице", перейняті співчуттям до "великомучеників свободи", поширювано рукописними копіями, також і поезії В. Раєвського. Самого Розальйона-Сошальського заарештовано за поширення "возмутительних сочинений" Пушкіна і Раєвського (там само, стор. 61).

В ділянці поезії *Украинский Журнал* при недопущенні цензурою української мови, не дав чогось видатного. І не тому, що не було поетів, а навпаки, скоріше тому, що було їх надто багато. Саме в роки, коли виходив *Украинский Журнал*, вибухнула в Харкові "поетична епідемія". Про неї цікаве свідчення склав історик проф. Дмитро Багалій.**

---

*Володимир Теодосійович Раєвський (1795-1872) в радянських джерелах зазначається як російський поет, хоч духом і місцем діяльності належить до української літератури. До того ж і родом він із Слобідської України (село Хворостинці Старооскольського району). Член Південного товариства "Союз благоденства", що мало свою управу в Тульчині, де був штаб 2 армії. Офіцер. За освідомну працю серед солдатів його арештовано 1822 в Кишиневі, ув'язнено в Тираспільській, згодом в інших фортецях, засуджено на страту, що її замінено засланням до Сибіру (з 1828), де він і прожив до кінця життя. Живучи на Україні в 1810-их — на початку 1820-их років, почав друкуватись у харківських журналах. Ознайомлюючися з життям українських селян, написав вірші "Сміюся і плачу" — наслідування Горация. За твердженням Федченка, брат Володимира — А. Раєвський, один із авторів *Украинского Вестника*, служив у Чугуєвському уланському полку, що в ньому сталося відоме повстання 1819 року (Федченко, цитована праця, стор. 46, 51).

**Багалій пише: "Серед студентів панувала пристрасть до віршування, що мала воістину епідемічний характер, захопила всі педагогічні сфери і набула широкого розвитку навіть серед учнів гімназій, народних і духовних шкіл; і мужі науки і юнаки з однаковим захопленням прагнули на Парнас і пробували свої сили в різних галузях поезії. Величезна більшість цих "поетів" не мала ніяких мистецьких талантів, а їхні твори навіть не з'явилися друком, а якщо й бачили світ, то певно не радували своєю появою сучасників, не кажучи вже про нас — їхніх нащадків. Але у всьому цьому рухові була без сумніву і добра сторона... люди прагнули тут від низьких буденних інтересів до чогось незрівняно високого..." (Багалій, том 2, стор. 754).

Харківський Університет ішов назустріч цьому рухові, при університеті було засноване Общество любителей отечественной словесности. У страшному своїм державним терором 1819 році це "общество" було закрите. Але фірмовані ним з 1817 року щорічні студентські збірники *Сочиненія студентов и вольнослушающих Харьковскаго университета* виходили ще кілька років і після закриття "общества".

До харківських початків належить і місячний журнал, ефемериди 1817 року *Украинській Домовод* (у значенні господар) за редакцією професора Федора Пільгера. Присвячений головне господарським справам, зокрема тваринництву, цей журнал у статті Пільгера "Всеобщая польза скотоводства и вред от пренебрежения его" викопав собі власну могилу. Проф. Пільгер, говорячи про належне ставлення до тварин, не стримався від спокуси написати про "шкоду зневаги до людей", про "недосконале суспільство", уряд якого не піклується належно про добробут людей, про те, що безкарне свавілля поміщиків доводить селян до руїни і страшних злиднів. Непогано задумана метафора тваринництва дала редакторові погані наслідки: чуйна петербурзька влада припинила видання журналу на другій книжці.

Міністер освіти Голіцин взагалі добре виспеціалізувався на абортах українських журналів. З ненароджених згадаємо кілька:

Харьковская Муза — абортівана дитина П. Гулака-Артемовського і Склабовського, які запроєктували цей журнал, як присвячений головне красному письменству і проблемам естетики (амбітний намір створити щось на кшталт заснованого пізніше Пушкіним у Петербурзі літературного журналу *Современник*).

Украинській музикальний журнал, підготований у 1825 році харківським композитором Барцицьким, та не дозволений Петербургом.

Наукові записки — проєкт чисто наукового університетського журналу — спіткала така сама доля.

Всі людські можливості вичерпано... Глухий кут кам'яного мішка...

Гляньмо на пройдене: перші періодики України в Харкові пройшли весь шлях можливого і навіть дещо "поза межами можливого" (параболя Івана Франка). Вони створили суверенну світоглядну базу для столиці Відродження.

А йшли вони, властиво, крізь мертву зону московської державної догми "офіційної народности" й

74 масивного терору "аракчєєвщини". Треба знати ті унікальні феномени, щоб оцінити відродженські зусилля і потенціали.

"Офіційна народність"

"Політична релігія має свої догмати, недоторкальні подібно до християнської релігії; у нас вони — самодержавіє і кріпацьке право". "Звести всі елементи і пробуджені сили до одного знаменника в потрійному понятті православія, самодержавія і народности". "Це російське начало, російський дух — наша святиня". Такими формулами міністер освіти С. Уваров декретував як політичну релігію догму "офіційної народности" напереломі 1820-1830-их років.*

Було б несправедливо вважати патологічне і руйнне явище "політичної релігії" (возведення політики до ролі релігії, царя — до Бога, зведення церкви на службне знаряддя державної влади) явищем виключно і питомо московським, але ж, з другого боку, трудно знайти в світовій історії інший такий приклад: щоб возведення політики до ступня релігії і політичної влади — до Бога стало майже *вічним фундаментом* якоїсь однієї нації, її держави чи імперії.**

*Проф. Д. И. Багалей, *Опыт истории Харьковского университета, По неизданным материалам*, том 2, Харків, 1904, стор. 33.

С. П. Мельгунов "Эпоха официальной народности" и крепостное право", *Великая реформа*, Збірник том 3, Москва, 1911, стор. 1, 2.

**Ще недосліджена генеза цієї московської політичної релігії-догми зникає в джунглях московської прадавнини. Її не звести до теорії ченця Філотея (1524) про Москву — як вічний і останній "третій Рим" (порівн. проф. В. Гришко, *Историко-правне підгрунття теорії III Риму*, Мюнхен, 1953, стор. 5). Не звести її до другого Риму — Візантії (Константинополь, Царгород) (порів. Константин Леонтьев. "Византизм и славянство" та інші статті, *Собрание Сочинений*, том 5, стор. 138, стор. 347).

У світлі візантології — науки, що головню розвинулась приблизно за останню сотню років, — візантійська тисячолітня цивілізація створилась як *синтеза* трьох головних складників: Східнього (ближня Азія) християнського містицизму, автократизму, культури античної Греції та права античного Риму. "Греція, Рим і Християнський Схід". (Steven Runciman, *Bizantine Civilization*, New York, 1958, стор. 22). Із цієї великої візантійської синтези Московія, будши під владою і впливом монголів, засвоїла собі головню тільки Східній (азійський) складник, і то не весь, а головню автократію, обожування царя й державної влади, на догоду якій православну церкву деградовано до ролі служниці держави, тюремного наставника. Тоді як християнська "візантійська церква в Константинополі була доброю державною церквою, вона плекала національний сентимент, але давала досить свободи в своїй ідеології, щоб не заморозити інтелектуальну активність, що нею імперія гордилась". (Стивен Рансиман, цит. праця, стор. 108).

Зрештою Візантія дала Кирила і Методія, що розвивали слов'янську писемність і прислужились до виходу на історичну арену слов'янських націй.

Але звернімось до самої політично-релігійної догми "офіційної народности" в тому її вигляді, як вона стала поперек шляху харківських початків Українського Відродження.

В архівах Харківського університету проф. Дмитро Багалій знайшов два безпосередні документи: а) офіційно-урядові директиви ("наставлення") міністра освіти А. С. Шішкова для ради Харківського університету 1825 р. (Багалій, том 2, стор. 322-325) і б) звернення чи циркуляр наступного міністра освіти Уварова до кураторів учбових округ, в тому й Харківської учбової округи (там само, стор. 33).

Міністр освіти Шішков у вступі до своєї директиви засуджує свого попередника Голіцина за брак твердості, пляновості та достатньої уніфікації ("єдинообразія"), за недостатню православно-християнську чистоту попередніх видань міністерства освіти, за "слабкість" цензури, — обіцяє "зупинити, викоринити" цю слабкість і повернути все на основи віри і вірності Богові й Цареві. Зокрема Шішков заповзвся скасувати старий, ще Каразином вироблений університетський статут і виробити новий, а тим часом уже подає основи того майбутнього стутуту раді Харківського університету для керівництва ними у своїй праці. Подаємо дослівно, з нашим курсивом, пункти тих основ в примітці.*

Коли Візантія розгромила державу Болгар з безоглядною жорстокістю, — то вона все ж таки залишила болгарам їхню мову і їхню власну церковну організацію. Москва органічно не була здібна на таку великодушність. Кліше московського успадкування візантійської цивілізації не витримує критики.

*"1. Виховання народне у всій імперії нашій, не зважаючи на різницю вір, а навіть мов, повинно бути російське.

2. Греко-католики, римо-католики і лютерани повинні бути виховані, перші — в доброму й непохитному православ'ї, а другі й треті — у всій точності позитивного виконання своєї віри. (Цікавий тут наказ греко-католикам, що ними були тоді в межах імперії майже виключно українці, превиховатись на російське православ'є).

3. Все інородне російське (!?) юнацтво повинно вчитись нашої мови і знати її. Воно повинне переважно вивчати нашу історію і закони. (Як побачимо далі, Харків відповів на це виданням харківських альманахів українською мовою або з матеріалами української історії, — Ю. Л.).

4. Всі науки треба очистити від усіх шкідливих розумувань. Зайву численність навчальних предметів треба обмежити.

5. Мова грецька повинна мати скрізь перевагу над латинською.

6. Саме навчання, без плекання моралі — не є виховання, а навіть шкідливе...

7. Цар і вітчизна вимагають від виховання молоді вірних синів церкви і вірних підданих, людей вірних Богові й Цареві" (Проф. Д. И. Багалей, *Опыт истории Харьковского Университета по неизданным материалам*, том 2, Харків, 1904, стор. 324).

Поминаючи дивовижну для міністра освіти ідею шкідливості знань "чистки" і "скорочення" числа наук, — звертаємо мимоволі увагу в шости пунктах директив Шішкова на два основні елементи урядової догми "офіційної народности": а) ототожнення російського царя з Богом, російської політики абсолютизму з православним християнством; б) програма примусової доглибинної русифікації всіх і вся.

Наступний після Шішкова міністер освіти, більш освічений граф. С. Уваров не тільки потвердив, а й "ідеально" вдосконалив шішковську програму, довівши її до ступня металевого моноліту, до лаконічності військової команди в муштрі, створив нову "святую трійцю" політичної релігії: "православіє, самодержавіє, народність". Термін "народність" тут жито з політичною хитрістю — як синонім російськості. Уваров як і Шішков, починає з "Русского духа... обоженювача царів, покірного хоронителя держави". Продовжує "самодержавієм, що зміцнює цілість імперії в такій її велетенській масі, подібного якій не було в історії". Закінчує Уваров *"вірою православною, що помогла цій державі встояти проти всіх бур і забурень"* і навал "як із Сходу", так і "з Заходу". Завершується директива Уварова такою "синтезою" урядової думки; подаємо її дослівно в примітці, з нашим курсивом.*

Не можна відмовити формулі Уварова певної бравой викінченої імпозантності. Вона проста і невідклична, як вирок і доля.

Видатна прикмета догми "офіційної народности" це — її нетерпимість, виключність (виключалось зокрема все європейське), вимога абсолютного монополю держави й уряду на всі ділянки життя — від духового життя окремої людини до володіння всім світом.

---

*"При оживленні всіх розумових сил, оберігати їх течю в межах безпечного "благоустройства", навіть молоді, що на всіх шаблях суспільного життя розумове вдосконалення без вдосконалення морального — фантазія і фантазія згубна, згладити протиборство так званої європейської освіти з потребами нашими, виликувати найновіше покоління від сліпої і необдуманой пристрасти до поверхового *іноземного*, поширюючи в юних умах привітну пошану до вітчизняного і повне переконання, що тільки пристосування загальної всесвітньої освіти до нашого народного побуту, до нашого народного духу, може принести плоди всім і кожному; потім охопити вірним поглядом *велетенське поле* відкрите перед нашою вітчизною, оцінити точно *всі протилежні* елементи нашої цивільної освіти, *всі історичні дані, що стікаються в широкий склад імперії*, звести ці елементи, що розвиваються, і пробуджені сили по змозі, *до одного знаменника*; нарешті шукати цього знаменника в *потрійному понятті православія, самодержавія і народности*" (Багалій, том 2, стор. 33).

Уваров, що освятив догмою і кріпацьке право, формулює державно-урядову монополію на науки, знання і навіть професії: 77

"Тільки уряд має всі засоби знати"...

"Кожний з професорів повинен докласти всіх сил аби зробитись достойним знаряддям уряду".

В 1834 році заборонено друкувати дешеві книжки для народу, бо як висловився Уваров, "зрушувати нижчі кляси і тримати начебто в напруженні не тільки некорисно, а й шкідливо". Догматичне зловживання релігії для позарелігійних цілей, зокрема для обмеження наук, доходило до того, що, як пише цензор Нікітенко в щоденнику за 1833 рік, "Був час, що не можна було говорити про угноєння землі, не пославшись на текст св. Писанія" (Багалій, том 2, стор. 23, 33, 35).

У віковій московській політичній релігії, зокрема в її догмі "офіційної народности", здається, наче з якоюсь наростаючою силою інерції діє якийсь ірраціональний, щоб не сказати шизофренічний гін до абсолютної державної влади, до абсолютної уніфікації, до абсолютної централізації, до абсолютної — *монолітної* єдності. Загально відомо, що структура всесвіту, життя, навіть самої матерії базується на принципі *диференційованої* єдності.*

Вже сучасники Уварова помітили, що в його політичній "святій трійці" — православіє, самодержавіє, народність — нема і сліду гармонії православно-християнської Святої Трійці, бо самодержавіє пожирає і православіє і народність. "Святая Русь", як держава і як політична релігія, — виявилась і безбожною і безнародною.

"В дійсності, — писав А. Н. Мельгунов у листі до Михайла Погодіна 1846 року, — все було принесено в жертву самодержавію — і церкву і народність, бо під православієм також розумілось самодержавіє, бо ідею народности також допускалось тільки в межах "законного розвитку", тобто в межах "власне російського начала", що на ньому стоїть трон і вітвар". При цих словах пригадується заява Уварова: "Це російське начало, російський дух — наша святиня".**

Подібно розкриває фальш уваровської "святої трійці", а

---

*Цей гін до центральномонопольного "ущільнення" всередині імперії поєднується, за словами Солженіцина, з зовнішньо-політичним "заглотом" так, "що пушено в прірву все внутрішнє життя" (А. Солженіцин, *Письмо вождям Советского Союза*, Париж, 1974, стор. 37-38).

**С. П. Мельгунов, "Эпоха "официальной народности" и крепостное право" *Великая реформа*, Збірник, том III, М., 1911, стор. 1, 2.

78 зокрема — його "народности" професор Харківського університету Дмитро Багалій:

"Під народністю граф Уваров розумів *не так етнографічну* як моральну колективну одиницю, певний комплекс етично-суспільних понять, що становлять *специфічну особливість руського народу*". Не дивно отже, що в науках університетського викладання "*не було місця для етнографії*", не зважаючи на урядовий девіз народности (Багалій, т. 2, стор. 33, 34).

В уваровському дусі розвивали пізніше догму "офіційної народности" професори Московського університету (і співредактори журналу *Москвитянин*) Степан Шевыр'ов і Михайло Погодін та чимало інших російських інтелектуалістів* (може включно з Достоевським, після того як він пережив вирок смертної кари і кілька років сибірської каторги).

Догма "офіційної народности" родилась серед постійного страху її творців перед російською революцією. Догма власне породжувала цю революцію, як свого сіямського близнюка і вияв відчаю роздавленої, знедійсної людини. Революційна опозиція оформилась за зразком правлячої реакційної сили. Терор реакційний родив терор революційний. Вікова політична релігія родила революційну політичну релігію, яка не тільки не знищила свого попередника а, навпаки, зміцнила його в основі основ. К. Леонт'єв одверто тішився, що надія на визволення "може бути роздавлена між двома неліберальними силами: між злочинним нігілістичним поривом і твердою непохитною обороною наших історичних начал" (*Собрание сочинений*, т. 5, стор. 386). Не помилився К. Леонт'єв: російські революційні демократи, нігілісти, народники і зрештою соціал-демократи (більшовики) виявились продовжувачами догми "офіційної народности". Сьогодні в СРСР ця догма діє ще більш ортодоксально і невмолимо, як за часів Уварова і Миколи I. "Політичну релігію" збережено, тільки змінилися імена-назви у політичній "святій трійці" — замість богорівного царя-самодержця — вождь, генеральний секретар ЦК партії; замість православія — марксизм-ленінізм, комунізм; замість народности — "один радянський народ", "нова спільнота людей". Але зміст і дух залишився той самий, — обожнений державовладний

---

*В другій половині XIX століття запеклим прихильником догми "офіційної народности", російської виключности й месіанізму був російський публіцист і дипломат Константин Леонт'єв, див. його статті: "Панславизм и греки", "Что такое славянство", "Византизм и славянство", "Письма отшельника" — здебільша в *Собрании сочинений*, том, 5, Москва, 1912.

абсолютизм, державний терор, русифікація, знедійснення 79
людини і життя.

Така державна політична релігія чи догма без державного терору не може існувати ні одного дня. Вона власне й родилась сіямським близнюком з масовим державним терором, так званою "аракчєєвщиною". Під цим ганєбним ім'ям й увійшла в історію доба "офіційної народности". Поданий вище огляд харківських журналів показав, як новотворена столиця Українського Відродження висловила майже повну антитезу догмі "офіційної народности", не називаючи ту догму.

Ще більш вимовним ба й безумовно драматичним був зудар Відродження з "аракчєєвщиною" на Україні. На ньому ми закінчимо нашу мандрівку до джерел Українського Відродження.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА І УГОРЩИНА

Вікентій Шандор

Присвячую великому борцеві за національні й політичні права Карпатської України — її першому Президентові сл. п. о. монс. Августинові Волошинові у сторіччя з дня його народження.

Історично доказаний факт, що русини-українці жили на території сьогоднішньої Карпатської України набагато раніше, як угорці-мадяри. В 10-11 сторіччях ця територія була частиною держави Київської Руси. Тут сходились кордони трьох держав: руської — Володимира Великого, угорської Стефана та чеської — Андрія. Київські володарі не закріпили в належний спосіб за собою посідання цієї землі й вона дісталася угорському Стефанові, як окремих край — "Марка Рутенорум", що ніколи в історії не був частиною корінної національної території Угорщини.

Ця територіяльна й національна окремішність позначилася незвичайно виразно і в релігійному відношенні, головню, якщо йде про організаційну схему Греко-католицької Церкви, що її репрезентувала на Закарпатті Мукачівська єпархія.

Границі Мукачівської єпархії в добу її єпископа Михайла Ольшавського (1743-1767) охоплювали 13 комітатів (жуп), в яких жили русини-українці, а саме: Мараморощ, Угоча, Берег, Сукмар, Саболч, Уг, Земплин, Абово-Новгород, Боршодь, Гемер, Шариш і Спіш.¹ Якщо перенести назви цих комітатів на карту, то крім сьогоднішньої Карпатської України границі української етнічної території доходили на півночі під самі Татри, включно з містом Левоча, на півдні охоплювали землі з такими, сьгодні начебто вже угорськими й румунськими містами, як Мармароський Сигіт, Сатмар, Гайду-Дорог, Ніредьгаза, Токай, Мишколц, Римавська Субота й Кошиці. Ця територія була відома під спільною назвою Угорська Русь —

1. Атанас В. Пекар, ЧСВВ, *Нарис історії церкви Закарпаття* (Рим: В-во ЧСВВ), стор. 14.

"Рутенія". Вживали цієї назви також на мировій конференції в 81 Парижі, в Сен-Жерменському договорі 1919 року, в якому йшла мова про "автономію русинів, що живуть на південь від Карпат", тобто на всій українській етнічній території, включно з Пряшівщиною. Територія, що їй приєднано до Чехо-Словаччини і яка одержала назву "Підкарпатська Русь", була тільки частиною Угорської Руси — Рутенії.

Мукачівська єпархія була терном в оці мадярських католицьких єпископів в Ягері (Егер), які всякими фальшивими доносами й підступом, і в Римі, і на цісарському дворі у Відні, намагалися захопити в свої руки цей релігійний і духовний осередок русинів-українців. Багато труду, вміння й жертвенности треба було виявити нашим єпископам, щоб усі ці невірні обвинувачення заперечити та відстояти свої права. Врятувала ситуацію цісарева Марія Терезія в 1771 р. тим, що на її домагання, по довгих переговорах з Римом і ягерськими єпископами, Рим надав Мукачівській єпархії повні канонічні права, на основі яких єпархію виділено з-під латинського впливу ягерських єпископів.

ПРОЦЕС МАДЯРИЗАЦІЇ

Урядовою мовою Угорщини аж до початку XIX віку була мова латинська, яку в міжчасі частинно замінювано німецькою. Це й було властивою причиною того, що не-угорські народи могли культурно свободніше розвиватися, бо не зазнавали ще посиленої шовіністичної мадяризації. Вона прийшла шойно пізніше.

Мадяризація була започаткована рішенням угорського парламенту з 5 листопада 1790 року, яким то законом проголошено державною мовою виключно угорську мову. Були вилучені з-під дії цього закону тільки хорвати, що їм закон дозволяв користуватися в місцевому вжитку хорватською мовою. Латинська мова одначе лишилась і надалі урядовою мовою у зносинах між угорцями й хорватами. Хоч цей закон був прийнятий, він не був можливий зразу до переведення, бо насамперед треба було виховати кадри професорів "угорської мови й стилю". З уваги на те, що угорці творили в Угорщині національну меншість, австрійський цісар Франц I заявився резолюцією з квітня 1827 р. категорично проти такої проголошеної законом насильної мадяризації. Коли після смерті Франца I став цісарем його син Фердинанд, людина слабкої волі, який володів 15 літ, то його пасивність угорці використали для

82 своїх цілей. В 1842 і 1844 роках проголошено закон, у 2-ій статті якого встановлено, "що у всіх школах Угорщини викладовою мовою мусить бути угорська мова". Виключно угорську мову введено у всіх урядах і церковній адміністрації. З цього закону скористав Лайош Кошут, проголошуючи новий практичний рецепт для проведення мадяризації: "Спішімся, спішімся, мадяризувати хорватів, румунів, саксонців, бо інакше пропадемо".² В тім законі була теж постанова, що по десяти роках ніхто не сміє бути прийнятий до жодного уряду, хто не володіє добре мадярською мовою. Отже Л. Кошут, герой угорського повстання проти Австрії включив у визвольну програму власного народу національне поневолення не-угорських народів. Тому є вповні зрозумілим, що ті народи, між ними й русини-українці, не підтримали його повстання. Поневолені Угорщиною народи часто знаходили підтримку в Австрії для своїх національних і політичних прав, протеж, багато угорських утисків і репресій записано згодом в історії на рахунок не Угорщини, але Австрії.

На історичній долі Угорщини сильно заважила в минулому програна битва з турками під Могачем 1526 року. В цій битві поляг і угорський король Людвиг II, який не лишив престолонаслідника. Це спричинило внутрішню війну з трагічним для держави вислідом. Угорщину поділено на три частини: західня Угорщина припала Габсбургам, середню зайняли турки включно з містом Буда, що була окупована ними в 1541-1698 роках, а Східня частина проголосила себе Семигородським князівством. Карпатська Україна, яка творила свого роду коридор між землями, що були зайняті Габсбургами і Семигородськими князями, використала цей стан для власного скріплення. Тому й не диво, що провідники противістрійських повстань за незалеження Угорщини, між ними Бочкай, Бетлен і Ракоці зробили економічно сильнішу в той час від спустошеної турками Мадярщини, як теж стратегічно вигідніше розташовану Карпатську Україну своєю випадовою базою. Остаточним переможцем вийшла однак Австрія.

ДІЛЕННЯ МУКАЧІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

Коли угорцям не пощастило захопити Мукачівську єпархію фронтальним наступом, вони започаткували тактику ділення. Мукачівська єпархія була не тільки релігійним, але й сильним

---

2. Fr. Teutch, Geschichte der Siebenburger Sachsen, Vol. III, Sibin, 1910, p. 131.

національним центром, тому Угорщина шукала шляхів і 83 способів для його знищення. В 1815 р. створено Пряшівську єпархію. Частина вірних, греко-католиків, русинів, прилучено при цьому до Велико-Варадинської єпархії. В 1873 р. створено Гайдудорогський Вікаріят вже з угорською мовою. Таким чином відірвано від українського материка великі території, заселені греко-католицькими русинами і переведено їх під угорську адміністрацію. З поступом мадяризації ці наші терени поступово переходили під угорський вплив і вони нині виглядають начебто чисто угорські, як: Гайду, Мишколц, Сатмар, Ніредьгаза, Токай і ін. Процес розподілу продовжується далі й сьогодні. Його бачимо на Пряшівській єпархії, яка виставлена на таку ж загрозу з боку словацької федеративної держави. Загально відомий історичний факт те, що греко-католиками (уніятами) є тільки русини-українці, бо лише вони увійшли в унію з Римом. Тому ж і території в границях чужих держав, що їх замешкують сьогодні греко-католики, були і залишилися історично територіями русинів-українців. Вони були насильно відірвані від свого центру і денационалізовані. А, як відомо, насильне захоплення не створює правного титулу для набуття на власність.

Безуспішна визвольна революція Кошута в 1848-1849 роках проти Австрії, як і присутність царської російської армії на терені Угорщини для придушення повстання, не мали помітного впливу на припинення процесу мадяризації. Політичні труднощі Австрії, головно програна війна з Пруссією 1866 р., примусили її шукати внутрішнього порозуміння з Угорщиною, що і сталося 1867 р. в рамках т. зв. австро-угорського вирівняння (*Ausgleich*). На його основі Угорщина одержала значні державно-політичні права дома і в загальному державному апараті. Доля карпатських русинів-українців була цим актом припечатана. Нестриманий угорський шовінізм довів до того, що при кінці I світової війни Карпатська Україна не мала не то що середньої, але й навіть однієї народної школи з руською-українською мовою навчання. Угорщина завзялася похоронити русинів-українців і готувалась до цього, але ж випали її власні похорони. Перед Тріанонським договором мала Угорщина 325 000 км² з 20 886 000 населення, а після договору їй залишилось 93 000 км² з 7 546 000 населення.³ Всі заселені поневоленими нею народами території вона втратила.

---

3. Tarjan Odon & A. Fall, *Hungarian Slovaks & Ruthenians in the Danube Valley*, Budapest, 1938, p. 5.

Історія ще не сказала свого остаточного слова про становище й розвиток Карпатської України між двома світовими війнами, значить, про добу її приналежності до Чехословацької республіки. Кожен спостерігач мусить однак признати, що за цих двадцять літ край віднайшов себе національно, поклав основи під свій економічний розвиток та закріпив себе політично. Те, що за сто і двадцять років угорці національно знищили, за тих двадцять літ знову віджило.

Історична доля, що так сильно вдарила Угорщину після I світової війни, не привела до зміни шовіністичних поглядів у її провідних колах. В добі між двома війнами Угорщина весь час виховувала свою молодь в школах після старих карт, мовляв, вона була окрадена, втратила незаконно свої території, та що все мусить знову повернутися в угорське посідання. Угорська преса, що виходить у США, ще й нині вживає тих карт, агітуючи угорських емігрантів до ревізії сучасного територіального стану, та посилюючи ненависть до автохтонних мешканців цих земель і їхніх народів. До таких карт додають свої гасла, як наприклад:

Обкросна Угорщина — не край,
Велика Угорщина — це рай.

Твердинею ревізійністичних угорських інтересів на Карпатській Україні став Автономний Земледільський Союз, або як його скорочено звали — Партія Куртяка, провід якої по його смерті, перейняв Андрій Бродій, пізніший прем'єр Карпатської України. Як не виглядає дивно, але Угорщина сильно підтримувала для своїх імперіялістичних інтересів на Карпатській Україні т. зв. москвофільський — руский — напрямок тільки для того, щоб ним гальмувати й нищити здоровий народний напрям русинів-українців.

Цей москвофільський-руский напрям підтримували щедро також провідні чехословацькі політичні партії, як: аграрна, народно-соціалістична (партія Бенеша), народні демократи (партія Крамаржа). Табір русинів-українців повторно вказував на те, що під плащиком т. зв. рускості-москвофільства криються мадярські гроші та їх політичні інтереси, але чехословацька державна адміністрація була така засліплена своєю ненавистю до українства, що не була спроможна, ні навіть не бажала тверезо подумати про таку можливість. Прозріла шойно 1938 року, коли була змушена арештувати головного представника тієї "вимріяної" рускості прем'єра А. Бродія під закидом державної зради в користь Угорщини.

Угорщина належала до табору т. зв. невдоволених держав разом з Німеччиною, тобто держав, які почувалися покривдженими мировими договорами після I світової війни. Прихід до влади Гітлера привітала Мадярщина з задоволенням, бо добачала в нім доброго партнера для ревізії постанов мирових договорів. Її "братанок" Польща (так себе звикли називати обидва народи) йшла тим самим шляхом.

Два "братанки" заграли на всіх струнах своїх державних апаратів, з мілітарною включно, щоб знищити малу карпатську федерацію. Головним діячем в реалізації цієї угорсько-польської співпраці був амбасадор Угорщини в Польщі Горі, людина, між іншим, слов'янського роду. Він і нині є головою пружиною польсько-угорського товариства для спільних кордонів, яке було зорганізоване перед шести роками в Чикаго.

Найменування А. Бродія прем'єром Карпатської України було без сумніву великим політичним успіхом для аспірацій і надій Угорщини, яка добилася цього своїми внутрішніми і зовнішніми "дипломатичними" заходами. Крім цієї добре запланованої і замаскованої політичної акції, Угорщина одночасно підготувляла і підривну акцію зсередини і військову із-зовні з допомогою Польщі та італійських літаків.

За інструкціями міністра закордонних справ Мадярщини Кані з 12 жовтня 1938 р. своєму амбасадорові Ветштайнові до Праги, прем'єр Бродій мав "вимагати з якнайбільшим публічним розголосом плебісциту для Карпатської України",⁴ Того самого дня в строго довірочній телеграмі Каня інформував свого амбасадора у Варшаві, що угорцям "...досі вдалося перекинути 750-800 людей на Карпатську Україну. В наслідок вчорашніх і передвчорашніх сутичок та саботажних акцій, чехи герметично закрили кордон". Каня вимагав від угорського військового аташе у Варшаві, щоб той провів потрібні заходи для здійснення їх пляну. А плян цей виявлявся в тому, що Польща мала в той сам час вислати своїх саботажників, переодягнених по-цивільному старшин, які мали допомагати угорцям. Якщо б бої та саботажні акції на Карпатській Україні належно розгорнулися, то Польща мала увести на територію краю для "встановлення порядку" також свої військові з'єднання. Крім того, в порозумінні Мадярщини з Італією, сто літаків з італійськими пілотами

4. A munchedi egyezmeny létrejötte és Magyarország Külpolitikája 1936-38, (Мюнхенська угода і зовнішня політика Угорщини в 1936-38 роках), (Будапешт: В-во Угорської Академії Наук, 1965), стор. 774.

86 переодягненими в угорські уніформи мали перевести наїзд на Карпатську Україну.⁵

В рамках такої всесторонньої підготовки, поставлена прем'єром Бродієм вимога плебісциту, мала надати цілій акції легального, офіційного характеру, згідного нібито з "волею" населення. У випадку, коли б ця вимога не була здійснена, то на Карпатській Україні мало бути викликане повстання, як це обіцяв Фенцик угорському амбасадорові в Празі.

На міністерській раді в Празі, прем'єр Бродій таки поставив вимогу плебісциту для Карпатської України точно так, як того бажала Угорщина. Уряд Чехо-Словаччини мав уже в руках незаперечні докази зради державних інтересів Бродієм. Він був спочатку досить необережний у виборі місця своїх зустрічей з представником угорської амбасадри в Празі. Деякі інформації й директиви були передавані прем'єрові Бродієві від угорського амбасадора Ветштайна в публічній паровій лазні в Празі. Так чи інакше, він не міг уникнути уваги чехословацьких органів безпеки і після одного із бурхливих засідань міністерської ради в жовтні 1938 р. центральний празький уряд наказав Бродія арештувати, повідомивши тільки решту членів карпатоукраїнського уряду про арешт, не подаючи при цьому причин самого арешту, як теж не ставлячи Бродія під суд. Д-р Фенцик був кимось своєчасно повідомлений про арешт Бродія, і йому вдалося втекти на Угорщину. Прага запропонувала уряд прем'єра о. А. Волошину, що він прийняв і склав телефонічно присягу, бо з уваги на витворену ситуацію не можна було перевести цього акту в Празі.

Арешт Бродія був несподіваним і дошкульним ударом по угорсько-польських плянах. Для їх концепції не могло нічого гіршого статися. В телеграмі з 29 жовтня 1938 р. до амбасадора у Варшаві міністер Каня інформує, що: "Польський амбасадор сьогодні знову дорікав нам, що ми зразу не вимагали територіального приєднання Карпатської України до Угорщини. Я знову вияснив йому, що базуючись на Мюнхенських протоколах, додаткові постанови яких згадують тільки про угорську і польську національні меншості, ми не могли в цій формі піднести наших домагань, тому обмежились до того, щоб для Карпатської України вимагати права на самовизначення, згл. плебісциту. Ми сподівались, що в самій Карпатській Україні настануть заворушення, які спонукають місцеве населення

---

5. Там же.

звернутися за міжнародною поміччю. Цього пляну в наслідок арешту Бродія не повелося здійснити. В міжчасі було прийняте наше звернення в справі арбітражного рішення і тому ж зрозуміло, що до закінчення цих переговорів, не було можна підприйняти більше саботажних акцій”.⁶

Ми використали тільки малу частину офіційних документів міністерства закордонних справ Угорщини, а їх є далеко більше, які ясно стверджують, що угорських і польських терористів на територію Карпатської України висилали уряди даних держав. В той сам час вони інформували світ, що українське населення бунтується збройно проти свого уряду, що на Карпатській Україні неспокій і таке інше. Такі й подібні інсинуації, включно з тим, що у своїх нотах, передаваних у Празі амбасадорам окремих держав, представляли вони уряд през. о. А. Волошина, як ... більшовицький, поширювали польські й угорські чинники тільки з тією метою, щоб знищити і той малий зародок української державної волі. Їм видатно допомагали місцеві мадярони, між ними й деякі провідні діячі з-поміж греко-католицького кліру, які безсовісно продавали право і волю свого народу та пхали його в нове угорське ярмо. Польща висилала своїх переодягнених офіцерів, які кидали бомби в наші шкільні будинки, підмінювали мости, вбивали мирне населення та організували різні ”заворуження”.

Угорщина, програвши із справою Бродія, поставила все на карту Віденського арбітражу, що ним віддано їй головне місто країни Ужгород, як теж два інші найважливіші торговельні та залізнодорожні центри — Мукачів і Берегово. Диктатори арбітражного рішення сподівались разом з угорцями, що решта Карпатської України не видержить територіяльного роз’єднання й головно комунікаційної відірваности і сама скапітулює. Як показало життя, очікуване заломання не приходило і, напевно, ніколи б за нормальних умов не прийшло. Та в політичну гру включилися два агресивні чинники, Німеччина Гітлера і СРСР Сталіна, які домовились між собою коштом українських державних інтересів.

ПОНОВНА ОКУПАЦІЯ

На знов окуповану територію Карпатської України повернулися в 1938-1939 роках разом з угорцями і їх старі методи мадяризації й терору. Вони нічого не навчилися і нічого

6. Там же, стор. 876.

88 не забули. У великих святкуваннях їх березневої "перемоги" вражала активна участь певного числа провідних достойників греко-католицької дієцезії. Були це залишки старої доби, сірої минувшини з деякими новоспеченими ренегатами. Д-р Фенцик у своїм інтерв'ю в Ужгороді виразно заявив, що це є вислід "нашої двадцятилітньої праці". Від цієї окупації Мадярщина багато дечого сподівалася, алеж, не зважаючи на великий крик і шум, Угорщина зразу відчула, що це не той край, який вона залишила перед двадцяти роками. Цим пояснюється той факт, що Угорщина тримала Карпатську Україну повних п'ять місяців — від березня до липня 1939 р. — під військовою окупацією, не відважившись встановити цивільну адміністрацію. Було це теж наслідком тієї "великої приязні", яку, згідно з угорською пропагандою, "виявляв до них народ". Цих п'ять місяців військової окупації використала Угорщина для стероризування населення та частинного винищення свідомого українського елементу. Документи чехословацького міністерства закордонних справ, видані у Вашингтоні 1943 р., подають, що за добу військової окупації краю було знищено около п'ять тисяч осіб.⁷ Цитований звіт подає, що тільки в однім національно свідомім місті, Великім Бичкові було вбито або повішено 27 осіб, головно учителів і побито яких 130 інших. А кілька тисяч осіб з Карпатської України було відправлено до концентраційних таборів в Ніредьгазі, Варюлапоші, Гарані та інших місцевостях.

Цивільна адміністрація була встановлена офіційним документом ч. 6200-1939 М. Е. У її проводі поставив Горті свого комісара Жігмонда Перенія. Першим і основним завданням комісара було знищити українське шкільництво. Як вже було сказано, військова окупація винищила частину свідомого елементу, застрашила решту, а цивільна адміністрація зразу повикидала зі служби свідомих українців-русинів, залишивши тільки своїх мадяронів, кацапів та ін. Наші вчителі, які здебільшого походили із сіл, опинилися знову без праці й хліба. Їхнє розпачливе становище стане ще більш зрозумілим, коли додати, що їх дальша доля залежала від донощиків та всякого роду шумовиння. Угорська адміністрація й жандармерія радо використовувала ніким неперевірювані доноси, на основі яких запроторювано українців до в'язниць і концтаборів.

Головним дорадником комісара став місцевий греко-кат.

---

7. Czechoslovakia Fights Back — A Document of the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs, Publ. by American Council of Public Affairs, Washington, D. C., 1943, p. 170-171.

канонік о. Олександр Ільницький. Як це виявилось пізніше, за радянської окупації краю, він був зв'язковим між угорським консулом у Братиславі та Автономним Земледільським Союзом, партією Куртяка, для якої привозив від консула гроші. Якщо взяти до уваги, що угорська адміністрація з самого початку позвільнювала понад тисячу наших учителів із служби, то можна собі приблизно уявити, по якій лінії йшла дорадча праця о. каноніка. Крім позбавлення праці вчителів зредуковано наше шкільництво — середні й горожанські школи — більше як на половину. Все це чинили ті ж самі провідні угорські чинники, які обіцяли русинам автономію і право на національний розвиток.

В краю запанував необмежений терор. Будь-які поняття права й закону втратили свій зміст і глузд. Вистачило вказати пальцем, що хтось є "україн" — українець і справа кінчалася не тільки арештом, але дуже часто й засудом.

При Шкільному Рефераті створено п'ятичленну "провірну" комісію, до якої кожен міг писати, навіть анонімно, доноси на вчителів. Доказів не треба було й подавати. Учителі, якщо хотіли далі вчити, мусіли перед цією комісією "виправдуватися". Доноси могли стосуватися діяльності обвинуваченого протягом цілих двадцяти років, тобто за весь час перебування краю в складі Чехословацької Республіки. Вчителі мусіли виправдуватися навіть з того, що в чехословацький період вчили з одобрених урядом підручників, в яких стверджувалося, що русини були поневолені угорцями та, що "тепер (тобто в ЧСР) краще живеться, як за угорської ери". Невиправдання визначало втрату праці. Так було в одному із багатьох прикладів, у справі з учителькою М. із Рахівщини, що її комісія не виправдала. Такий "вирок" був трагедією не тільки для неї, але і для всієї родини: без батька, із хворою матір'ю і трьома нелітніми дітьми. Апеляція вчительки до голови Шкільного Реферату не допомогла: їй відповіли, що українців не виправдують. Щойно інтервенція єпископа Стойки, до якого звернулася за поміччю вчителька, і в Шкільному Рефераті і в Будапешті дала позитивний вислід.

Зрозуміло, що така поведінка угорських окупантів і їх поплічників викликала оправданий опір в краю, що й привело 1942 року до нових масових арештів серед свідомої інтелігенції, студентства і робітництва. В'язниці були переповнені до тієї міри, що уряд мусів тримати в'язнів у шкільних будинках. Переслухування в'язнів відбувалося із важким катуванням. Побитих в'язнів кидали на камінну долівку в тюремних льохах і так залишали. Бувало й так, що ув'язненому зв'язували руки

90 позаду й били головою чи обличчям до муру доти, доки кров його не залляла. Побитого залишали із зв'язаними руками в льоху і він цілу ніч душився у власній крові. До однієї камери вкидали разом і чоловіків і жінок. Коли жінки виходили до прибиральні, то їх супроводжав завжди і стояв коло них угорський вояк із рушницею в руках, зневажаючи їх непристойними словами. Ув'язнені мусіли спати вночі на голій підлозі, вдень мусіли сидіти попід стінами із закладеними взад руками, дивитися в одну точку й не рухатися. Мимо них проходили вартівці : хто ворухнувся, били його прикладом рушниці чи канчуком. Інколи катували в'язнів в середньовічний просто спосіб: прив'язували на колеса, натягали сугубо й били по стопах гумовими палицями. Катували так не тільки чоловіків, але й жінок і дівчат, і старших осіб — адвокатів, пенсійних учителів, громадських діячів. Єпископ Стойка, який спочатку виявляв деякі симпатії до угорського режиму, дізнавшись про ці тортури, інтервеніював особисто, щоб "наших людей невинних так не били в тюрмах", але йому відповіли, що "якщо не перестане інтервеніювати, то буде місце в тюрмі і для нього". Відбувалися такі тортури в державі Корони св. Стефана 1942 року, в місяцях вересні, жовтні й листопаді, в будинку Торговельної Школи в Ужгороді, що її перемінено на в'язницю. Треба було аж інтервенції з-закордону, в тому й наших хорватських приятелів, щоб справою зайнявся тодішній шеф угорського генерального штабу ген. Сомбатгелій, який поїхав до Ужгороду і пробував розглянути справу. Для замилення очей закордонній opinii угорський уряд вислав був для розсліду цього роду порушень людяности й законности, окрему комісію на окуповану територію Карпатської України. Комісія ствердила численні факти нелюдської поведінки із в'язнями.

У зв'язку з цим треба занотувати також тверезий голос угорського журналіста Сабо Золтана, який ще 1939 року перестерігав свій уряд і народ проти денационалізаційних і репресивних практик у відношенні до українців-русинів, стверджуючи, що угорці є сусідами великого й сильного українського народу і що від нього їм не втекти. Тому, угорці повинні вести таку політику, щоб здобути собі приязнь українців, а не робити їх собі ворогами.

В період від 1918 до 1944 історія поставила два рази угорців до публічного звіту, під час якого вони мусіли признатися, що вони мали у своєму посіданні чужонаціональні території і що були примушені їх віддати. Навіть така трагедія, як її зазнала

Угорщина 1956 року, під час угорського повстання і після нього, не показує, що угорці чогось навчилися з історії. В сьогоденнішому міжнародно-політичному світі прийнята засада про право народів на самовизначення. Ця засада однаковою мірою стосується до угорського, як і до українського народів. Якщо угорці покликаються на неї в користь свого народу, то повинні її респектувати й у відношенні до українського й інших народів. Тільки на такій основі можна прийти до якогось порозуміння між народами та до встановлення добросусідських взаємин між ними. Тяжко тому зрозуміти ставлення угорських емігрантів, наприклад у листопаді 1956 року, які під час своєї великої протибільшовицької маніфестації в Медісон Сквер Гарден у Нью-Йорку демонстрували в цьому ж будинку виконану ними карту Угорщини, на якій Карпатська Україна — тобто сьогоденішне Закарпаття в складі УРСР й сумежні території — була включена в угорську державну територію. На цю маніфестацію були запрошені різні національні групи, між ними й українські, алеж ніхто не запротестував проти невинуватених угорських посягань. Єдиний тільки Карпатський Союз у США запротестував окремим листом до організаторів маніфестації і не взяв у ній участі.

Агресивний ревізіонізм угорців не обмежився виставленням цієї карти "великої Угорщини". Вони виявляють і далі жваву політичну активність у цьому напрямку. 1966 року було створене в Чикаго Угорсько-Польське Товариство для політичної співпраці, плекання дружніх взаємин між молоддю обох національних груп у США, організаціями ветеранів тощо. Головною ціллю Товариства змагатися за спільний угорсько-польський кордон. Не треба підкреслювати, що цей спільний кордон можливий тільки коштом Карпатської України. Членами названого товариства і з угорського і з польського боку є видатні колишні дипломати, військові та культурні діячі, багато із яких брали активну участь в 1938-1939 роках в акціях обох держав проти Карпатської України і мають в цьому відношенні вже певний досвід. Як інформувала угорська преса в січні 1966 р., у бенкеті, влаштованому цим товариством, брали участь й українці, алеж назв українських організацій і прізвищ українських представників не подано. Польські ветерани в США зголосили 1968 року повну підтримку для товариства і зайняли "одностійдне й рішуче становище у справі спільних польсько-угорських кордонів". Як виходить із звідомлень товариства, воно поширює свою діяльність також на інші держави, виступає

92 публічно і передає політичні меморіяли й інформаційний матеріал відповідним чинникам в окремих державах.

Із поданого огляду можна приблизно зорієнтуватися про зміст і засяг угорсько-польських акцій. Крім своїх "історичних" претенсій на територію Карпатської України, угорці пропагують одночасно й політичну концепцію Дунайської Федерації, що в ній Карпатська Україна (ясна річ, в складі угорської держави), мала б відігравати — з уваги на її важливе стратегічне положення — визначну роль. Цього теж не можна легковажити. Стосовні українські політичні й наукові установи мусять випрацювати для проблеми Карпатської України українську історичну, правну й політичну інтерпретацію з нашою аргументацією і в нашу користь. Якщо цього не зробимо ми, то зроблять це за нас і проти нас інші.

Останнім часом угорська преса часто підкреслює державну ідею Свято-Стефанової корони, як символу єдності в Центральній Європі. Стосовну тезу аргументують фактом тисячолітнього існування держави св. Стефана, як заборолу на Карпатах проти "варварів із Сходу". Звичайно, це штучно сфабрикована теза, без історичної основи й виправдання. Заборолом на Карпатах проти наїздів зі Сходу на Європу була не Угорщина чи корона св. Стефана, бо й самі угорці прибули звідси в Середню Європу через Карпати. Була цим заборолом Русь-Україна, яка сама переносила весь тягар боротьби з наїздниками.

Як уже сказано, не можна легковажити деяких угорських політичних концепцій, бо вони можуть бути у певний час використані проти нас. Угорщина не може рахувати на жодну підтримку чи й симпатію до себе чи своїх концепцій серед населення Карпатської України. Вона не має і не може мати жодної основи для себе і для своїх претенсій в історії чи в міжнародному праві, бо Карпатська Україна ніколи не була інтегральною частиною угорської державної території, як також не була такою частиною Чехо-Словаччини. Цей важливий правно-політичний аргумент доводить наявність відмінного національного та історичного характеру цієї території — так, що її посідання чужими державами, навіть протягом багатьох сторіч, не створювало для них правного титулу на власність, а було тільки звичайною окупацією. В історії записані подібні випадки. Так, наприклад, Албанія належала до Туреччини від 14 до 20 сторіччя, аж поки не стала незалежною. Фінляндія

належала до Швеції від 1154 до 1809 року, коли опинилася під окупацією Росії. 93

Правнополітичний розвиток Карпатської України між двома світовими війнами заслуговує на особливу увагу. Поминаючи той факт, що населення цього краю легітимним способом, на Всенароднім Конгресі в Хусті 21 січня 1919 року в присутності представника угорського уряду висловило свою волю належати до Української Народної Республіки, край приєднано до Чехо-Словаччини, чим створено нову правну ситуацію. Карпатська Україна, як автономна частина Чехо-Словаччини, мала конституційну й міжнародну гарантію своїх прав. Тому й правнополітичний її розвиток в чехословацький період з федеративним статусом включно має всі ознаки конституційності. В днях 14 і 15 березня 1939 року був установлений на Карпатській Україні волею її Сойму, як представництва народу, суверенний його речник, що ним став перший Президент Карпато-Української Республіки о. монс. Августин Волошин із покликаним ним до дії урядом.

Угорські претенсії на Карпатську Україну не мають ні історичних, ні тим менше правних підстав. Ми вже вказали на те, що й довговікова окупація національно й культурно чужих територій не створює правного титулу на них. Значення проголошення незалежності в тому, що воно, хоч і не має міжнародного визнання, становить суверенний вияв волі населення, згідно із засадою права на самовизначення. Господарем Карпатської України є український народ, який був віками поневолений, але, раз здобувши своє природне і Богом йому дане право, не хоче мати над собою більше опікунів і буде це своє право боронити проти кожного окупанта. Український народ має рівне право із всіми пануючими нині вільними народами світу на своє незалежне державне життя і не хоче творити винятку із цієї засади. Карпатська Україна творить інтегральну частину української державної території і як така належить до української суверенної і соборної держави.

НАКЛЕП, ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИКИ

ПРО НОВУ ХВИЛЮ АТАК МОСКВИ НА УКРАЇНСЬКИЙ
ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ

Мирослав Прокоп

I

Однією з найбільш характеристичних прикмет панування Москви над іншими народами є, як відомо, фальшування їхнього історичного минулого. Аналізуючи філософію тоталітарної диктатури, Джордж Орвелл писав колись, що той, хто контролює минуле, має також повну контролю над майбутнім. Цю правду прекрасно розуміють у Москві і тому маніпулювання історією підбитих народів завжди служить актуальним вимогам політики імперії.

Таких операцій зазнає також історія українського народу. Свідченням цього є тривала пропагандивна кампанія, що ведеться в Радянському Союзі з метою компромітувати український визвольний рух. Останнім часом зокрема сильно нападають там на один з недавніх етапів цього руху, а саме на боротьбу ОУН й УПА під час 2 світової війни.

Це не значить, що таких намагань не було досі. Це також не значить, що сучасна посилена кампанія наклепів обмежується тільки до організованого націоналістичного руху воєнного періоду. Такою зброєю воювала Москва проти України з часу, як у колах козацької старшини появилася перша опозиція проти московського порушення постанов Переяславського договору, значить, проти втручання московських царів у внутрішні справи України. Тих, хто проти цього заперечував, Москва обвинувачувала в агентурному вислугуванні чужим силам, чи просто у діянні на шкоду українського народу. Таким чином, як відомо, у "зрадники" українського народу попали Виговський, Дорошенко, Мазепа та їхні співробітники.

Більшовицька Москва всеціло присвоїла собі цей принцип

політики царату у відношенні до України. Сучасна радянська історіографія також ділить минуле і сучасне України за єдиним критерієм: усе добре і шляхетне в історії українського народу є те, що пов'язане з Москвою, а погане і зрадницьке те, що спрямоване проти Москви. Таким чином визвольні змагання України 1917-20 років, Українська Народна Республіка, Центральна Рада, Директорія, їхні провідні постаті — усе це чорна пляма в житті нашої нації, а накинена українському народові зброєю та підступом більшовицька диктатура — це його найбільше досягнення і щастя. Грушевський, Винниченко, Петлюра — це "агенти імперіалістичних сил" і "торговці українськими інтересами", а привезені на Україну у вигляді т. зв. Народного секретаріату Є. Бош, В. Затонський, Ф. Сергєєв (Артем), М. Скрипник — це автентичні "виразники волі українського народу". (Правда, декого з тих людей згодом проголосили "ворогами народу", наприклад, Затонського і Скрипника). В такій настанові інтерес українського народу, те, що йому на користь, як і те, що йому на шкоду, визначувати може не він сам, але його московські наставники.

З цього погляду ясно, що організований націоналістичний рух під час другої світової війни — це, за офіційною інтерпретацією в СРСР — не визвольний рух народу, що боровся за державну самостійність, але "чужа агентура". На свій рахунок цей рух може записати не службу своєму народові, але, навпаки, "злочини" супроти нього.

В одній статті неможливо зробити перегляд хоч би частини наклепів й обвинувачень, що появилися останніми місяцями в періодичній радянській пресі, в говстих, ніби наукових журналах, в десятках брошур та книжок, друкованих в офіційних видавництвах "Дніпро", "Молодь", "Радянський письменник", "Наукова думка", і навіть під фірмою Академії Наук УРСР.

Тільки для ілюстрації цієї повені можна назвати деякі приклади.

Впродовж вересня і жовтня друкувалася в газеті *Молодь України* "документальна повість" п. н. "Троянський кінь" І. Кочана. Тема опусу Кочана — здогадні злочини націоналістичного руху та Української Католицької Церкви супроти українського народу. "Документальність" книжки спирається на обильно цитованих "зізнаннях" колишніх членів ОУН і УПА, які, мовляв, усвідомивши своє минуле, хочуть своїми розповідями направити вчинене "зло". Не від речі буде додати, що "зізнання" тих людей складені в час, коли вони перебували

96 під слідством, отже в руках кваліфікованих у своєму ділі органів КГБ. Ось один з них, Петро Угера "розповідає":

"Коли радянські війська зайняли Карпати, ми, забившись у гірські кутки Сколівського і колишнього Славського районів, ночами налітали на найближчі села, тероризували населення, грабували харчові продукти, а згодом пиячили і чекали приходу... американців. Особливо аморально розпусно поводитися старшини. Не проходив день без розгулу, пияцтва, диких оргій, убивств. Почали поширюватись венеричні хвороби. Відомо, що й сам "головнокомандуючий" УПА Чупринка (кличка Романа Шухевича) лікувався від хвороби, яку в народі колись називали "поганою"... Вбивства, катування, моральне падіння, звір'ячий жах перед карою народною, приреченість і намагання будь-якою ціною відстрочити свою неминучу загибель — ось чим жили насправді упівські зграї".

Ту саму розповідь того ж Угери надрукував Т. Мигаль у своїй книжці *З-під ганебного стовпа* (Київ: "Дніпро", 1974). Правда, там у першому цитованому вище реченні після слів "тероризували населення", Угера каже, що упівці також "вбивали сільських активістів, знищували цілі сім'ї", а тоді щойно "грабували харчові продукти", у Кочана ж "сільські активісти і цілі сім'ї" залишилися при житті. Виходить, що навіть під бистрим оком слідчих КГБ та радянських цензорів трапляються прорахунки.

Характеризуючи УПА, Мигаль не щадить фарб. Він пише:

"УПА... Історія України не знає більш ненависного, осоружного, антинародного, нікому не потрібного творіння. Вона постала волею німецьких фашистів, що вже самі погибали, з наказу купки націоналістичних фанатиків, просто безумців у політичній та військовій справах... Важко уявити сьогодні, якого великого лиха завдала українському народові ця проклята улівщина, скільки тисяч невинних замордувала, скільки спалила дощенту квітучих сіл, скільки людського, потом запрацьованого, майна загарбала".

В ілюстрованому тижневику *Україна* друкувалася з вересня 1974 року інша "документальна повість" п. н. "Святенник з абвергрупи 209" В. Давиденка. Це мали б бути також "документи" про українських діячів періоду визвольних змагань 1917-20 років, яких частина знайшлась на еміграції. Про них автор пише:

"На той час там отаборилося чимало націоналістичних ватажків. Знайшли собі притулок сотні петлюрівських

погромників, гетьманських шибайголів, ватажків бандитських зграй часів громадянської війни. Вигнані за межі батьківщини, буржуазні націоналісти вершили далі свої кайнові справи. Гарячково шукали нових хазяїв поміж реакційних кіл Заходу, які не приховуючи своїх планів повалити радянський лад, готувалися до нової інтервенції проти СРСР". А про ОУН автор пише: "Організація українських націоналістів, ватажки якої від часу заснування перебувають на службі імперіялістичних розвідок".

Статті про ОУН і УПА друкуються часто в таких газетах, як *Радянська Україна*, *Літературна Україна*, *Робітничка газета*, але особливо в них спеціалізуються *Вісті з України*, що призначені для поширення між українцями за кордоном і які, що доволі інтересно, не поширюються взагалі на самій Україні. Напасті на організований націоналістичний рух, на його діячів, викривання їхніх "злочинів" — це невідлучний асортимент кожного числа *Вістей*. На їх сторінках кожночасно можна знайти різні "свідчення" чи то "очевидців" лиходіянь "українських буржуазних націоналістів", чи то "зізнання" таких осіб, як згаданий вище Угера.

Вістей з України, що виходять щотижнево, появилася до вересня 1974 року 840 чисел. Поскілки в них протинаціоналістична тематика займає найбільше місця, то можна уявити, скільки томів паперу списано у тій газеті для того, щоб знеславлювати український визвольний рух. До того ж, це, як сказано, тільки одна позиція у багатоособовому хорі дезінформації та наклепів. А бувають ще й присвячені тій самій темі радієві та телевізійні пересилання та фільми. За інформаціями газети *Молодь України* від 11 вересня 1974 року, "в 1973-74 роках на екрани вийшов кінотриптих "Троянський кінь", "Упирі" та "Останні сторінки". Він повідає на документальному матеріалі про ворожу антинародну діяльність уніятської церкви та українських буржуазних націоналістів".

Особливе місце в пропаганді Москви проти українського визвольного руху мають взаємини українського народу з його сусідами та меншостями України. ОУН і УПА, подібно як колись Армію УНР Москва намагається представити як людино-ненависників і погромників інших народів. Співвідповідальними за гітлерівські злочини над євреями московські пропагандисти називають українських націоналістів. Вину за знищення групи польських професорів у Львові в липні 1941 року, вони записують також на рахунок легіону "Нахтігаль", а варшавське

98 повстання в 1944 році ніби також придушувала українська дивізія "Галичина". Що ці брехні документально заперечили чужинецькі дослідники, — це, звичайно, наклепників не турбує.

II

Яка причина такої посиленої московської пропаганди проти українського визвольного руху? Причин є декілька.

Насамперед справа в тому, що націоналізм, в розумінні прагнення народу жити своїм власним життям, є живою і непереможною силою на Україні. У згаданій збірці Мигаль пише, що це тільки "окремі прояви націоналізму, які ще інколи зустрічаються в нашому житті". Але це заявлена імперська пісня, яку від сторіч співають керівники імперії, і що її підспівують за ними їхні поплентачі на Україні, зокрема в під-більшовицькому періоді.

Якщо б справді так було, якщо б у дійсності йшлося тільки про відірвані окремі явища, то для чого було б піднімати проти них такий вереск? Для чого мобілізувати тисячі агітаторів (секретар ЦК КП України В. Маланчук поінформував на зборах ідеологічних працівників у Києві 4 жовтня 1974, що в самій тільки системі партійної освіти на Україні є аж 150 тисяч таких дармоїдів!), чому день-у-день писати про це на сторінках преси, чому публікувати багатотиражні брошури, книжки і ніби наукові студії про небезпеку українського націоналізму, чому гриміти на мітингах проти такого нікчемного ворога? Мигаль пише, що це тільки "бур'ян пережитків капіталізму у свідомості окремих людей, хуліганство, або симптоми душевної хвороби" та нахваляється, що "бур'ян виполемо, хуліганство знешкодимо, хворобу виликуємо".

Але це надто спрощена діагноза і така ж рецепта. Тим, хто прагнення українського народу звільнитися від опіки Москви називають пережитком і бур'яном, пора б пригадати, що такою "недугою" "хворіють" десятки народів СРСР та, що, взагалі, це універсальне явище. Щождо "виполення" і "знешкодження", то такі погрози мають посмак 1930-их років. Біда тільки в тому, що так же само тоді вигукували Затонські, Хвилі чи Любченки ("Вогонь по націоналістичній контрреволюції!" — писав тоді Панас Любченко), але їхнє вислужництво не врятувало їх від загибелі.

Є ще інша причина посиленних атак на український націоналістичний рух у періоді другої світової війни, зокрема намагань Москви показати його учасників, як ворогів свого та інших

народів. Відомо, що на рахунку комуністичної диктатури в СРСР є мільйони людських жертв та знищення цілих народів. Документи про ці злочини відомі усьому світові. Частину куртини над ними розкрили зрештою самі вожді КПРС на 20 з'їзді своєї партії в 1956 році. Ясно, що це підірвало репутацію КПРС навіть в очах залишків ідейних комуністів чи їхніх приятелів, які до того часу не бачили справжнього обличчя тієї тоталітарної диктатури. Але справа в тому, що сила КПРС у світі спирається не на моральній, але на грубій фізичній силі чи насильстві, отже у повній відмінності від того, як це є з кожним визвольним рухом поневоленого народу. Головним елементом сили ОУН і УПА, як зрештою й інших українських політичних формацій, не були самі тільки їхні організовані кадри, бо в порівнянні з силами ворога, вони завжди були малі, але якраз їхня політична платформа, моральні принципи, якими ті формації керувалися. Нічого дивного, що саме в ці основні сили націоналістичного руху найміцніше вдаряють вороги самостійности України. Вони хочуть викликати враження у світі, що, мовляв, не самі тільки більшовики були спричинниками злочинів над народами, що, якщо йдеться про події на українських землях під час другої світової війни, то не тільки відділи НКВД чи організовані ними партизани знущалися над населенням, але, що не краще поводитися вояки УПА, мовляв, у кінцевому ефекті немає різниці між більшовизмом і українським націоналізмом.

Інтересний деталь: за десятиріччя погромницької кампанії проти українського визвольного руху, більшовицькі пропагандисти старанно оминають згадки про основоположні документи того руху. У їхніх опусах читач ніколи не знайде полеміки, наприклад, з Універсалами Української Центральної Ради, з Програмою УПА чи Платформою УГВР. Про Постанови III Надзвичайного Великого Збору ОУН в 1943 році, в яких проведено ревізію деяких нетипових для українського визвольного руху елементів з довоєнних програм ОУН, більшовицька пропаганда також відмовчується. Це зрозуміле, бо їм зовсім неможливо познайомити читача з тим, що в тих документах записані, як мета боротьби цього руху, елементарні демократичні свободи людини та цілих націй. Тоді важко було б Москві поборювати цей рух, як ворожий українському та іншим народам. (Зрештою, те саме роблять московські пропагандисти з писаннями діячів руху опору 60-их і 70-их років. Вони нападають на Мороза, Караванського чи Чорновола, але з їхніми писаннями вони читачам не дозволяють познайомитися).

Таке спрямування сучасної політики Москви зрозуміле з таких міркувань: Як свідчать документи самвидавної літератури, учасники руху опору другої половини 60-их і початку 70-их років, отже постаті типу Дзюби, Чорновола, Мороза, Світличного чи Сверстюка, не засуджували пройдених етапів нашої історії, отже ані періоду Української Народної Республіки, ані дій організованого націоналізму. Як люди, що оформлювалися вже в умовах радянської дійсності, вони самі діяли з позицій офіційної ідеології марксизму, не виходили поза рамки обов'язуючих законів і прав, гарантованих конституцією, але рівночасно вони розглядали боротьбу їхніх попередників, як досвід і надбання народу у його безперервному прагненні до самостійності. Такої тягlosti в мисленні українських патріотів різних епох Москва дуже боїться, бо традиція, почуття історичної спільноти окремих поколінь, це те, що творить націю. Тому, логічно, намагаючися компромітувати ОУН чи УПА, Москва вдаряє рівночасно в носіїв народного опору наших днів. Щобільше, вона цим способом хоче випередити небезпеку, що наймолодше сьогодні на Україні покоління, саме почне досліджувати ближче і даліше минуле України, черпати з них надхнення для власної боротьби. В таких пошуках те покоління відкриє усю забріханість офіційної пропаганди наклепів на український визвольний рух і його діячів. А про такий клімат серед молоді Дзюба писав ще в 1965 році: "Все значніша частина міської молоді (є вона й у вузах, і в школах і на заводах) подається в моральні і духовні шукання, бо відчуває, що її в чомусь обдурили і щось святе від неї приховали". Як показали наступні роки, такі шукання молоді, породили імпазантний рух опору. Це відомо в Москві і тому теперішньою своєю кампанією знеславлювання українського визвольного руху вона хоче зупинити новий цикл цієї боротьби.

III

Вкінці, кампанія знеславлювання ОУН й УПА та українського визвольного руху в цілому є відповіддю Москви на активізацію української еміграції проти нової хвилі репресій, що їх провели органи КГБ на Україні від січня 1972 року починаючи. З того часу в країнах поселення еміграції відбулися сотні демонстрацій, появилися тисячі статей чи репортажів або вісток в пресі позакомуністичного світу; в обороні переслідуваних діячів української культури виступили десятки найвидатніших діячів науки і культури Заходу, серед них також письменники й науковці, відзначені нагородою Нобеля; світові організації типу Міжнародної Амнестії або міжнародного об'єднання

письменників і поетів (ПЕН-Клуб) взяли під свою опіку Мороза, Ніну Строкату, Юрія Шухевича й інших, або висилали в їхній справі петиції до керівних органів КПРС; те саме робили також деякі державні діячі західних країн. Значить, з приводу репресій на Україні прийшла від стороннього світу й української еміграції така відповідь, якої в Москві не могли сподіватися. До того ж для оборони репресованих українців та їхньої духовної культури змобілізувалися й найбільш несподівані для московських пляновиків сили.

З одного боку, це були сили згаданого вище культурного і наукового світу, з другого — люди, що їх політично можна визначити, як діячів ліберального і лівого напрямку, отже ті кола, серед яких впродовж десятиріч Москва мала найкращий успіх, кола, які найлегше падали жертвами її обманної пропаганди. Тепер ті люди виступили не як несвідомий інструмент політики Москви, але як сила, що звернулася проти неї. Для українців приєднання таких елементів для оборони українського народу тим цінніше, що нашого народу і його прагнень ті кола в більшості ніколи не спостерігали, не розуміли або й розуміти не хотіли.

Не менш важливим для українців, і дошкульним для Москви мусить бути те, що її останні репресії на Україні глибоко сколихнули українською молоддю на еміграції. Також до цієї проблеми, як і взагалі до проблеми всієї еміграції, московські пляновики підходили у свій час доволі спрощено. Згадати тільки стандартні виступи різних достойників УРСР за кордоном чи писання радянської преси про еміграцію у післявоєнному періоді. Вони ділили її за ними придуманою схемою на три групи: а) горстку т. зв. буржуазних націоналістів, які ось-ось зникнуть зі сцени, б) т. зв. прогресистів, себто збаламучених членів закордонних компартій, в) широку масу заробітчанської еміграції, поселенців, які чимшвидше хочуть розтопитись у горнилі чужих націй. Народжену за кордоном молодь, так же само, як людей молодшого віку, народжених на Україні, але вихованих за кордоном, вони зараховували до швидко засимільованих.

У всіх трьох розрахунках у Москві прорахувалися. "Буржуазні націоналісти" не зникли досі зі сцени, щобільше, притягнули до себе серйозну частину молодшого покоління. "Прогресисти" вегетують і виявляють усі елементи повного заникну, а широка заробітчанська маса, правда, асимілюється, але її частина далеко ще не відстала від активного українства. Ніхто

102 інший, але саме люди з цієї маси творять фінансову підставу для існування українських установ, на їх рахунок треба записати будову церков, і утримування шкіл українознавства, здвигнення фонду катедр українознавства в Гарвардському Університеті в США і подібне.

А молодь? У згаданій вже книжці Мигаль писав: "Ростуть нові покоління в еміграції, для яких саме поняття "український націоналізм" — привид, їм важко повірити у жахливі злочини "шановних" батьків своїх".

Проте такі сподівання московських пропагандистів не здійснюються. Молоде покоління у "злочини" батьків не повірило. Воно, правда, також не прийняло дечого з вірувань, що їх йому пропонували батьки. Але український націоналізм не став для молодих українських людей на еміграції привидом, бо вони його на свій лад прийняли, точніше так, як приймає сучасна модерна людина всякий націоналізм поневоленого народу: як національний і соціальний визвольний рух, що бореться проти чужого колоніялізму. Тому, нічого дивного, що активна частина народжених на еміграції молодих українців у цілому сприйняла не тільки такі основоположні документи нашої найновішої історії, як акти проголошення самостійності України в 1917 і 1918 роках або як п'ятак УПА чи УГВР, або знову, як писання людей типу Дзюби, Мороза, Чорновола, Караванського, Гориня, Сверстюка, Світличного, Калинця чи інших. Що більше, ця молодь відчула нитку єдності між своїми прагненнями і прагненнями сучасної молодої людини на українських землях. Тому, — хоч як це неприємне для погромників української культури, — саме молоді українські люди на еміграції, які ніколи України не бачили, станули в перших рядах протестуючих проти терору на Україні, вони вели голодові протести в обороні Валентина Мороза й інших діячів руху опору, вони часто з більшим успіхом, як старші, несуть у чужинецький світ правду про сучасне становище в Україні і мобілізують той світ для оборони українських патріотів. Це новий випуск двадцятирічних "українських буржуазних націоналістів". Про них московські агітатори відмовчуються. Звичайно, пришити їм "злочини" у відношенні до свого народу чи вислужництво чужим силам буде важче.

Додати ще треба таке: Не тільки з огляду на свій вік, але також завдяки їхнім філософським і політичним поглядам, ті молоді українські люди мають "довгий віддих". Своїм мисленням і своїми діями, своїм справедливим обуренням проти

національного, політичного і соціального поневолення українського народу, вони стоять у фарватері прагнень і дій мільйонів молоді сучасного світу, молоді різних країн комуністичного, зрештою також некомуністичного світу, яка готова боротися проти придушення прав людини і народів, де воно тільки проявляється. Стаючи у спільний фронт з такими людьми, українська молодь плекає здоровий і справжній інтернаціоналізм та тим самим відкриває перед собою ширші можливості оборони українських інтересів. Навіть найбільш рафінована акція знеславлювання українського визвольного руху з боку Москви не може зупинити цього органічного процесу.

Від Адміністрації

1. З вини поштового уряду листопадове число нашого журналу появилoся із спізненням. Просимо наших читачів вибачення.

2. Пані Н. Н. передала на пресовий фонд нашого журналу 200 (двісті) доларів. Широ дякуємо за шедрий дар.

ЩЕ ПРО АСИМІЛЯЦІЮ В МІСТАХ УРСР

Юрій Книш

З більшістю міркувань і висновків д-ра Мирослава Прокопа в його статті п.н. "Переміщення населення в СРСР і Україна", що була надрукована в *Сучасності*, ч. 6 за червень 1974, можна повністю погодитися. Треба проте ж, уточнити деякі моменти з його аргументації.

На стор. 72-73 сказано: "...динаміка росту числа росіян у містах тих областей така сильна, що вона негативно відбивається на відсотковому відношенні між українським і російським населенням тих областей узагалі, цебто не тільки в містах, але й з урахуванням мешканців сіл".

Інтенсивна урбанізація, спричинена постійним розвитком української економіки, супроводжається помітним впливом населення з сіл до міст. З кожним роком маліє питома вага сільського населення в статистиці людности окремих областей. До того селяни не завжди переїжджають до міст "своїї" області (це зрештою згадує побічно й сам Автор, на стор. 70), тому правильнішу оцінку динаміки росту міських поселень можна одержати на підставі аналізу не всеобласної статистики, як це робить п. Прокоп, але статистики власне міського населення. Отже для порівняння пропонуємо увазі читачів доповняльну таблицю:¹

Міське населення у відсотках

Області	українці		росіяни	
	1959	1970	1959	1970
Ворошиловградська	53,0	51,0	42,8	45,0
Дніпропетровська	71,5	69,3	22,0	25,2
Запорізька	61,9	60,2	32,1	34,6

1. Статистичні матеріали виготовлені на підставі видань: *Итоги Всесоюзной переписи населения, 1970 года*, тт. 1-5; *Народное Хозяйство СССР*

Одеська	44,0	47,5	35,8	35,5
Донецька	52,1	50,0	41,5	44,4
Харківська	60,7	59,8	32,0	34,2

1. Виявляється, що в п'ятьох областях український міський елемент зменшився, хоч не так сильно, як це могло б здаватися, беручи до уваги тільки всеобласну статистику. В Одеській області натомість український міський елемент скріпився (в самій Одесі від ок. 42% в 1959 р. до ок. 44% в 1970 р.)

2. Щодо областей Донбасу (Ворошиловградська, Донецька) треба завважити, що масовий колонізаційний потік в основному припинився з кінцем 1966 року, з чисто господарських причин.² Так, міське населення Донбасу між 1959 і 1967 роками збільшувалося щороку на ок. 132 000 одиниць (переважно росіяни); від 1967 до 1973 року (без урахування 1969) зростало на ок. 70 000 одиниць (переважно українці). І хоч пропорційна кількість міських українців знизилася в цілому, вона збільшилася в столицях обох областей: в Донецьку від 41% до 42%, у Ворошиловграді від 48% до 49%. Варто при тому зазначити, що впродовж 1969 року міське населення Донбасу навіть зменшилося на 236 000 (!) одиниць: у зв'язку з "модернізацією" шахт дуже багато гірників-українців були "перекиннені" на інші роботи, до інших областей. Ситуація в Донбасі абсолютно незадовільна, але тут ще далеко до "трагедії"...

3. У Запорізькій і Дніпропетровській областях пропорція міських українців знизилася майже виключно на рахунок російського припливу до обласних столиць (у Дніпропетровську впала від 59% до 56%, в Запоріжжі від 61% до 58%). У менших містах (напр. Бердянськ, Мелітополь) український елемент скріпився, а в Бердянську навіть зліквідували 1963 р. російську щоденну газету, замінивши її українською. Можна ствердити, що столиці Придніпров'я, а особливо Дніпропетровськ, стали останнім часом об'єктом спеціального опікування русифікаторів: згадати б тільки появу нової вечірньої газети в Дніпропетровську (*Днепр*

(річник); *Советская Этнография* (двомісячник); *Вестник статистики* (місячник).

2. Неминуче сповільнення темпів набору "зовнішньої робочої сили" для індустрії Донбасу ясно передбачив Ю. І. Пітюренко, працівник Ради дослідження виробничих сил Держплану УРСР. Пор. його "Типы городских поселений Донецкой области и перспективы их развития" у *География Населения в СССР — Основные проблемы*, Москва-Ленинград, 1964, стор. 168-182; його ж *Развиток міст і міське розселення в Українській РСР* (Київ, 1972).

106 *Вечерній сором'язливо промовчаний в українській радянській пресі), плян відкриття "всесоюзного" театру опери й балету в цім же місті (який обов'язково діятиме в російській мові й традиції), поява недільного додатку до російської обласної газети *Индустриальное Запорожье*, щоб заохочувати читачів до передплати і поступнево витіснити *Запорізьку Правду*.*

4. У самому Харкові відсоток українців дещо збільшився, від 48% до 49%. Але ж Харків велетенське місто, в ньому живе 62% міської людности області: питома вага менших міст Харківщини становила 1959 р. 41%, а 1970 р. тільки 38% міського населення області. Це й вияснює відносний спад українського проценту в цілій області.

Інше питання: чи статистика про "рідну мову" в усіх випадках розкриває нам стан свідомого українства на наших землях? Автор сам у цьому сумнівається (стор. 73). Хочеться тут передусім підкреслити, що 4 том всесоюзного перепису населення за 1970 рік включає теж дуже цікаві дані про "другу мову". Виявляється, що живуть на Україні півтора мільйона українців, які подали російську мову як "рідну" (цебто "першу"), але які "вільно володіють" своєю національною мовою... З другого боку, існує група українців (їх теж ок. півтора мільйона) за національністю, які не вміють говорити по-українськи — це переважно діти, які ще не покінчили школи... Слушно завважує п. Прокоп, що варто б конкретніше дослідити статус таких українців. Коли вийдуть друком останні томи перепису, з даними про мішані подружжя й міжпереписну міграцію, ми отримаємо цінний матеріал для ближчого вияснення цієї проблеми. Вже тепер можна ствердити, що вище згадані групи українців знаходяться переважно в областях, де "всесоюзні" міграційні явища діють з особливою інтенсивністю. То ж не будемо здивовані, що більшість цих українців, це недавні імігранти з інших республік СРСР, де, як зазначив п. Прокоп, русифікаційний тиск сильний і неблаганний.

Якщо ми вживатимемо критерій не "рідної", а радше "рідної або другої" мови, то ситуація українства в містах Донбасу теж виглядатиме дещо інакше. У Ворошиловградській області з 1 міль. 159 тис. міських українців тільки 843 тис. визнали українську мову як "рідну". Але з 315 тис. тих, які подали російську, більше ніж половина (бо аж 159 тис.) заявили, що вони теж вільно володіють українською! Із 2 міль. 137 тис. міських українців Донецької області 738 тис. подали російську мову як рідну, але й тут майже половина (347 тис.) признали, що вони вільно

володіють українською! Отже на 3 міль. 296 міських українців Донбасу, 547 тис. не вміють говорити по-українськи, переважно малі діти й школярі... а українську мову вчать усі школи Донбасу. Здається, що тут трагізм (дивовижна діалектика "першої" й "другої" мови) не так етнічний як політичний, безсумнівно спричинений ганебною історією русифікації на цих теренах. Етнічні "турботи" імперіялістичної Москви стануть ще очевидніші в Донбасі, коли завважимо на підставі нижчеподаної статистики великий розмір впливу українства на російських колоністів.

Ще раз цитуємо автора (стор. 79): "...Усі росіяни, від члена ЦК аж до робітника користуються своїми школами, пресою, театрами, словом усім, що потрібне для збереження їхнього національного характеру. Ніхто їх на Україні не українізує, ніхто не накидає їм української мови, культури, традиції, звичаїв тощо, значить вони можуть жити на українських землях як повноцінна російська спільнота".

А втім російська спільнота України сильно розплавлена й водяниста, особливо в містах. Це звучить несподівано, але це факт. Говорити про російський моноліт тут не доводиться. Радянські етнологи недавно опублікували ряд матеріалів, наприклад, у журналі *Советская Этнография*, які свідчать про повільну асиміляцію зайшлого російського елемента місцевим. Імперіялістична система не в силі стримати (ні навіть прикрити) цю асиміляцію, бо йдеться про явища природні. Цікаво, що мішані подружжя являються найпотужнішим засобом не (як це деколи думають) асиміляції місцевих росіянами, але якраз навпаки! Росіяни асимілюють (в розумінні "чистого доходу", а не "рівного обміну") в неросійських республіках тільки членів немісцевої національності. Очевидно мова тут про широкі й тихі процеси, які охоплюють мільйони людей. Існують теж "чисті" російські колонії, але вони в меншості.³ Розводнення російської спільноти можна буде простежити на підставі статистики про мішані подружжя, а покищо вже тепер на підставі поширення

3. Як приклад можна взяти хоч би й Харків. За "абстрактною" статистикою в 1970 там жило понад 600 000 українців і понад 500 000 росіян. Остання цифра однак сильно перебільшує число "істинно русских" в місті. Соціологічні дослідження (В. Курман, И. В. Лебединский — *Население большого социалистического города (Харьков)*, Москва, 1968) виявляють, що менше ніж половина харківських росіян живе в "чисто російських" родинних ситуаціях, де й можуть (при наявності охоти) плекати російську виключність і шовінізм. Певно з таких то середовищ походять славні "мамаші", про яких згадував Іван Дзюба (*Інтернаціоналізм чи русифікація?*, вид. Сучасність 1968, стор. 131).

108 місцевої (української) мови між представниками російської національності. Було б вершком абстракціонізму твердити, що "пересічна" російська особа в подружньому зв'язку з "місцевою" та володіючи місцевою мовою зв'язана тисячами ниток з національним життям даної республіканської спільноти, це особа, яку статистично легко рівняти до "пересічної" російської людини в першій ліпшій російській області РСФСР!

Пропонуємо читачам зіставлення, яке свідчить про поширення української мови між росіянами міських поселень УРСР:

Області	Кількість росіян (у тис.) ⁴	Володіють українською мовою (в тис.)
Ворошиловградська	1 022	293
Донецька	1 879	497
Харківська	669	208
Дніпропетровська	643	216
Запорізька	403	126
Сумська	102	35
Полтавська	101	36
Кіровоградська	81	29
Кримська	836	38
Миколаївська	144	42
Херсонська	135	47
Одеська	474	109
Чернігівська	62	22
Київська	90	33
Житомирська	81	30
Черкаська	74	28
Вінницька	77	30
Хмельницька	55	18
Чернівецька	47	19
Тернопільська	23	12
Рівенська	39	17
Волинська	36	16
Львівська	193	81
Івано-Франківська	44	20
Закарпатська	30	11
м. Київ	374	157

Тут не включено росіян, які крім російської володіють іншими мовами незалежно від української. Для порівняння подаємо цифри з 5 репрезентативних областей РСФСР:

4. Включаючи поважний відсоток малих дітей і школярів, які мову шойно вивчають чи вивчатимуть.

Області	Кількість росіян (у тис.)	Володіють неросійською мовою (в тис.)
Московська	10 023	63
Ленінградська	4 316	32
Волгоградська	1 411	10
Калінінградська	417	5
Ярославська	951	2

Національна інтеграція Української РСР, не дивлячись на всі заходи Москви та її вислужників, посунулась далеко, між іншим, далі аніж аналогічні процеси в других неросійських республіках.⁵ Це повинно послужити не як заохота до квієтизму, але як поштовх до завершення визвольної боротьби.

---

5. Процент російської "акультурації" в містах нац. союзних республік коливається від 1% (Казахстан) до 28% (Україна).

Виставка Ігоря Кордюка в Мюнхені

У червні-серпні 1974 відбулася в Мюнхені (галерея "Limited") виставка матеріальних образів (як називає ці твори сам автор) і графіки Ігоря Кордюка (нар. 1946). Гарно оформлена програмка виставки подає про мистця такі дати:

1965: Почав працювати на великоформатних полотнах у власному ательє.

1966: Навчання в ательє Григора Крука.

1968: Ігор Кордюк один з засновників групи "Музенберг 16". Того ж року виставка в "Домі зустрічей" (Haus der Begegnung) у Мюнхені.

1969: Студії в Chelsea School of Art у Лондоні. Тоді ж мистець почав працювати над матеріальними образами.

1970: Навчання у Мюнхенській академії мистецтв.

1971: Прийнятий до Міжнародного салюну вільного мистецтва в Парижі. (Salon International de l'Art Libre).

1972: Студійна подорож до США і Канади; праця в ательє Юрія Соловія.

1973: Нагорода й відзначення від названого вище Міжнародного салюну вільного мистецтва в Парижі.

Уся мюнхенська преса приділила виставці Кордюка багато уваги, зокрема обговоренню його малярської техніки.

"Кінське волосся, мотузки, петлі й прорізи в полотні — таке Кордюкове знаряддя праці, — пише в ч. від 24 липня *Абендцайтунг*. — Він клеїть ці матеріали на полотно, складає їх, перешихтовує, розтинає. Розтинає Кордюк зашиває потім грубими стібками".

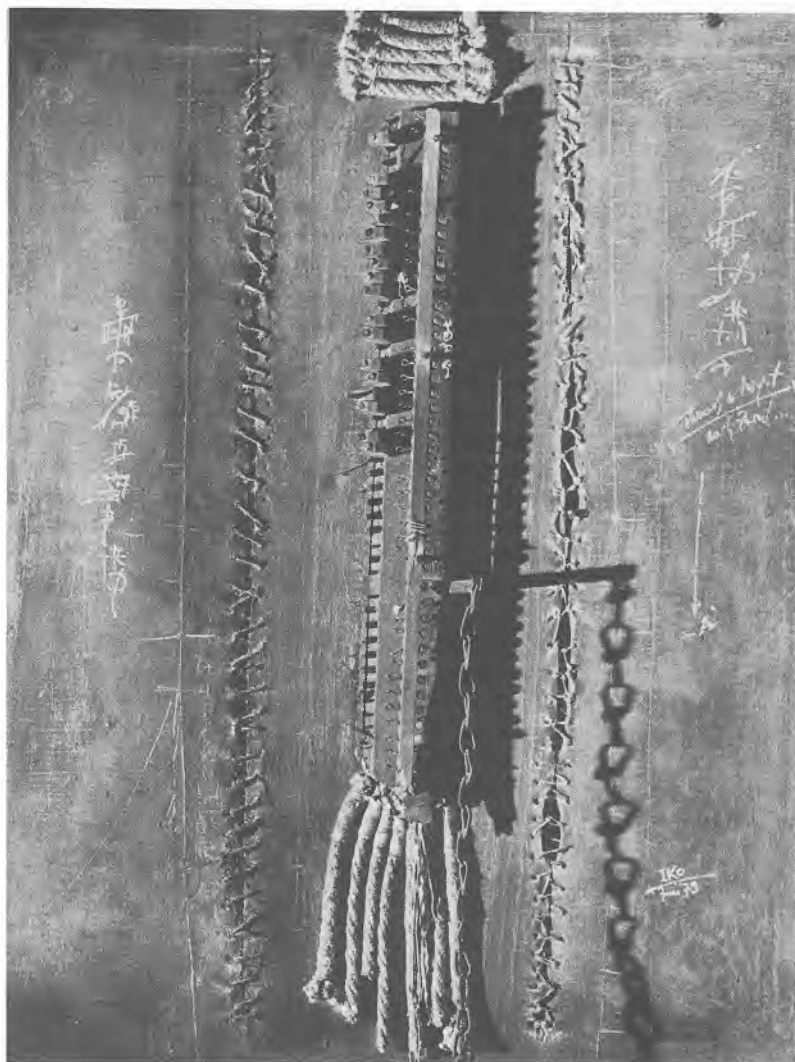
І далі докладно про техніку, чого ми вже цитувати не будемо, бо маємо свідчення першоджерельне: на наше прохання Ігор Кордюк дав хоч стисле, зате вельми змістовне пояснення, як він сам розуміє власне малювання, яке пояснення ми й друкуємо далі з репродукціями його творів з виставки.

Р. М.

ЯК Я МАЛЮЮ

Спонука, яка первісно викликає дію, втрачає в робочому процесі своє значення. Виривають інші площини свідомости, все логічне й

Виставка Ігоря Кордюка в Мюнхені

раціональне унедійснюється. У наш час є наявне все в нашій свідомості. Тим часом, як я "заходжуся" коло предметів, укладаю їх у структуру образу, я переживаю драматичні конфронтації, а також і досягаю гармонійних співзвучностей; заглиблююся в розвиток й еволюцію матерії, прискорюю процес їх вивершення. У цій співгрі або конфронтації матерії й духа розкриваються нові, несподівані форми вислову. Невідоме просвітлюється, дотепер не існуюче стає ясним.

112 Створення суб'єктивної, тепер наявної істини вимагає інтеграції й піднесення на один рівень мистця, інструменту й матеріалу. З цієї рівноправної синтези витворюються нові можливості, щоб подолати наявні вихідні пункти. У динамічному прагненні до руху, до акції, у нашому невольному прагненні до відкриття ми пізнаємо взаємопов'язання в природі. У її застиглій формі, виломаній з природного циклу, ми пізнаємо істини нашого становлення.

Речі, матерія, фарби — розкладені, перекриті, вистругані, розірвані, перешихтовані. Я розрізую полотно, зашнуровую розтин, інший — лишаю розчепірем.

При першому робочому прийомі я працюю фізично. На зміну автоматичному, медитативному, несвідомому процесові малювання приходить надсвідомий контроль.

Народження образу стає ритуалом. Банальні предмети, все схопне стає одночасно знаряддям і матеріалом. Прискорити постійну зміну матерії, перетопити її в її суперечностях, упорядкувати у відповідності простору й часу її хаотичний стан, переформувати, щоб вона застигла в її найяснішому вислові. Медитація й концентрація перед посталим, щоб з непорушності й спокою спроектувати на тому невідклично вичакловану формулу. Шрифт. Символічний вислів для подолання і розуміння матерії, в її природному, але й позначеному впливом людини циклі руху.

Я підношу творчу дію до ритуалу, посталий твір — до продукту, який залишає глядачеві все відкритим, викликає в нього поштовхи думки. Аналізувати це лишається справою критиків, для мене воно є справою закінченою.

Я малюю не на те, щоб постало зрозуміти чи знайти щось у готовому творі. Своїми картинами й об'єктами я ставлю нові вихідні пункти, висуваю нові питання.

Ігор Кордюк

З галицьких буднів і неділь

Іван Керницький, *БУДНІ І НЕДІЛЯ*. Новелі - гуморески - фейлетони (Нью-Йорк: ОУП "Слово", 1973), 174 стор.

Нову збірку Івана Керницького-Ікера, відомого еміграційного письменника-гумориста видано в мистецькому оформленні, з обкладинкою й ілюстраціями Едварда Козака-Ека. До збірки увійшли декілька довших новел та нарисів і яких 30 коротких фейлетонів, що їх теми взяті здебільшого з галицького життя і частинно з американсько-українського побуту. В біографічному нарисі про автора Остап Тарнавський слушно підкреслив, що для мистецького рівня творів письменника-фейлетоніста, як ним є Ікер, який часто пише на замовлення, може стати загрозливою рутинна. Авторіві здебільшого пощастило впоратися з цією небезпекою і в цілому збірка викликає позитивне враження. Поставивши на початок збірки сильно й добре написаний нарис про неділю львівського стрілочника Петра Канюки п. н. "Будні і неділя" та завершивши збірку гостроюпрантною новелою "Трагічна смерть пана Макса", що мала б бути закінченням виданої 1958 року повісти І. Керницького *Герой передмістя*, автор забезпечив себе рамками доброї літературної якості, в надії, що вони відвернуть увагу читача від деяких слабших речей всередині збірки. І читач прочитус книжку з інтересом і навіть відкладає її з почуттям жалю, що надто в ній мало сторінок.

У своїй збірці Ікер зумів відтворити життя "маленьких людей" старого українського Львова, схопити притаманну для цього колишнього світу атмосферу, що її давно вже немає, але яка живе у спогадах тих, що в ній росли. Разом з автором входимо частково в передміський світ Львова, зустрічаємо соковито-реалістичні постаті його мешканців, вживасмося в їх будні й неділі. Життєва філософія І. Керницького погідна, примирлива і толерантна. Він спостерігає життя сам в потоці цих буднів, виповнених працею, радощами і горем-смуток, пронизаних тихими сподіваннями і святковим недільним піднесенням.

Багато місця в авторових нарисах займає церковно-релігійне життя. І. Керницький зумів передати без патосу й зайвої деклямації глибоке прив'язання галицьких українців до своєї рідної церкви, яка протягом віків допомагала їм зберігати національне обличчя і традиції. Виявлялося це прив'язання в тісному співжитті проводу і членів парохії,

114 в ієрархічному розподілі обов'язків і функцій. Парафіяни почувалися вірними членами міцно згуртованої спільноти, що була кузницею громадського життя і подекуди нагадувала стародавні українські цехи і братства.

В деяких нарисах про дитячі роки ("З краю дитинства", "Субітка", "Коров'ячий пастух") автор відтворив вміло сільський побут, реально, без солодкавої сентиментальності, чого, однак, не можна сказати про деякі фейлетони з американсько-українською тематикою ("Кавун", "Бабуня з України"). Протеж, у фейлетонах з життя української громади в Америці бере перевагу Ікер-сатирик, який справедливо висміює еміграційну побутовщину, календарні суперечки, позірне й поверхове заікавлення молоді генераші українською культурою та проблематикою. Добре заторкує автор також соціальну тематику американської дійсності ("Стара газета", "Весна між руїнами"). Пробоє він своїх сил теж у психологічній новелі ("Привиди ходять за нами").

Повертаючися до української "старокрайової" тематики Ікерових писань, можна сказати, що книжка Керницького має також пізнавальну вартість. Хоч зібрані в ній твори — це тільки жанр малої прози, а не широке епічне полотно, вона широким і безтенденційно кидає жмут світла на суспільно-політичне, громадське й релігійне життя українців Східньої Галичини між двома світовими війнами. В нашій літературі саме на цьому відтинку велика прогалина: прози, яка віддзеркалювала б життя цієї західньо-української землі, зокрема життя й побут передміського селянсько-робітничого прошарку, в нас майже немає. Те, що створили в цій ділянці західньоукраїнські літератори після 1945 року в краю (І. Вільде, П. Козланюк, Р. Іваничук та інші), спотворене соціалістичними штампами й чорно-білими шабльонами. В цьому відношенні перед Ікером стояли б ще великі завдання.

Як уже згадано, автор завершує свою збірку новелею, що становить насправді кінець повісті *Герой передмістя* з 1958 року. Хоч у цій повісті Ікер використав був у деякій мірі мандрівні анекдотичні мотиви (прогнання котів, "соловейко", невдача під час рандеву — "рандки"), чим грішать, правда, й інші гумористи (чого їм критика так легко не прощає, бо завжди чекають свіжості й оригінальності), то в цілому повість автора вдала й цікава. Його герой Макс переконливий, він фасцинує читача своїм притаманним львівському "кіндерові" гумором, винахідливістю та безцеремонністю. Тому зустрітися знову, після довгих років розлуки, з цим симпатичним паном Максом було для читача справді милою подією, тим більше в такій типовій для Львова і його передмістя "обстановці". Любителі мовних раритетів знайдуть тут деякі коштовності — автор увів у мову героїв цілу жмінку картярських арготизмів старого Львова, досі ще мало відомих. Пуанта твору вдалася Ікеру надиво добре і хоч не хочемо зраджувати таємниці (хай читач сам прочитає), можемо тільки сподіватися, що отой чарівний пан Макс врятувався не тільки в цій новелі, але, що здивує він читача ще й дальшими пригодами й витівками.

Анна-Гая Горбач

ВАЛЕНТИН МОРОЗ ПРОДОВЖУЄ ГОЛОДІВКУ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). Згідно з найновішими вістками з СРСР Валентин Мороз продовжує голодівку, що він її почав ще 1 липня 1974 р. "Я фізично слабкий, але морально сильний", — таку відповідь дав Мороз своїм приятелям, які висловили своє стурбовання з приводу його одинадцятитижневої голодівки. Великою духовою підтримкою став для нього розголос у світі, що він його здобув своєю мужньою поставою.

Наспіли також інформації, що у зв'язку з проведеною у травні і червні 1974 р. голодівкою політичних в'язнів Пермського табору примусової праці, органи КГБ почали слідство проти учасників тієї самооборонної акції. Таким чином готують новий процес, м. ін. проти українського в'язня Макаренка.

"ВІТАЙ ДРУЗІВ, ЩО ТУРБУЮТЬСЯ ЗА МОЮ ДОЛЮ" — ПЕРЕДАЄ ЧЕРЕЗ РІДНИХ В. МОРОЗ.

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). — Згідно з вістками з України, тюремна адміністрація дозволила на початку вересня вислати Валентині Морозові листа до родини, в якому він м. ін. написав:

"Я живий, фізичних сил у мене немає, але духово тримаюся міцно. Іду під Божим знаменем, а Бог це могутність. Він нам допоможе подолати те зло, що як гора стоїть перед нами. Вітай друзів — близьких і далеких, що турбуються за мою долю. Валентин".

Стало теж відомо, що в Україні появилася вже 7-е число *Українського вісника*.

ЖИТТЯ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА СЕРЬОЗНО ЗАГРОЖЕНЕ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). — З України наспіла вістка, що Валентин Мороз, який ще 8 жовтня 1974 перебував у в'язниці у Владимірі, серйозно захворів на запалення жовчезного міхура. Лікарі ствердили, що у зв'язку з тримісячною голодівкою, ця недуга є серйозною загрозою для його життя.

Рівночасно органи КГБ посилили терор супроти дружини Мороза, Раїси. Від неї вимагають, щоб вона перестала турбуватися долею чоловіка; погрожують звільненням з праці і викиненням з квартири. Останньо "невідомі" напасники вибили вікна у її мешканні, при чому один камінь ударив її в голову.

З УКРАЇНИ ОДЕРЖАНО 7-8 ВИПУСК "УКРАЇНСЬКОГО ВІСНИКА"

Балтимор (УІС "Смолоскип"). — З багатьма труднощами тут одержано з України новий — 7-8 — випуск самвидавного журналу *Український вісник*. Видавництво "Смолоскип" готує окреме книжкове видання цього випуску, як також видання його англійською мовою.

Новий випуск *Українського вісника* подає багато документів і фактів про політику теперішнього московського політбюра на чолі з Л. Брежневим, спрямовану на духовне знищення українського народу в СРСР (етноцид). Статистичні дані і найновіші факти з 1973 і початку 1974 року вказують, в якому тяжкому положенні знайшовся наш народ на Україні і в цілому СРСР. Не зважаючи на це, редактори самвидавного *Українського вісника* заявляють: "Ніякі репресії, якими жорстокими вони не були б, не в силі зламати дух Свободи!"

Щоб підкреслити безправність т. зв. "української радянської державности" у формі УРСР, редактори *Українського вісника* почали вживати іншу, як досі термінологію. Вони вживають термін "советський" замість "радянський", а владу УРСР уважають окупаційною владою на Україні. Вони стоять на виразних демократичних позиціях, відкидають ленінську і брежневську національну політику в СРСР і домагаються повної самостійности України.

В одному місці в *УВ* пишеться: "Ненавидіти все своє, рідне і порабські плазувати перед всім російським, ставати перевертнями, відступниками і яничарами" — ось чого вимагає сучасна совєтська ідеологія.

"Керівництво КПСС взяло курс на формування політики етноциду неросійських народів.

"Яка може бути мова про український націоналізм в даному випадку, коли завойовник поводить на нашій землі як господар, грабує наші матеріальні цінності, нівечить нашу культуру, нав'язуючи нам силоміць свою для того, щоб повністю нас знищити, і той опір який чинить український народ своїм насильникам не слід помилково вважати націоналізмом. Це антипод російському шовіністичному націоналізмові — імунітет національного самозбереження, адже ми не посягаємо ні на що російське, нічим не загрожуємо російському народові, ні його культурі, навпаки, глибоко шануємо краші надбання його культури, поважаємо і любимо справжніх і мужніх синів цього народу".

Під заголовком "Генеральний погром", в *УВ* наводяться найновіші факти про погром всього українського в СРСР. "Політика русифікації неросіян в ССРСР, — пишеться в *У. В.* — завжди була невід'ємною частиною внутрішньої політики КПСС. Але в останні роки вона ще більше посилилася. XXIV з'їзд КПСС можна вважати початком нового етапу в національній політиці ССРСР — етапу тотальної русифікації".

"Керуючись накресленою на з'їзді генеральною лінією в національному питанні, партія і КГБ приступили до конкретних практичних дій". Далі в *У. В.* наводиться невідомі на Заході подробиці паління П. Шелеста, інформації про широкомасштабну чистку в Комуністичній партії України і навіть в КГБ, яке теж не було без впливу зі сторони руху опору на Україні.

В статті про переслідування інтелігенції пишеться:

"Робиться все, щоб ампутувати історичну пам'ять народу, знищити його мову і культуру. Щоб усе це описати, треба було б багато томів. Ми такої можливості не маємо. Тому спробуємо висвітлити процеси щонайлаконічніше, характеризуючи тільки загальні тенденції окупаційного терору, і для кращого зрозуміння політичної ситуації на Україні будемо наводити численні факти злочинів".

В *Українському віснику* опубліковано "фрагмент "чорного" списку українських авторів, яких заборонено цитувати і згадувати в публікаціях" в Україні, який вдалося роздобути співробітникам журналу і який був переданий кагебістами в цензурний комітет весною 1973 р. В списку подано 50 прізвищ, серед них — П. Шелест, О. Бердник, Б. Антоненко-Давидович, з еміграційних — М. Дмитренко, С. Гординський, В. Вовк, І. Багряний, М. Осінчук і багато інших.

Правління Спілки Письменників України, *Український вісник* дає таку характеристику:

"Правління СПУ перетворилося в орган духовного насильства — придатак КГБ. Такі письменники, як Козаченко, Шамота, Левада, Солдатенко (полковник КГБ, фактичний господар у СПУ), Збанацький, М. Зарудний зі шкіри вилазять, щоб догодити кагебістам — задушити українське художнє слово".

ІВАН ГЕЛЬ ПРОГОЛОСИВ ДВОТИЖНЕВУ ГОЛОДІВКУ

Гельсінкі (УІС "Смолоскип"). — Тут одержано вістку з Мордовських концтаборів в СРСР, що український політичний в'язень Іван А. Гель проголосив на 14 жовтня 1974 р. двотижневу голодівку на знак протесту проти жорстокостей таборової адміністрації, примусової праці, тяжких кар за невиконання норми праці та проти ув'язнення разом з кримінальними злочинцями.

Іван Андрійович Гель народився 18 липня 1937 р. в Клицко, Городецького району на Львівщині. До першого арешту працював на електровакуумному заводі і студював на історичному факультеті Львівського університету, який успішно закінчив. Вперше був

118 засуджений на 3 роки ВТК (виправно-трудова колонія) суворого режиму за розповсюдження українського самвидаву і закордонних видань. Своє ув'язнення І. Гель відбув в 11-му таборі (с. Явас) Мордовських політичних таборів.

З ув'язнення Іван Гель повернувся в серпні 1968 р. Працював техніком у Самбірському управлінні експлуатації осушних систем і гірських рік на Львівщині. Став відомий по цілій Україні зі свого виступу на похоронах Алли Горської.

І. Гель був удруге заарештований в половині січня 1972 р. і засуджений в половині серпня 1972 р. за статтею 62-2 Кримінального Кодексу УРСР на 5 років особливого режиму, 5 років суворого і 5 років заслання.

З життя українців у світі

■ Українська громада в місті Енкарнасіон в Парагваї започаткувала акцію побудови пам'ятника Тарасові Шевченкові в центральній дільниці цього міста, яке є головним осередком життя українських поселенців у Парагваї. Веде цю акцію управа т-ва "Просвіта" в Енкарнасіоні в порозумінні з Секретаріатом Української Центральної Репрезентації в Аргентині. Відкриття пам'ятника мало б відбутися з участю українських громад Аргентини, Бразилії та Парагваю, як також представників інших країн українського поселення.

■ Делегація Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) відвідала 8 жовтня 1974 р. головну квартиру Об'єднаних Націй у Нью-Йорку і передала Комісії Прав Людини резолюції української маніфестації на оборону Валентина Мороза, яка відбулася 29 вересня 1974, й меморіал в справі звільнення В. Мороза й Леоніда Плюща та покращання побутових умов і трактування українських політичних в'язнів у СРСР. Делегацію УККА прийняв Едвард Лосен, заступник директора Комісії Прав Людини.

■ П'ятнадцять українських студентів Альбертського Університету перевели, починаючи з 30 вересня 1974 р. кількадечну голодівку для солідарності з Валентином Морозом й іншими українськими в'язнями в СРСР. Голодуючі студенти висловили вимогу, щоб медичний персонал Міжнародного Червоного Хреста чи якоїсь із установ ООН перевірів стан здоров'я В. Мороза й опублікував звіт про його вислід. Крім того, студенти вислали сотки листів до прем'єра Трудо й інших канадських міністрів і політичних та громадських діячів з проханням, щоб вони інтервенювали в справі В. Мороза, Л. Плюща й інших політичних в'язнів.

■ Одинадцятий Конгрес Українців Канади відбувся у Вінніпегу в днях 11 до 14 жовтня 1974. У висліді нарад Конгресу був обраний новий Комітет Українців Канади (КУК) під проводом адв. Сергія Радчука,

120 кандидата Об'єднання Українських Професіоналістів і Підприємців. Крім нього в склад Екзекутиви КУК входять по два представники шістьох найбільших канадських українських організацій, та по одному представникові менших об'єднань. Солідаризуючися з В. Морозом, учасники Конгресу відмовилися в "День Подяки", 14 жовтня від обіду й заощаджені гроші призначили на фонд оборони В. Мороза.

■ Комітет оборони В. Мороза в Австралії перевів широку протестаційну акцію в його справі, висилаючи звернення, листи й телеграми до прем'єра й міністрів австралійського уряду, як також до керівників уряду й партії СРСП — Л. Брежнєва, А. Косигіна, В. Шербицького й інших.

■ Заходом 64-ого Відділу Союзу Українок Америки відбувся у Нью-Йорку 28 вересня 1974 року літературний вечір Богдана Кравцева, пов'язаний з його 70-річчям. У програмі вечора, що ним проводила Христя Навроцька, взяли участь: голова Відділу Марія Даниш з увідним словом про біографію Б. Кравцева, д-р М. Прокоп з доповіддю про його роль у творенні й оформлюванні українського націоналістичного руху, Юрій Стефанік з Едмонтону в Канаді з коротким спогадом та привітанням від ОУП "Слово" в Канаді та поет Богдан Бойчук із доповіддю про видану цього року у в-ві "Сучасність" збірку Б. Кравцева *Глосарій*. У другій частині вечора Б. Кравців прочитав декілька сонетів із цієї збірки та цикл віршів із нової недрукованої збірки "Строфи і станси".

■ У видавництві Головної Редакції Української Радянської Енциклопедії і під фірмою Академії Наук УРСР був виданий 1973 року тиражем в 10 000 примірників *Словник художників України* (272 стор.). Відповідальним редактором *Словника* був поет Микола Бажан і його заступником мистецтвознавець Василь Афанасьєв. В склад редакційної колегії входили ще мистецтвознавці й мистці Платон Білецький, Василь Бородай, Борис Бутник-Сіверський, Григорій Головка, Василь Касіян, Григорій Логвин та Юрій Турченко. *Словник* охоплює мистців українців минулих і цього сторіч, як також тих чужоземних художників, що жили і працювали на Україні, абож були зв'язані з нею своєю творчістю. Книга багато ілюстрована — 50 кольоровими і 526 чорно-білими ілюстраціями. До *Словника* включені біо-бібліографічні довідки також про деяких еміграційних мистців, між ними про О. Архипенка, О. Грищенка, В. Кричевського. Протеж не знайшли в ньому місця такі видатні й заслужені для розвитку українського мистецтва мистці, як Микола Бутович, Павло Ковжун, Василь Хмелюк, Петро Холодний, старший, та багато інших.

■ Західнонімецька газета *Франкфуртер Рундшау* надрукувала в числі від 21 вересня 1974 р. німецький переклад віршу Валентина Мороза "Пожнив'я", зроблений Анною-Галею і Катериною Горбач. В довідці про автора поінформовано читачів про те, хто такий В. Мороз і про його, зокрема про започатковану ним у липні 1974 р., голодівку.

■ У в-ві Українського Вільного Університету, як випуск 2 його серії Альбому Українського Мистецтва і заходами пластунського куреня "Лісові чорти" була видана цього року, з датою 1973, монографія *Степан Луцик — мистець* (96 сторінок). В книжці, попередженій передмовою Ю. Старосольського, вміщено статті і спогади про цього померлого передчасно в жовтні 1963 року у Ст. Пол, Міни. українського еміграційного мистця, що їх авторами були: Антін Малюца, Святослав Гординський, Ольга Луцик (дружина мистця), Оксана Дучимінська, Іван Р. Костюк. Надрукована також автобіографія мистця. Ілюстрована книжка 4 кольоровими і 20 чорно-білими репродукціями його творів, як також 9 фотографіями з його життя і діяльності.

■ У бразилійському журналі *Jornal dos Transportes* no. 34 з липня 1974 року надрукована анотація про видану Вірою Вовк антологію п. н. *О. кантаро (Жбан)*. В анотації згадуються репресовані тепер брежнєвським режимом українські літератори і мистці, між ними Ігор Калинець, його дружина Ірина Стасів-Калинець, Василь Стус, Стефанія Шабатура, Іван Сокульський.

■ Під фірмою Видавництва Об'єднання Українських Письменників "Слово" появилася в Нью-Йорку 1974 року п. н. *Кучерявий дим* збірка поезій української еміграційної поетки з Австралії Зої Когут, авторки виданої 1969 року збірки гумористичних віршів *Культурні арабески*. До нової збірки включила авторка 92 ліричних поезій і сатиричних віршів. Передмову до книжки написала Уляна Любович. Літературним редактором був поет і сатирик Богдан Нижанківський. Обкладинку запроєктував Едвард Козак.

■ В Торонто в Канаді померла 10 жовтня 1974 року на 85 році життя відома українська вчена-геолог проф. д-р Ганна Сіренко-Закревська, дійсний член УВАН й НТШ. Народжена 1890, Ганна Закревська була в 1927-1941 роках співробітником Геологічного Інституту УАН і керівником Геологічного Музею в Києві і в 1936-1941 рр. професором київських високих шкіл, між ними й київського Педагогічного Інституту. Була першим з жінок українок професором і доктором геологічних наук й автором низки наукових праць з палеонтології, геології і геоморфології Полісся і Лісостепу.

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ "СУЧАСНІСТЬ" ЗА 1974 РІК

ПОЕЗІЯ

- АНДІЄВСЬКА Емма: Із нових поезій (10).
БЛИЗНАК Уляна: На порозі (7-8).
ВЕРЕТЕНЧЕНКО Олекса: Із збірки *Заморські вина* (3).
ГОРБАЧ Катерина: Паперовий сад (5).
ГОРДИНСЬКИЙ Святослав: Сонце, океан, я (2).
ГУРКО Стефанія: Про відчутність... (3).
КАРДИНАЛОВСЬКА Міртала: Кризь життя — босоніж (12).
КРАВЦІВ Богдан: Осінні станси (7-8).
МОРОЗ Валентин: Із тюремних поезій (6); Гостинець (11).
ОЛЕКСАНДРІВ Борис: З нових поезій (4); Петарка (12).
ПАЛІЙ Ліда: П'ять любовних віршів (6).
ПРИХОДЬКО Марина: З Нью-Йоркських поезій (9).
ТАРНАВСЬКА Марта: В житті моєму теж був Бабин Яр... (5);
Землетрус (9); Травелог (12).
ТАРНАВСЬКИЙ Юрій: Ось, як я видужую... (11).
ЦАРИННИК Марко: Шість текстів (4).

ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ

- КЮНЦ Стенлі: Поезії в перекладах Богдана Бойчука і Вольфрама Бургардта (2).
МАЛЛЯРМЕ Стефан: Сонети, переклад Олега Зуєвського (1).
РУДМЕН Марк: В сусідній клітці, переклад Богдана Бойчука (6).

ПРОЗА

- АНДІЄВСЬКА Емма: Казка про двох пальців (3).
ІЗАРСЬКИЙ Олекса: Полтава (9, 10, 11, 12).
СЕМЕНЕНКО Олександр: Харків, Харків ... (III) (1).
СЕНЧЕНКО Іван: Подорож до Червонограду (1, 2, 3).
ТАРНАВСЬКИЙ Юрій: Три оповідання зі збірки *Meningit* (4).

ПЕРЕКЛАДНА ПРОЗА

- СОЛЖЕНІЦІН Олександр: Порти Архіпелагу, переклад Івана

СПОГАДИ

- ІЗАРСЬКИЙ Олекса: Зустрічі і листи — Йоганнес фон Гюнтер (6).
КЛЕЙНЕР Ізраїль: Київ, Хрещатик (5).
ПАЛІЙ Ліда: Східніми берегами Середземного моря (4).
РАДИГІН Анатоль: Розповідь про бачене і пережите (1, 2).
РОСНЯНСЬКА Раїса: Мої зустрічі з Євгеном Сверстюком (10).
СОЛОВЕЙ Дмитро: Позір у минуле (10, 11).

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- ГОРДИНСЬКИЙ Святослав: Лев Гец (7-8).
ГУМЕЦЬКА Ася: До світла (Про поезію М. Кардиналовської) (6).
ДИБИЧ Олександр: Віктор Некрасов (7-8).
К-ИЙ Іван: Твір про багатолітність тисячолітнього міста (7-8).
КОЗІЙ Дмитро: Шевченківська людина (3); Над новою повістю М. Понеділка вершиться суд (6); "І світ піймав мене..." (10).
КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: Диптих на мистецькі теми (1, 3); Олександр Довженко в Одесі (6).
КРАВЦІВ Богдан: 80-річчя проф. Д. Чижевського (4); Ренесанс і гуманізм на Україні (9); Василь Стефаник і його біограф (12).
МАЗУРИК Омелян: Гіперреалізм і концептуальне мистецтво (9).
ОДАРЧЕНКО Петро: Українське шевченкознавство 1969-1972 рр. (7-8).
РАЙС Еммануїл: Здогад при читанні Платона (11).
РУДНИЦЬКИЙ Леонід: Роберт Люїс Стівенсон і Юрій Клен (12).
ТАРНАВСЬКИЙ Остап: Майстер карикатури — Едвард Козак (12).
ЧИЖЕВСЬКИЙ Дмитро: До проблем барокко (4).

КІНО І ТЕАТР

- ГІРНЯК Йосип: До недобитків "Березоля" (2).
РЕВУЦЬКИЙ Валеріян: З драматургії Івана Щоголева (5).

СУСПІЛЬСТВО, ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКА, НАУКА

- БРИК Михайло: Голляндський щоденник *Тубанція* про українську державу 1918 (2, 3).
ВІСІМСОТРІЧЧЯ ПОЛТАВИ (9).
ВОЛИНЕЦЬ Любов: Українська жіноча преса в минулому (7-8).
ГРИНЬОХ Іван: Українська Головна Визвольна Рада (7-8).
ДРУЗІ ПРО МИКОЛУ МАСЮКЕВИЧА, Гніздовський Я.: Людина, що стояла осторонь; Вовк В.: Реквієм для одного друга (7-8).
КАМІНСЬКИЙ Анатоль: Доктрина і практика революції (1).

- 124 ЛАВРІНЕНКО Юрій: На початках Українського Відродження (2, 3, 4, 5, 7-8, 10, 11, 12).
ЛУЦЬКА Світлана: Жіноча преса в УРСР (7-8).
ЛЮБОВИЧ Уляна: Тридцятиріччя журналу *Наше Життя* (7-8).
МАЙСТРЕНКО Іван: Сторінки з історії Комуністичної партії України (3, 5).
ПАНЬКІВСЬКИЙ Кость: Микола Шлемкевич — публіцист (7-8).
ПЛЯТФОРМА УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ (7-8).
ТАРНАВСЬКА Марта: Жіноча преса в Америці (7-8).
ШАНДОР Вікентій: Карпатська Україна і Угорщина (12).

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- БЕЙ Омелян: "Ринковий синдикалізм" Югославії і питання стабільності (5).
БОРКОВСЬКИЙ Роман: Чи можлива в нас двопартійна система? (1).
ВРЕЦЬОНА Євген: Лист із Швейцарії (7-8).
ГРИНЬОХ Іван: Куди прямує Ватикан? (4).
ДИБИЧ Олександр: Самвидав у Києві (9).
ДОВКОЛА СПРАВИ СОЛЖЕНІЦИНА (3).
ДО ПУБЛІКАЦІЇ *ЛИСТА* О. СОЛЖЕНІЦИНА (7-8).
ЄСЕНІН-ВОЛЬПІН Олександр: Валентин Мороз: людина і громадський діяч (7-8).
Ж. П. Х.: Драгоманівська спадщина сьогодні (6).
ЗЕЛЕНКО Костянтин, ЛОБОДОВСЬКИЙ Юзеф: До питання українсько-польських взаємин (6).
КАМІНСЬКИЙ Анатоль: Куди прямує Югославія? (5); "Жовтневий" аспект "Празької весни" (10).
КОРОПЕЦЬКИЙ Іван С.: Національний дохід Української РСР в 1970 р. (9).
КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: Випадок Олександра Солженіцина (5).
ЛОБАС Степан: Роздуми біля монумента в степу (9).
МИТРОВИЧ Кирило: Політичні концепції і політична практика (3); Слабості і сила французької демократії (10).
НАГІРНИЙ Володимир К.: Іван Дзюба в царстві ждановщини (7-8).
НЕКРАСОВ Віктор: Кому це потрібно? (7-8).
НОВАК Гражина: Не треба голосно говорити, переклад О. М. (11).
ПРОКОП Мирослав: Трагедія і тріумф Івана Дзюби (1); Перспективи опозиції в СРСР і Захід (2); Книга про "соціалістичну демократію" і українські рефлексії (4); Перемішування населення в СРСР і Україна (6); Анагомія українського руху опору (7-8); Наклеп, як засіб політики (12).
Р. К.: Міжнародна хроніка (1, 2, 4, 5, 6, 9, 11).
Р. К. і М. Ц.: Міжнародна хроніка (3).
САХАРОВ Андрій: Про *Лист* О. Солженіцина (7-8).
СЕМЕНКО Юрій: Слідами Ю. Боголюбова (9).
СОЛЖЕНІЦІН Олександр: *Лист вождям Радянського Союзу* (7-8).
СОСНОВСЬКИЙ Михайло: Український партійно-політичний сектор

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- ВИНАР Любомир: Сторіччя НТШ (4).
ГОРБАЧ Анна-Галя: Критерії, за якими в Києві роздають епітети друзів і "недругів" (6).
КНИШ Юрій: Ще про асиміляцію в містах УРСР (12).
ПРИЦАК Омелян: Запізнена лобова атака антинауки (11).

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- Б. М.: Публікація про доктрину Брежнєва (2).
БОГАЧЕВСЬКА Марта: Український рух у Галичині (3).
ВІДЗИВИ НА КНИЖКУ ПРО О. ДОВЖЕНКА (3).
ГОРБАЧ Анна-Галя: З галицьких буднів і неділь (12).
ІВАХНЮК Антін В.: Хорватський правопис — "націоналістична диверсія" (9).
ІЗАРСЬКИЙ Олекса: *Мандрівки* Ліди Палій (2).
КАМІНСЬКИЙ Анатоль: Більше, як тільки "політичний портрет" Дмитра Донцова (10).
КУПЧИНСЬКИЙ Роман: Рецензуючи 873 книжки (4).
ЛИМАН Леонід: Мова і нація (1); Самвидавний *Політичний щоденник* (4); Писання А. Амальріка (5); Художнє лиття на Україні (9).
МОТИЛЬ Олександр: Втрачені сподівання (6).
ОНИШКЕВИЧ Лариса М.: Довженко: Поет і фільмар (1).
РОЗУМНИЙ Ярослав: Такі покоління не можуть зійтися (11).
ЦАРИННИК Марко: П'ять випусків *Індексу* (5).

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- ВИСТАВКА ІГОРЯ КОРДЮКА В МЮНХЕНІ (12).
ВИСТАВКА СКУЛЬПТУР МИХАЙЛА ДЗИНДРИ (Фотомонтаж О. Слупчинського — Го-Го) (3).
ГОРДИНСЬКИЙ С.: Аркадія Оленська в Галерії Бодлі (9).
КАЧУРОВСЬКИЙ Василь: Виставка структурних рельєфів Р. Костинюка (3).
ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН Аркадія: Монографія С. Гординського про українську ікону (6); Двадцять виставка ОМУА. Виставка Михайла Урбана (10).
ПОПОВИЧ Володимир: Виставка Андрієнка в Парижі (10).
Р. М.: Вірко Балей (3).
СОЛОГУБ Андрій: З нагоди однієї виставки (9).
ФЕЩАК Зенон: Мистецькі виставки у Філядельфії (11).

- ЗАЯВА ІВАНА ДЗЮБИ (1).
 КИТАЙСЬКІ КОМУНІСТИ ПРО РОСІЙСЬКИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ (6).
 САХАРОВ Андрій: Солженіцин і ситуація в СРСР (інтерв'ю) (6).
 ФИЛИПОВИЧ Павло: Шляхи розвитку сучасної літератури (5).

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- АРЕШТУВАННЯ СЕРГІЯ ПАРАДЖАНОВА (4).
 ВИСТУП П. ЛІТВИНОВА НА ОБОРОНУ В. МОРОЗА І Л. ПЛЮЩА (6).
 В ОБОРОНІ УВ'ЯЗНЕНИХ НА УКРАЇНІ (2).
 З ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ У СВІТІ (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7-8, 10, 11, 12).
 ПРЕСОВА СЛУЖБА ЗП УГВР: У таборах і тюрмах СРСР ще далі загострюють режим. Репресії в Україні продовжуються (1); Посилюється знущання над Леонідом Плющем. — Івана Світличного вивезли до пермських таборів. Арешти і переслідування продовжуються (2); С. Шабатура, Н. Караванська, І. Калинець протестують проти репресій на Україні. — Драконські обмеження в концтаборах. — Василь Лісовий засуджений на 5 років ув'язнення. — Євгена Пронюка засудили на 3 роки таборів та 4 роки заслання (3); З України одержано "Слово Сверстюка на суді". Валентина Мороза знову побили. Гель і Лук'яненко провели голодівку (4); Життя В. Мороза під смертельною загрозою. Масові протести в'язнів проти концтабірної системи (5); Заборона святкувати роковини Шевченка. Арешти студентів і священиків. — "Чистка" в бібліотеці Львівського університету. Важке становище українських в'язнів. (6); Підсумки репресій на Україні (7-8); Звернення політичних в'язнів Прибалтики, України і Кавказу до Верховної Ради СРСР. — Чорноволові погрожують психіатричною тюрмою. — Олександр Сергієнко у Владимирській тюрмі. Леонід Плющ важко хворіє. — Татьяна Ходорович склала збірку документів про долю Л. Плюща. — Звернення Сахарова до Брежнєва і Ніксона в обороні Мороза та інших в'язнів. -- Надії Світличній загрожує ув'язнення у психіатричній лікарні. — Політв'язні пермського табору в обороні Євгена Пронюка. — Звернення в'язнів радянських концтаборів до світової громадськості. Заходи в справі ув'язнених (9); Григорія Кочура і Миколу Лукаша виключили із СПУ. В Києві засудили Марка Райгородецького (10); Звернення Раї Мороз до Міжнар. ПЕН-Клубу. — Валентин Мороз продовжує голодівку. — Звернення в'язнів пермських таборів до Європейської Конференції в Женеві. — В'язні мордовських таборів звертаються до Комітету Прав Людини в Москві (11); Валентин Мороз продовжує голодівку. — "Вігай друзів, що турбуються за мою долю" — передає через рідних В. Мороз. — Життя В. Мороза серйозно загрожене (12).
 "СПОГАДИ ПРО КОНЦТАБОРИ" (4).
 УІС "СМОЛОСКИП": Об'єднані Нації схвалили резолюцію проти тортування політичних в'язнів. — Професори університетів,

учені, письменники на оборону українських політичних в'язнів. — Добиваються покайної заяви від В. Мороза (3); Справа Ніни Строкатої в наукових журналах. — Твори В. Мороза англійською мовою. — Французьке видавництво видало *Більмо* М. Осадчого. — Засудили Бориса Здоровця (5); На Україні збирають підписи на оборону Католицької Церкви. Арештували свящ. В. Прокопова (10); В'язні пермського конштабору провели одномісячну голодівку. — Життя Леоніда Плюща загрожене (11); З України одержано 7-8 випуск *Українського вісника*. — Іван Гель проголосив двотижневу голодівку (12).

ЧОТИРНАДЦЯТИЙ КОНГРЕС СУСК (4).

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

ВИТВИЦЬКИЙ Василь: До питання українсько-польських взаємин (9).

ГУНЧАК Тарас: До питання українсько-єврейських взаємин (6).

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

БОГДАН ТАДЕЙ ГАЛАЙЧУК (11).

ІЛЛЯ ВИТАНОВИЧ (1899-1973) (3).

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Марта Тарнавська*: Травелог.
7 *Олекса Ізарський*: Полтава (IV).
20 *Борис Олександрів*: Петрарка.
21 *Міртала Кардиналовська*: Кризь життя — босоніж.
25 *Леонід Рудницький*: Роберт Люїс Стівенсон і Юрій Клен.
39 *Остап Тарнавський*: Майстер карикатури — Едвард Козак.
57 *Богдан Кравців*: Василь Стефаник і його біограф.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 64 *Юрій Лавріненко*: На початках Українського Відродження (VIII).
80 *Вікентій Шандор*: Карпатська Україна і Угорщина.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 94 *Мирослав Прокоп*: Наклеп, як засіб політики.
104 *Юрій Книш*: Ще про асиміляцію в містах УРСР.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 110 —: Виставка Ігоря Кордюка в Мюнхені.

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 113 *Анна-Гая Горбач*: З галицьких буднів і неділь.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 115 Валентин Мороз продовжує голодівку.
115 "Вітай друзів, що турбуються за мою долю" — передає через рідних В. Мороз.
115 Життя В. Мороза серйозно zagrożене.
116 З України одержано 7-8 випуск *Українського вісника*.
117 Іван Гель проголосив двотижневу голодівку.
119 З життя українців у світі.
122 Зміст журналу *Сучасність* за 1974 рік.

Адреси наших представників

Австралія: Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Cooperativa de Credito
"Renacimiento"
(para "Suchasnist")
Maza 144
Buenos Aires

*Велико-
британія:* Mr. S. Wasylo
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschiikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

місячника «СУЧАСНІСТЬ»

на 1974 рік

одно число: річно:

Австралія	1.—	10.—дол.
Австрія	30.—	300.—шил.
Англія	0.50	5.—фун.
Аргентина	2.00	20.—пез.
Бельгія	75.—	750.—бфр.
Бразилія	2.—	20.—н. круз.
Венесуеля	2.—	20.—ам. дол.
Голляндія	5.—	50.—гул.
Канада	2.—	20.—к. дол.
Німеччина	4.—	40.—нм
США	2.—	20.—ам. дол.
Франція	7.—	70.—ффр.
Швейцарія	6.—	60.—шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 8. — дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси для вplat:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.

8 München 2, Promenadeplatz

Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München

Kto Nr.: 22278-809

**НОВІ ВИДАННЯ "СУЧАСНОСТІ"
З СЕРІЇ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА**

МИКОЛА СКРИПНИК

СТАТТІ Й ПРОМОВИ З НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ

Упорядкував Іван Кошелівець. Мюнхен, 1974. 272 стор.
Обкладинка Якова Гніздовського.

Другий том студії Івана Кошелівця про Миколу Скрипника (1872-1933), провідного радянського діяча, наркома освіти в 1927-1933 роках і заст. голови Раднаркому в 1933 році. До книжки увійшли важливіші писання М. Скрипника про обстоювану ним розв'язку національного питання.

Ціна 7.00 дол.

ІВАН БАКАЛО

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЛЕНІНА

Мюнхен, 1974. 212 стор.

Остання праця померлого 1972 року українського еміграційного економіста й історика Івана Бакала з аналізою ленінської національної політики, почавши від встановлення радянської влади через період централізованої держави і диктатури Сталіна аж до теперішнього колективного керівництва КПРС. В додатках надрукована бібліографія його праць.

Ціна 6.50 дол.

АНАТОЛЬ КАМІНСЬКИЙ

МІЖ ДВОМА РЕВОЛЮЦІЯМИ
Від селянської революції минулого
до робітничої революції майбутнього

Мюнхен, 1974. стор. 216

Нова книжка есеїв А. Камінського, автора книжки з історії української політичної думки *На новому етапі* (1965), студій про актуальні питання революції *За сучасну концепцію української революції* (1970) і *Динаміка визвольної боротьби*. (1973).

Ціна 6.50 дол.